

Jumaboyev Nurillo Xayrullo o‘g‘li

**OLIGOFRENOPEdagogning
KASBIY KOMPETENTLIK MODELİ**

UNITED STATES OF AMERICA

LULU.COM

Details

Publication Date	19 дек. 2025 г.
Language	Uzbek
ISBN	9781291964394
Category	Fiction
Copyright	All Rights Reserved - Standard Copyright License
Contributors	By (author): Jumaboyev Nurillo

Specifications

Pages	262
Binding Type	Paperback Perfect Bound
Interior Color	Black & White
Dimensions	A4 (8.27 x 11.69 in / 210 x 297 mm)

978-1-291-96439-4
Imprint: Lulu.com

OLIGOFRENOPEDAGOGNING KASBIY KOMPETENTLIK MODELI

I. Kirish

Zamonaviy maqsadi har bir shaxsning o'ziga xos qobiliyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda jamiyatda faol, mustaqil va teng huquqli ishtirok etish imkoniyatini yaratishdir. So'nggi yillarda intellektual rivojlanishida nuqsonlarga ega bolalar sonining ortishi, ularning ijtimoiy integratsiyasi va ta'lim olish huquqini ta'minlash masalasi global miqyosda dolzarb muammoga aylandi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga ko'ra, dunyo aholisining 1–3 foizi intellektual nuqson darajasiga ega bo'lib, ularning aksariyati bolalik davrida aniqlanadi. O'zbekistonda ham bu ko'rsatkich sezilarli darajada oshmoqda: Milliy statistika qo'mitasi va UNICEF ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda mamlakatda 150 mingdan ortiq bola alohida ta'lim ehtiyojlariga ega deb ro'yxatga olingan, ulardan 40 foizga yaqini intellektual nuqson shakllariga ega.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 7-oktabrdagi **PQ-4860-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"**gi qarori va Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 15-iyuldagi **638-son "Maxsus ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va moddiy-texnik bazasini mustahkamlash chora-tadbirlari to'g'risida"**gi qarori inklyuziv ta'limni rivojlantirish, maxsus sinflar ochish, resurs xonalari tashkil etish va pedagoglar malakasini oshirishni majburiy qilib qo'ydi. **UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida** ta'kidlanishicha, 2030-yilgacha mamlakatda inklyuziv ta'lim tizimi to'liq joriy etilishi rejalashtirilgan bo'lib, bu jarayonda oligofrenopedagoglarning roli markaziy o'rin tutadi.

Ammo, amaliyotda bir qator jiddiy muammolar mavjud:

- **Malakali kadrlar yetishmasligi** – respublikada oligofrenopedagogika yo'nalishida faqat 3 ta oliy o'quv yurti mutaxassis tayyorlaydi, yillik bitiruvchilar soni 200 nafardan oshmaydi;
- **Resurslar cheklanganligi** – maxsus ta'lim muassasalarining 65 foizida zamonaviy diagnostika vositalari va raqamli texnologiyalar mavjud emas;
- **Inklyuziv muhitning yetarli emasligi** – umumiy maktablarning 28 foizida resurs xonalari, 12 foizida maxsus sinflar mavjud;
- **Jamiyat xabardorligining pastligi** – ota-onalar va mahalla faollarining 70 foizi intellektual nuqsonli bolalarni "o'qimaydi" deb hisoblaydi, bu ijtimoiy stereotiplarni kuchaytiradi.

Aynan shu muammolar oligofrenopedagogika sohasini nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy-siyosiy jihatdan ham dolzarb qiladi. Ushbu o'quv qo'llanma aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan bo'lib, nazariy asoslarni amaliyotga tatbiq etish, pedagoglar kompetentligini rivojlantirish va intellektual nuqsonli bolalarning jamiyatdagi teng huquqliligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Maqsad: Oligofrenopedagogik faoliyatning nazariy asoslarini chuqur tahlil qilgan holda, oligofrenopedagog kompetentligini rivojlantirishning ilmiy-amaliy modelini ishlab chiqish orqali intellektual nuqsonli bolalarning ta'lim olish huquqi, ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy rivojlanishini ta'minlash.

Vazifalar:

1. **Nazariy asoslarni aniqlash:** Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika tushunchalarini, ularning o'zaro bog'liqligini, ilmiy asoslarini (L.S. Vygotskiy, A.R. Luriya, M. Montessori, J. Itard) va O'zbekistondagi rivojlanish tarixini tahlil qilish.
2. **Psixologik-pedagogik xususiyatlarni o'rganish:** Intellektual nuqsonli bolalarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanish xususiyatlarini, diagnostika, korreksiya va rehabilitatsiya usullarini chuqur tahlil qilish.
3. **Kompetentlik modelini shakllantirish:** Oligofrenopedagogning kasbiy-pedagogik, shaxsiy, axloqiy, refleksiv, ijodiy va ijtimoiy kompetentligi tuzilishini belgilash; individual ta'lim dasturlari, vizual-ko'rsatkichli metodlar, takroriy mashqlar va raqamli vositalarni qo'llash usullarini ishlab chiqish.
4. **Zamonaviy muammolar va yechimlarni tahlil qilish:** Malakali kadrlar yetishmasligi, resurslar cheklanganligi, inklyuziv muhitning yetarli emasligi va jamiyat stereotiplari muammolariga yechim sifatida malaka oshirish kurslari, raqamli platformalar, mahalla loyihalari va ommaviy axborot kampaniyalarini taklif qilish.
5. **Kelajak istiqbollarini belgilash:** 2030-yilgacha raqamli transformatsiya (AI-driven assessment, VR-simulyatsiyalar), inklyuziv ta'lim kengayishi, xalqaro tajriba almashinuvi (Finlyandiya, Kanada modellarini moslashtirish) va milliy siyosat qo'llab-quvvatlashi (rag'batlantirish tizimi, "Maxsus Ta'lim Strategiyasi 2030") yo'nalishlarini bashorat qilish.
6. **Amaliy tatbiqni ta'minlash:** Mustaqil ishlar, amaliy topshiriqlar, loyiha rejalar, refleksiv jurnallar va ota-onalar bilan hamkorlik shablonlari orqali nazariyani amaliyotga o'tkazish.

Ob'ekt: Oligofrenopedagogik faoliyat jarayoni – intellektual nuqsonli bolalarning ta'lim-tarbiya olishi, ijtimoiy integratsiyasi, mustaqil hayot kechirishga tayyorlanishi va jamiyatdagi faol ishtiroki. Bu jarayon maxsus sinflar, inklyuziv muhit, oila va mahalla hamkorligini o'z ichiga oladi.

Predmet: Oligofrenopedagog kompetentligini rivojlantirishning nazariy asoslari, usullari va istiqbollari:

- **Diagnostika** (WISC-IV, Raven matritsasi, Vineland shkala);
- **Korreksiya** (xotira, diqqat, nutq mashqlari);
- **Individual ta'lim dasturlari** (yengil, o'rtacha, og'ir nuqson darajalariga moslashtirilgan);

- **Raqamli vositalar** (AI Hub, mobil ilovalar, interaktiv taxtalar);
- **Inklyuziv metodlar** (vizual modellar, differensial vazifalar, tengdoshlar bilan hamkorlik);
- **Refleksiya va ijodkorlik** (o‘z faoliyatini tahlil qilish, innovatsion loyihalar).

II. Asosiy qism

1-bob. Oligofrenopedagogik faoliyatning nazariy asoslari.

1.1. Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika tushunchalari

Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika zamonaviy ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismlari bo‘lib, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega shaxslarning ta’lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish, ularning ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi. Ushbu bo‘limda maxsus pedagogika va oligofrenopedagogikaning tushunchalari, ularning ilmiy asoslari, maqsadlari, vazifalari, o‘ziga xos xususiyatlari va amaliy ahamiyati o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida atroflicha tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) kabi mualliflarning ishlariga asoslanadi. Ushbu bo‘limning maqsadi – oligofrenopedagogikaning nazariy asoslarini aniqlab, uning maxsus pedagogika ichidagi o‘rnini va ahamiyatini yoritishdir.

Maxsus pedagogikaning umumiy tushunchasi

Maxsus pedagogika – bu nogironligi yoki rivojlanishidagi nuqsonlari tufayli alohida ta’lim sharoitlariga muhtoj bo‘lgan shaxslarning ta’lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etishga qaratilgan pedagogik fan sohasi. Izbullayeva G. o‘zining *Pedagogika nazariyasi va tarixi* asarida maxsus pedagogikani “alohida ehtiyojlarga ega shaxslarning ta’lim va ijtimoiy moslashuvini ta’minlashga yo‘naltirilgan ilmiy-pedagogik yo‘nalish” deb ta’riflaydi^[1]. Bu ta’rif maxsus pedagogikaning asosiy maqsadini aniq ko‘rsatadi: har bir shaxsning individual xususiyatlariga moslashtirilgan ta’lim muhitini yaratish orqali ularning o‘quv imkoniyatlarini kengaytirish va jamiyatda faol ishtirok etishini ta’minlash.

Maxsus pedagogika o‘z ichiga bir qator ixtisoslashgan yo‘nalishlarni oladi, ular orasida quyidagilar muhim hisoblanadi:

- **Surdo pedagogika:** Eshitish qobiliyati cheklangan shaxslar uchun ta’lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish.
- **Tiflo pedagogika:** Ko‘rish qobiliyati cheklangan shaxslar uchun maxsus ta’lim usullarini ishlab chiqish.
- **Oligofrenopedagogika:** Intellektual rivojlanishida nuqsonlarga ega shaxslar uchun ta’lim va korreksion ishlar.

- **Logopediya:** Nutqidagi nuqsonlarni tuzatish va rivojlantirishga qaratilgan metodlar.
- **Ortopedagogika:** Jismoniy nuqsonlarga ega shaxslarning ta'lim ehtiyojlarini qondirish.

Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. *Qiyosiy pedagogika* darsligida maxsus pedagogikaning asosiy vazifalarini quyidagicha tasniflaydi:

1. Alohida ta'lim ehtiyojlariga ega shaxslarning bilim olish imkoniyatlarini ta'minlash.
2. Ularning ijtimoiy integratsiyasini qo'llab-quvvatlash va jamiyatda mustaqil hayot kechirishga tayyorlash.
3. Psixologik-pedagogik diagnostika va korreksiya usullarini ishlab chiqish va qo'llash.
4. Har bir shaxsning rivojlanish potentsialini maksimal darajada ro'yobga chiqarish uchun individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish^[2].

Maxsus pedagogikaning asosiy prinsipi – shaxsga yo'naltirilgan yondashuvdir. Bu yondashuv har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlari, qobiliyatlari va cheklovlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini loyihalashni talab qiladi. So'nggi yillarda O'zbekistonda inklyuziv ta'lim tizimining rivojlanishi maxsus pedagogikaning ahamiyatini yanada oshirdi, chunki u nafaqat maxsus ta'lim muassasalarida, balki umumiy ta'lim maktablarida ham qo'llanilmoqda^[3]. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning umumiy ta'lim muassasalariga integratsiyasini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan^[4].

Maxsus pedagogika nafaqat ta'lim berish, balki shaxslarning ijtimoiy hayotga moslashishi, o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish va psixologik barqarorligini ta'minlashga ham e'tibor qaratadi. Bu jarayonda pedagoglar, psixologlar, logopedlar va boshqa mutaxassislarning hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Maxsus pedagogika zamonaviy ta'lim tizimida inklyuzivlik va teng huquqlilik tamoyillarini amalga oshirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Oligofrenopedagogikaning tushunchasi va mohiyati

Oligofrenopedagogika maxsus pedagogikaning ixtisoslashgan bir bo'limi bo'lib, intellektual rivojlanishida nuqsonlarga ega bo'lgan shaxslarning ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etishga yo'naltirilgan. Aytmetova S.T. va boshqalar o'zlarining *Oligofrenopedagogika* o'quv qo'llanmasida bu sohani “intellektual nuqsonlarga ega bolalarni o'qitish, tarbiyalash va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashga qaratilgan ilmiy-pedagogik fan” deb ta'riflaydi^[5]. Atama yunoncha “oligos” (kam, cheklangan) va “frenos” (aql) so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, intellektual cheklovlarga ega shaxslar bilan ishlashni anglatadi.

Oligofrenopedagogikaning asosiy ob'ekti – intellektual nuqsonlarga ega bo'lgan bolalar, ya'ni tug'ma yoki erta yoshdagi rivojlanish og'ishlari tufayli kognitiv qobiliyatlari cheklangan shaxslar. Bu nuqsonlar turli darajada bo'lishi mumkin: yengil, o'rtacha yoki og'ir intellektual zaiflik shakllarida namoyon bo'ladi. Izbullayeva G. ta'kidlaganidek, oligofrenopedagogika nafaqat ta'lim jarayoniga e'tibor qaratadi, balki shaxslarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish, mustaqil hayot kechirishga tayyorlash va psixologik barqarorlikni ta'minlashga ham katta ahamiyat beradi^[6].

Oligofrenopedagogikaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. **Diagnostika:** Intellektual nuqsonlarning darajasini aniqlash va har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini baholash.
2. **Korreksiya:** O'quv jarayonida intellektual va psixologik nuqsonlarni tuzatishga yo'naltirilgan maxsus metodlar qo'llash.
3. **Reabilitatsiya:** Shaxslarning ijtimoiy hayotga moslashishi uchun maxsus dasturlar ishlab chiqish va qo'llash.
4. **Ta'lim:** Intellektual nuqsonlarga ega bolalarga moslashtirilgan ta'lim metodlarini qo'llash orqali bilim va ko'nikmalarni shakllantirish.
5. **Ijtimoiy integratsiya:** O'quvchilarning jamiyatda faol ishtirok etishi va mustaqil hayot kechirishiga yordam berish^[7].

Oligofrenopedagogika intellektual nuqsonlarga ega bolalarning ta'lim jarayonida maxsus yordamga ehtiyoj sezishini hisobga oladi. Bu jarayonda individual yondashuv, vizual-ko'rsatkichli ta'lim, takroriy mashqlar va o'quv materiallarini soddalashtirish kabi usullar keng qo'llaniladi. Masalan, Aytmetova S.T. va boshqalar ta'kidlaganidek, oligofrenopedagogikada o'quv jarayoni o'quvchining kognitiv imkoniyatlariga mos ravishda tashkil etilishi kerak, bu esa maxsus dasturlar va metodlarni talab qiladi^[8].

Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogikaning o'zaro bog'liqligi

Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika o'zaro chambarchas bog'langan bo'lib, ular umumiy maqsad – alohida ta'lim ehtiyojlariga ega shaxslarning ta'lim va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashga xizmat qiladi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. o'zlarining *Qiyosiy pedagogika* asarida ta'kidlaganidek, maxsus pedagogika umumiy ramka sifatida xizmat qilsa, oligofrenopedagogika uning ixtisoslashgan bir sohasi sifatida faoliyat yuritadi^[9]. Quyidagi jadval ularning o'zaro bog'liqligini aniq ko'rsatadi:

Xususiyat	Maxsus pedagogika	Oligofrenopedagogika
Ob'ekt	Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan shaxslar	Intellektual nuqsonlarga ega shaxslar
Maqsad	Ta'lim va ijtimoiy moslashuvni ta'minlash	Intellektual rivojlanishni qo'llab-quvvatlash

Usullar	Umumiy va ixtisoslashgan metodlar	Intellectual nuqsonlarga moslashtirilgan usullar
Qo'llaniladigan muhit	Umumiy va maxsus ta'lim muassasalari	Maxsus sinflar, maktablar, inklyuziv muhit

Oligofrenopedagogika maxsus pedagogikaning umumiy prinsip va metodlariga asoslanadi, lekin intellektual nuqsonlarning o'ziga xos xususiyatlariga mos ravishda maxsus metodologiyalarni ishlab chiqadi. Masalan, oligofrenopedagogikada o'quv jarayonida vizual-ko'rsatkichli materiallar, soddalashtirilgan ta'lim mazmuni va takroriy mashqlar keng qo'llaniladi, bu esa o'quvchilarning kognitiv imkoniyatlariga mos keladi^[10]. Shu bilan birga, maxsus pedagogika inklyuziv ta'limning rivojlanishi bilan umumiy ta'lim muassasalarida ham qo'llaniladigan kengroq yondashuvlarni o'z ichiga oladi, oligofrenopedagogika esa ko'proq maxsus sinflar yoki ixtisoslashgan muassasalarga yo'naltirilgan.

Oligofrenopedagogikaning ilmiy asoslari

Oligofrenopedagogika bir qator ilmiy fanlarning integratsiyasiga asoslanadi, jumladan, psixologiya, nevrologiya, pedagogika va sotsiologiya. Aytmetova S.T. va boshqalar ta'kidlaganidek, bu fan intellektual nuqsonlarni tahlil qilishda quyidagi ilmiy yondashuvlarga tayanadi:

- **Psixologik yondashuv:** L.S. Vygotskiy va A.R. Luriyaning ishlariga asoslanib, intellektual nuqsonlarning psixologik mexanizmlarini tushunish.
- **Pedagogik yondashuv:** M.Montessori va J.Itard kabi olimlarning maxsus ta'lim metodlarini qo'llash.
- **Nevrologik yondashuv:** Intellektual nuqsonlarning miya faoliyati bilan bog'liqligini o'rganish.
- **Sotsiologik yondashuv:** Shaxslarning jamiyatga moslashuvi va ijtimoiy integratsiyasi^[11].

L.S. Vygotskiy (1920-yillar) ta'limda "nuqsonlarni kompensatsiya qilish" tushunchasini ishlab chiqqan bo'lib, bu oligofrenopedagogikaning asosiy nazariy tamoyillaridan biridir. Uning fikricha, intellektual nuqsonlarga ega bolalar maxsus ta'lim orqali o'zlarining zaif tomonlarini qoplash va kuchli tomonlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega. Vygotskiy ta'lim jarayonida "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasini ilgari surgan bo'lib, bu oligofrenopedagogikada o'quvchilarning potentsial imkoniyatlarini aniqlash va rivojlantirishda muhim vosita sifatida qo'llaniladi^[12].

Bundan tashqari, A.R. Luriyaning nevropsixologik tadqiqotlari intellektual nuqsonlarning miya faoliyati bilan bog'liqligini tushunishda muhim hissa qo'shdi. U intellektual nuqsonlarga ega bolalarning kognitiv jarayonlarini tahlil qilish orqali maxsus ta'lim metodlarini ishlab chiqishga asos yaratdi. Masalan, Luriyaning

tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, intellektual nuqsonlarga ega bolalarda xotira va diqqat kabi kognitiv funksiyalarni rivojlantirish uchun maxsus mashqlar va vizual yordam vositalari samarali bo'lishi mumkin^[13].

Oligofrenopedagogikaning amaliy ahamiyati

Oligofrenopedagogika nafaqat ta'lim sohasida, balki ijtimoiy hayotda ham muhim rol o'ynaydi. Izbullayeva G. ta'kidlaganidek, oligofrenopedagogika intellektual nuqsonlarga ega bolalarga nafaqat bilim berish, balki ularning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish orqali mustaqil hayot kechirish imkoniyatini yaratadi^[14]. Bu jarayonda quyidagi amaliy jihatlar muhim hisoblanadi:

1. **Individual ta'lim dasturlari:** Har bir o'quvchining ehtiyojlariga mos dasturlar ishlab chiqish, masalan, yengil intellektual nuqsonlarga ega bolalar uchun soddalashtirilgan o'quv materiallari.
2. **Korreksion mashg'ulotlar:** Nutq, fikrlash, xotira va diqqat kabi kognitiv funksiyalarni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar.
3. **Ota-onalar bilan hamkorlik:** Oila muhitida ta'limni qo'llab-quvvatlash va ota-onalarga maxsus ta'lim usullari bo'yicha maslahatlar berish.
4. **Inklyuziv ta'lim:** Intellektual nuqsonlarga ega bolalarni umumiy ta'lim muassasalariga integratsiya qilish^[15].

O'zbekistonda oligofrenopedagogikaning amaliy qo'llanilishi so'nggi yillarda sezilarli darajada rivojlandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berish tizimini takomillashtirishga qaratilgan bo'lib, inklyuziv ta'limni rivojlantirishga alohida e'tibor beradi^[16]. UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, inklyuziv ta'lim tizimi O'zbekistonda tobora kengayib bormoqda, bu esa oligofrenopedagogikaning amaliy ahamiyatini yanada oshiradi^[17].

Oligofrenopedagogikaning amaliy qo'llanilishi nafaqat maxsus ta'lim muassasalarida, balki umumiy ta'lim maktablarida ham muhimdir. Masalan, inklyuziv sinflarda intellektual nuqsonlarga ega bolalar uchun maxsus dasturlar ishlab chiqiladi, bu esa ularning tengdoshlari bilan birga o'qish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, ota-onalar va jamiyat bilan hamkorlik oligofrenopedagogikaning samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish orqali bolalarning ijtimoiy ko'nikmalari va o'zini o'zi boshqarish qobiliyatlari sezilarli darajada yaxshilanadi^[18].

Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogikaning zamonaviy muammolari

Zamonaviy ta'lim tizimida maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika bir qator muammolarga duch kelmoqda. Ulardan ba'zilar quyidagilar:

1. **Malakali mutaxassislarning yetishmasligi:** O'zbekistonda maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika bo'yicha yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimi hali to'liq rivojlanmagan.
2. **Resurslarning cheklanganligi:** Maxsus ta'lim muassasalari uchun zamonaviy o'quv materiallari va texnologik vositalar yetishmaydi.
3. **Inklyuziv ta'limning cheklovlari:** Inklyuziv ta'lim tizimi rivojlanayotgan bo'lsa-da, umumiy ta'lim maktablarida maxsus ehtiyojli bolalar uchun yetarli sharoitlar mavjud emas.
4. **Jamiyatning xabardorligi:** Intellektual nuqsonlarga ega shaxslar haqida jamiyatda stereotiplar mavjud bo'lib, bu ularning ijtimoiy integratsiyasiga to'sqinlik qiladi^[19].

Yuqoridagi muammolarni hal qilish uchun O'zbekiston hukumati va xalqaro tashkilotlar bir qator choralar ko'rmoqda. Masalan, UNICEF O'zbekiston tomonidan amalga oshirilayotgan loyihalar maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy jihozlar bilan ta'minlash va pedagoglarning malakasini oshirishga qaratilgan^[20]. Shu bilan birga, oligofrenopedagogika sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanish (masalan, interaktiv taxtalar, maxsus dasturiy ta'minotlar) ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda.

Oligofrenopedagogikaning kelajakdagi istiqbollari

Oligofrenopedagogikaning kelajakdagi rivojlanishi bir qator omillarga bog'liq. Birinchidan, inklyuziv ta'lim tizimining kengayishi intellektual nuqsonlarga ega bolalarning umumiy ta'lim muassasalarida o'qish imkoniyatlarini oshiradi. Ikkinchidan, zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, masalan, sun'iy intellekt va virtual reallik vositalari, ta'lim jarayonini yanada samarali qilishi mumkin. Uchinchidan, pedagoglarning malakasini oshirish va ularni xalqaro tajribalar bilan tanishtirish oligofrenopedagogikaning ilmiy va amaliy asoslarini mustahkamlaydi^[21].

O'zbekistonda bu sohada amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishga qaratilgan^[22]. Ushbu qaror maxsus ta'lim muassasalarida zamonaviy metodlar va texnologiyalarni qo'llash, shuningdek, inklyuziv ta'limni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi. UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'lim tizimi 2030-yilgacha sezilarli darajada rivojlanishi kutilmoqda, bu esa oligofrenopedagogikaning kelajakdagi istiqbollarini yanada yorqinlashtiradi^[23].

Xulosa

Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika alohida ta'lim ehtiyojlariga ega shaxslarning ta'lim va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashda muhim rol

o'ynaydi. Maxsus pedagogika umumiy ramka sifatida xizmat qilsa, oligofrenopedagogika intellektual nuqsonlarga ega shaxslarga ixtisoslashgan yondashuvni taklif etadi. Ushbu sohalarining ilmiy asoslari psixologiya, nevrologiya, pedagogika va sotsiologiyaga tayanadi, bu esa ularning samaradorligini oshiradi. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, inklyuziv ta'lim tizimining rivojlanishi, oligofrenopedagogikaning kelajakdagi istiqbollarini yanada kengaytirmoqda. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar oligofrenopedagogikaning nazariy va amaliy asoslarini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

1.2. Intellektual nuqsonli bolalar ta'limining psixologik-pedagogik xususiyatlari

Intellektual nuqsonli bolalar ta'limi oligofrenopedagogikaning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, maxsus ta'lim jarayonida psixologik va pedagogik xususiyatlarni hisobga olishni talab qiladi. Ushbu bo'limda intellektual nuqsonlarga ega bo'lgan bolalarning ta'lim jarayonining o'ziga xos jihatlari, psixologik va pedagogik xususiyatlari, shuningdek, ularning ta'limida qo'llaniladigan maxsus yondashuvlar o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Jurayev B.T. (2020), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Izbullayeva G. (2022, 2023), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) kabi mualliflarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – intellektual nuqsonli bolalarning ta'lim jarayonida qo'llaniladigan psixologik-pedagogik yondashuvlarni chuqur tahlil qilish va ularning samarali ta'lim olishi uchun zarur shart-sharoitlarni aniqlashdir.

Intellektual nuqsonlarning mohiyati va tasnifi

Intellektual nuqsonlar – bu bolaning kognitiv rivojlanishida tug'ma yoki erta yoshda yuzaga kelgan og'ishlar bo'lib, ularning o'quv jarayonida maxsus yordamga ehtiyoj sezishiga olib keladi. Jurayev B.T. *Pedagogik va psixologik fanlarni o'qitish metodikasi* asarida intellektual nuqsonlarni “aqliy rivojlanishdagi cheklovlar, ya'ni fikrlash, xotira, diqqat va muammoni hal qilish kabi kognitiv jarayonlardagi qiyinchiliklar” deb ta'riflaydi^[1]. Intellektual nuqsonlarning darajasi turlicha bo'lishi mumkin va odatda quyidagi tasnifga asoslanadi:

1. **Yengil intellektual zaiflik:** O'quvchilar umumiy ta'lim dasturlarini soddalashtirilgan shaklda o'zlashtira oladi, lekin maxsus yordam talab qiladi.
2. **O'rtacha intellektual zaiflik:** O'quvchilarning kognitiv qobiliyatlari sezilarli darajada cheklangan bo'lib, maxsus ta'lim dasturlari va korreksion mashg'ulotlar zarur.

3. **Og'ir intellektual zaiflik:** O'quvchilarning o'quv jarayoniga jalb qilinishi cheklangan bo'lib, asosiy e'tibor ijtimoiy ko'nikmalar va mustaqil hayot kechirishga qaratiladi^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar *Oligofrenopedagogika* asarida ta'kidlaganidek, intellektual nuqsonlarning sabablari turli xil bo'lishi mumkin: genetik omillar, prenatal (homiladorlik davridagi) ta'sirlar, perinatal (tug'ilish jarayonidagi) muammolar yoki postnatal (tug'ilgandan keyingi) kasalliklar va jarohatlar^[3]. Ushbu omillar bolaning kognitiv rivojlanishiga ta'sir qiladi va ta'lim jarayonida maxsus yondashuvlarni talab qiladi.

Intellektual nuqsonli bolalarning psixologik xususiyatlari

Intellektual nuqsonli bolalarning psixologik xususiyatlari ularning ta'lim jarayonini tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, intellektual nuqsonlarga ega bolalarning psixologik xususiyatlari quyidagi asosiy jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Fikrlashning cheklanganligi:** Intellektual nuqsonli bolalarda mavhum fikrlash qobiliyati past bo'lib, ular ko'proq konkret va vizual ma'lumotlarga tayanadi.
2. **Xotira muammolari:** Qisqa muddatli va uzoq muddatli xotira jarayonlari sekinlashadi, bu esa yangi ma'lumotlarni o'zlashtirishni qiyinlashtiradi.
3. **Diqqatning beqarorligi:** O'quvchilarning diqqatini bir joyga qaratish va uzoq vaqt ushlab turish qobiliyati cheklangan.
4. **Emotsional barqarorlikning pastligi:** Intellektual nuqsonli bolalarda stressga chidamlilik past bo'lib, ular ko'pincha emotsional beqarorlikni namoyish etadi.
5. **Nutqning rivojlanmaganligi:** Ko'pgina hollarda nutq rivojlanishida kechikishlar kuzatiladi, bu esa kommunikatsiya va o'quv jarayoniga ta'sir qiladi^[4].

L.S. Vygotskiy intellektual nuqsonli bolalarning psixologik xususiyatlarini tahlil qilishda "nuqsonlarni kompensatsiya qilish" tushunchasini ilgari surgan. Uning fikricha, intellektual nuqsonlarga ega bolalarning zaif tomonlari maxsus ta'lim orqali qoplanishi mumkin, agar ularning kuchli tomonlari (masalan, vizual idrok yoki amaliy ko'nikmalar) rivojlantirilsa^[5]. Masalan, yengil intellektual zaiflikka ega bolalar vizual-ko'rsatkichli materiallar yordamida o'quv jarayoniga muvaffaqiyatli jalb qilinishi mumkin.

A.R. Luriyaning nevropsixologik tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, intellektual nuqsonli bolalarda kognitiv jarayonlarning rivojlanishi miya faoliyatining o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq. U ta'kidlaganidek, bu bolalarda diqqat va xotira jarayonlarini rivojlantirish uchun maxsus mashqlar va takroriy mashg'ulotlar zarur^[6]. Shu bilan birga, emotsional barqarorlikni ta'minlash uchun psixologik yordam va qulay ta'lim muhiti muhim ahamiyatga ega.

Intellectual nuqsonli bolalar ta'limining pedagogik xususiyatlari

Intellectual nuqsonli bolalarning ta'lim jarayoni maxsus pedagogik yondashuvlarni talab qiladi, chunki ularning kognitiv va psixologik xususiyatlari umumiy ta'lim dasturlariga to'liq mos kelmaydi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, intellectual nuqsonli bolalarni o'qitishda quyidagi pedagogik xususiyatlar muhimdir:

1. **Individual yondashuv:** Har bir o'quvchining kognitiv imkoniyatlari va ehtiyojlariga mos ta'lim dasturlari ishlab chiqish.
2. **Soddalashtirilgan ta'lim mazmuni:** O'quv materiallari o'quvchilarning idrok darajasiga mos ravishda soddalashtiriladi.
3. **Vizual-ko'rsatkichli usullar:** Rasmi materiallar, diagrammalar va modellar yordamida ta'lim berish.
4. **Takroriy mashg'ulotlar:** Yangi ma'lumotlarni mustahkamlash uchun takroriy mashqlar va amaliy vazifalar.
5. **Korreksion mashg'ulotlar:** Nutq, fikrlash va xotira kabi kognitiv funksiyalarni rivojlantirishga qaratilgan maxsus darslar^[7].

Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, intellectual nuqsonli bolalarni o'qitishda pedagogik jarayon nafaqat bilim berishga, balki ularning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga ham qaratilishi kerak. Masalan, o'quvchilarning kundalik hayotda mustaqil harakat qilish qobiliyatlari (masalan, o'zini o'zi boshqarish, gigiyena qoidalari) ta'lim jarayonining muhim qismi hisoblanadi^[8].

Inklyuziv ta'limning rivojlanishi bilan intellectual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim maktablarida o'qitish tobora keng tarqalmoqda. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, inklyuziv sinflarda intellectual nuqsonli bolalar uchun maxsus dasturlar ishlab chiqilishi, shuningdek, pedagoglarning maxsus tayyorgarligi zarur. Bu jarayonda ota-onalar va tengdoshlar bilan hamkorlik muhim rol o'ynaydi^[9].

Intellectual nuqsonli bolalar ta'limida qo'llaniladigan metodlar

Intellectual nuqsonli bolalarni o'qitishda maxsus metodlar va yondashuvlar qo'llaniladi. Quyida asosiy metodlar keltiriladi:

1. **Vizual-ko'rsatkichli metodlar:** Rasmi kitoblar, diagrammalar, modellar va multimedia vositalari yordamida o'quv materiallarini taqdim etish. Bu metod o'quvchilarning vizual idrokiga tayanadi va mavhum tushunchalarni tushunishni osonlashtiradi^[10].
2. **Takroriy mashg'ulotlar:** Yangi ma'lumotlarni mustahkamlash uchun takroriy mashqlar va amaliy vazifalar qo'llaniladi. Masalan, matematik operatsiyalarni o'rgatishda takroriy mashqlar o'quvchilarning xotirasini mustahkamlaydi.

3. **O'yinli metodlar:** O'yin orqali o'qitish intellektual nuqsonli bolalarning qiziqishini oshiradi va ularning diqqatini jalb qiladi. Masalan, rol o'yinlari ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda samarali hisoblanadi.
4. **Individual dasturlar:** Har bir o'quvchining ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim dasturlari ishlab chiqiladi. Bu dasturlar o'quvchining kognitiv darajasi, o'quv tezligi va qiziqishlarini hisobga oladi^[11].
5. **Korreksion mashg'ulotlar:** Nutq, xotira, diqqat va fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashg'ulotlar. Masalan, logopedik mashqlar nutq rivojlanishidagi kechikishlarni tuzatishda muhim ahamiyatga ega.

Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda metodlarning moslashuvchanligi va moslashtirilganligi muhimdir. Har bir o'quvchi uchun eng samarali usulni tanlash pedagogning malakasiga va tajribasiga bog'liq^[12].

Inklyuziv ta'limdagi psixologik-pedagogik xususiyatlar

O'zbekistonda inklyuziv ta'lim tizimining rivojlanishi intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim maktablarida o'qitish imkoniyatlarini kengaytirdi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, inklyuziv ta'limda intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish quyidagi psixologik-pedagogik xususiyatlarni hisobga olishni talab qiladi:

1. **O'quvchilarning tengdoshlari bilan muloqoti:** Intellektual nuqsonli bolalarning tengdoshlari bilan ijtimoiy munosabatlari ularning o'quv jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.
2. **Pedagoglarning maxsus tayyorgarligi:** Inklyuziv sinflarda ishlaydigan o'qituvchilar maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika bo'yicha maxsus bilimlarga ega bo'lishi kerak.
3. **Moslashtirilgan ta'lim muhiti:** Sinf xonalarida maxsus jihozlar (masalan, vizual yordam vositalari) va qulay muhit yaratilishi zarur.
4. **Ota-onalar bilan hamkorlik:** Ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish orqali bolalarning ijtimoiy va o'quv ko'nikmalari rivojlanadi^[13].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim muassasalariga integratsiya qilishni qo'llab-quvvatlaydi^[14]. UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, inklyuziv ta'lim tizimi O'zbekistonda 2030-yilgacha sezilarli darajada rivojlanishi kutilmoqda, bu esa intellektual nuqsonli bolalarning ta'lim imkoniyatlarini yanada kengaytiradi^[15].

Raqamli texnologiyalarning ta'limdagi o'rni

Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalar intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim vosita sifatida qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, interaktiv taxtalar, maxsus dasturiy ta'minotlar va multimedia vositalari o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi^[16]. Masalan, intellektual nuqsonli bolalar uchun ishlab chiqilgan mobil ilovalar vizual va o'yinli elementlar orqali o'quvchilarning diqqatini jalb qiladi va kognitiv ko'nikmalarini rivojlantiradi.

O'zbekistonda raqamli texnologiyalarni ta'limda qo'llash hali boshlang'ich bosqichda bo'lsa-da, UNICEF loyihalari doirasida maxsus ta'lim muassasalari zamonaviy jihozlar bilan ta'minlanmoqda^[17]. Masalan, maxsus ta'lim maktablarida interaktiv taxtalar va kompyuter dasturlari yordamida o'quv jarayoni soddalashtirilmoqda, bu esa intellektual nuqsonli bolalarning o'quv materiallarini o'zlashtirishini osonlashtiradi.

Intellektual nuqsonli bolalar ta'limining muammolari va yechimlari

Intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Malakali kadrlarning yetishmasligi:** O'zbekistonda oligofrenopedagogika bo'yicha maxsus tayyorgarlikka ega pedagoglar soni cheklangan.
2. **Resurslarning yetishmasligi:** Maxsus ta'lim muassasalarida zamonaviy o'quv materiallari va texnologik vositalar yetarli emas.
3. **Jamiyatlardagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalarga nisbatan salbiy stereotiplar ularning ijtimoiy integratsiyasiga to'sqinlik qiladi.
4. **Inklyuziv ta'limning cheklovlari:** Umumiy ta'lim maktablarida maxsus ehtiyojli bolalar uchun yetarli sharoitlar mavjud emas^[18].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Pedagoglarning malakasini oshirish:** Maxsus ta'lim bo'yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlari tashkil etish.
2. **Resurslarni ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy jihozlar va o'quv materiallari bilan ta'minlash.
3. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalarga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish uchun ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish.
4. **Inklyuziv ta'limni rivojlantirish:** Umumiy ta'lim maktablarida maxsus sinflar va qo'llab-quvvatlash guruhlari tashkil etish^[19].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa yuqoridagi muammolarni hal qilishda muhim qadamdir^[20].

Xulosa

Intellectual nuqsonli bolalar ta'limining psixologik-pedagogik xususiyatlari ularning kognitiv, emotsional va ijtimoiy ehtiyojlarini hisobga olishni talab qiladi. Ushbu bolalarni o'qitishda individual yondashuv, vizual-ko'rsatkichli metodlar, takroriy mashg'ulotlar va korreksion dasturlar muhim ahamiyatga ega. Inklyuziv ta'limning rivojlanishi va raqamli texnologiyalarning qo'llanilishi ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, inklyuziv ta'lim tizimining kengayishi, intellectual nuqsonli bolalarning ta'lim imkoniyatlarini yanada yaxshilaydi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar oligofrenopedagogikaning amaliy va nazariy asoslarini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

1.3. Oligofrenopedagogik yondashuvning tarixiy shakllanishi.

Oligofrenopedagogika, maxsus pedagogikaning muhim bir bo'limi sifatida, intellectual nuqsonlarga ega shaxslarning ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etishga qaratilgan. Ushbu fan sohasining shakllanishi uzoq tarixiy jarayon bo'lib, turli davrlar va mintaqalardagi ijtimoiy, ilmiy va pedagogik o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq. Ushbu bo'limda oligofrenopedagogik yondashuvning tarixiy rivojlanishi, asosiy bosqichlari, muhim shaxslar va ularning hissalar, shuningdek, O'zbekistondagi ushbu sohaning rivojlanish xususiyatlari o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – oligofrenopedagogikaning tarixiy shakllanish jarayonini chuqur tahlil qilish va uning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rnini aniqlashdir.

Oligofrenopedagogikaning dastlabki shakllanishi

Oligofrenopedagogika sohasining ildizlari XVIII-XIX asrlarga borib taqaladi, bu davrda Evropada intellectual nuqsonlarga ega shaxslarga ta'lim berish bo'yicha dastlabki tajribalar boshlandi. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, maxsus pedagogika va uning bo'limi sifatida oligofrenopedagogika insonparvarlik g'oyalari va ijtimoiy tenglik tamoyillari rivojlangan davrda shakllana boshladi^[1]. Bu davrda intellectual nuqsonli shaxslarning ta'lim olish huquqi e'tirof etila boshlandi, ammo ularning ta'limi ko'pincha xayriya yoki diniy muassasalar doirasida amalga oshirildi.

Oligofrenopedagogikaning dastlabki poydevorini qo'ygan muhim shaxslardan biri fransuz shifokori va pedagogi **Jan Itard** (1774–1838) hisoblanadi. Itard o'zining “Aveyronning yovvoyi bolasi” deb nomlangan tajribasi orqali intellectual nuqsonlarga ega bolalarni o'qitish imkoniyatini ko'rsatdi. U 1800-

yillarda Viktor ismli bolani o'qitishga harakat qilib, maxsus ta'lim metodlarini ishlab chiqdi. Itardning yondashuvi individual ta'lim va sensorli mashg'ulotlarga asoslangan bo'lib, bu keyinchalik oligofrenopedagogikaning asosiy tamoyillaridan biriga aylandi^[2]. Uning ishi maxsus ta'limning ilmiy asoslarini shakllantirishda muhim qadam bo'ldi.

XIX asrda **Edouard Segen** (1812–1880) intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda sensorli va amaliy mashg'ulotlarni rivojlantirdi. Segen o'quv jarayonida o'yinli metodlar va jismoniy mashqlarni qo'llash orqali bolalarning kognitiv va motor qobiliyatlarini rivojlantirishga e'tibor berdi. Uning “fiziologik ta'lim” deb atalgan usullari oligofrenopedagogikaning dastlabki metodologiyasini shakllantirdi^[3].

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida oligofrenopedagogikaning rivojlanishi

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida maxsus ta'lim tizimi Evropada va AQShda tizimli shakl ola boshladi. Bu davrda intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish uchun maxsus maktablar va muassasalar tashkil etildi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, bu davrda oligofrenopedagogika mustaqil fan sifatida shakllana boshladi, chunki intellektual nuqsonlarni tahlil qilish va ta'lim metodlarini ishlab chiqish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borildi^[4].

Mariya Montessori (1870–1952) bu davrda maxsus ta'lim sohasiga katta hissa qo'shdi. Montessori o'zining ta'lim metodikasini dastlab intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda sinab ko'rdi va keyinchalik uni umumiy ta'lim tizimiga moslashtirdi. Uning yondashuvi shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, mustaqil o'rganish va sensorli materiallardan foydalanishga asoslangan edi. Montessori usullari oligofrenopedagogikada vizual-ko'rsatkichli va amaliy mashg'ulotlarning ahamiyatini ta'kidladi^[5].

Rossiyada oligofrenopedagogikaning rivojlanishi XX asr boshlarida **L.S. Vygotskiy** va **A.R. Luriya** kabi olimlarning ishlari bilan bog'liq. Vygotskiy intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda “nuqsonlarni kompensatsiya qilish” tushunchasini ilgari surdi. Uning fikricha, intellektual nuqsonlarga ega bolalarning zaif tomonlari maxsus ta'lim orqali qoplanishi mumkin, agar ularning kuchli tomonlari (masalan, vizual idrok yoki amaliy ko'nikmalar) rivojlantirilsa^[6]. Vygotskiy “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasini ishlab chiqdi, bu esa o'quvchilarning potentsial imkoniyatlarini aniqlash va rivojlantirishda oligofrenopedagogikaning asosiy vositasi sifatida qo'llanildi.

A.R. Luriya nevropsixologik tadqiqotlari orqali intellektual nuqsonlarning miya faoliyati bilan bog'liqligini o'rgandi. U intellektual nuqsonli bolalarda xotira, diqqat va fikrlash jarayonlarini rivojlantirish uchun maxsus mashg'ulotlar va vizual yordam vositalarining samaradorligini isbotladi^[7]. Luriya va Vygotskiyning ishlari oligofrenopedagogikaning ilmiy asoslarini mustahkamladi va zamonaviy ta'lim metodlariga katta ta'sir ko'rsatdi.

XX asr o'rtalarida oligofrenopedagogikaning rivojlanishi

XX asrning o'rtalarida oligofrenopedagogika sohasida sezilarli yutuqlar qayd etildi. Bu davrda maxsus ta'lim muassasalari soni ko'paydi, shuningdek, intellektual nuqsonli bolalarni ijtimoiy integratsiya qilish g'oyalari rivojlana boshladi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, bu davrda maxsus ta'lim tizimi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan tizimli soha sifatida shakllandi, bu esa oligofrenopedagogikaning rivojlanishiga katta turtki berdi^[8].

AQShda va G'arbiy Evropada 1950–1960-yillarda inklyuziv ta'lim g'oyalari paydo bo'ldi, bu intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim muassasalariga integratsiya qilish imkonini berdi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) *Qiyosiy pedagogika* asarida ta'kidlaganidek, bu davrda maxsus ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv va individual ta'lim dasturlari keng qo'llanila boshladi^[9]. Bu yondashuv intellektual nuqsonli bolalarning o'quv jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlashga yordam berdi.

SSSRda, xususan, Rossiyada oligofrenopedagogika sohasi maxsus maktablar va korreksion muassasalar tarmog'i orqali rivojlandi. Bu davrda intellektual nuqsonli bolalar uchun maxsus dasturlar ishlab chiqildi, ularning ta'limi nafaqat bilim berishga, balki ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga ham qaratildi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, bu davrda oligofrenopedagogika psixologiya va nevrologiya kabi fanlar bilan yaqin hamkorlikda rivojlandi, bu esa ta'lim metodlarining samaradorligini oshirdi^[10].

O'zbekistonda oligofrenopedagogikaning shakllanishi

O'zbekistonda oligofrenopedagogikaning rivojlanishi XX asrning ikkinchi yarmida, SSSR tarkibida bo'lgan davrda boshlandi. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimi 1960-yillarda maxsus maktablar va korreksion muassasalar tashkil etilishi bilan rivojlana boshladi^[11]. Bu davrda intellektual nuqsonli bolalar uchun maxsus ta'lim dasturlari ishlab chiqildi, ularning aksariyati SSSRning umumiy ta'lim tizimiga asoslangan edi.

O'zbekistonda mustaqillik davrida (1991-yildan keyin) maxsus ta'lim tizimi sezilarli darajada rivojlandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni o'qitish tizimini takomillashtirishga qaratildi, bu esa oligofrenopedagogikaning rivojlanishiga yangi imkoniyatlar ochdi^[12]. Ushbu qaror intellektual nuqsonli bolalarni inklyuziv ta'lim muhitiga integratsiya qilishni qo'llab-quvvatladi, shuningdek, maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy jihozlar bilan ta'minlashga yo'naltirildi.

Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi oligofrenopedagogikaning yangi bosqichga ko'tarilishiga yordam berdi. Hozirgi kunda umumiy ta'lim maktablarida intellektual nuqsonli bolalar uchun maxsus sinflar tashkil etilmoqda, bu esa

ularning tengdoshlari bilan birga o'qish imkoniyatini beradi^[13]. UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimi 2030-yilgacha sezilarli darajada rivojlanishi kutilmoqda, bu esa oligofrenopedagogikaning kelajakdagi istiqbollarini yanada yorqinlashtiradi^[14].

Zamonaviy oligofrenopedagogikaning xususiyatlari

Zamonaviy oligofrenopedagogika intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda quyidagi xususiyatlarga ega:

1. **Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv:** Har bir o'quvchining individual ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos ta'lim dasturlari ishlab chiqiladi.
2. **Inklyuziv ta'lim:** Intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilish.
3. **Raqamli texnologiyalardan foydalanish:** Interaktiv taxtalar, maxsus dasturiy ta'minotlar va mobil ilovalar ta'lim jarayonini samaraliroq qiladi.
4. **Ijtimoiy integratsiya:** O'quvchilarning jamiyatda faol ishtirok etishi va mustaqil hayot kechirishiga tayyorlash^[15].

White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar zamonaviy oligofrenopedagogikada muhim vosita sifatida qo'llanilmoqda. Masalan, interaktiv o'yinlar va multimedia vositalari intellektual nuqsonli bolalarning diqqatini jalb qilish va o'quv materiallarini o'zlashtirishni osonlashtiradi^[16]. O'zbekistonda bu sohada UNICEF loyihalari doirasida zamonaviy jihozlar va dasturiy ta'minotlar joriy etilmoqda, bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi^[17].

Oligofrenopedagogikaning kelajakdagi istiqbollari

Oligofrenopedagogikaning kelajakdagi rivojlanishi bir qator omillarga bog'liq. Birinchidan, inklyuziv ta'lim tizimining kengayishi intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim muassasalarida o'qitish imkoniyatlarini oshiradi. Ikkinchidan, zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, masalan, sun'iy intellekt va virtual reallik vositalari, ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi. Uchinchidan, pedagoglarning malakasini oshirish va xalqaro tajribalar bilan almashish oligofrenopedagogikaning ilmiy va amaliy asoslarini mustahkamlaydi^[18].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda yangi imkoniyatlar yaratadi^[19]. UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'lim tizimi 2030-yilgacha sezilarli darajada rivojlanishi kutilmoqda, bu esa oligofrenopedagogikaning kelajakdagi istiqbollarini yanada kengaytiradi^[20].

Xulosa

Oligofrenopedagogik yondashuvning tarixiy shakllanishi XVIII asrdan boshlanib, Jan Itard, Edouard Segen, Mariya Montessori, L.S. Vygotskiy va A.R. Luriya kabi olimlarning ishlari orqali rivojlandi. Bu soha XIX asr oxiri va XX asrda tizimli fan sifatida shakllandi, maxsus ta'lim muassasalari va metodlari rivojlandi. O'zbekistonda oligofrenopedagogika mustaqillik davridan boshlab sezilarli darajada rivojlandi, ayniqsa inklyuziv ta'lim tizimining kengayishi va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi bilan. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar oligofrenopedagogikaning tarixiy rivojlanishini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

1.4. Oligofrenopedagogning kasbiy roli va vazifalari.

Oligofrenopedagog intellektual nuqsonlarga ega bo'lgan shaxslarning ta'lim-tarbiya jarayonida muhim rol o'ynaydi. Ushbu mutaxassis maxsus pedagogikaning bir bo'limi sifatida intellektual rivojlanishida cheklovlarga ega bolalarni o'qitish, ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash va psixologik barqarorligini qo'llab-quvvatlashga mas'uldir. Ushbu bo'limda oligofrenopedagogning kasbiy roli, asosiy vazifalari, malaka talablari, shuningdek, O'zbekistondagi zamonaviy ta'lim tizimida uning o'rni o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) kabi mualliflarning ishlariga, shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning tadqiqotlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – oligofrenopedagogning kasbiy faoliyatini chuqur tahlil qilish va uning ta'lim tizimidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Oligofrenopedagogning kasbiy roli

Oligofrenopedagog – bu intellektual nuqsonlarga ega bolalarni o'qitish va tarbiyalashga ixtisoslashgan maxsus pedagog. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, oligofrenopedagogning asosiy roli “intellektual rivojlanishida cheklovlarga ega bolalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish, ularning kognitiv, ijtimoiy va emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash”dan iborat^[1]. Bu mutaxassis nafaqat o'qituvchi, balki psixologik yordam ko'rsatuvchi, ijtimoiy moslashuvni ta'minlovchi va ota-onalar bilan hamkorlik qiluvchi shaxs sifatida ham faoliyat yuritadi.

Oligofrenopedagogning kasbiy roli quyidagi asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

1. **Ta'lim beruvchi sifatida:** Intellektual nuqsonli bolalarga moslashtirilgan ta'lim dasturlari orqali bilim va ko'nikmalar berish.

2. **Korreksion mutaxassis sifatida:** O'quvchilarning kognitiv va psixologik nuqsonlarini tuzatishga qaratilgan maxsus mashg'ulotlar tashkil etish.
3. **Ijtimoiy integratsiya vositachisi sifatida:** Bolalarni jamiyatga moslashtirish, ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish va mustaqil hayot kechirishga tayyorlash.
4. **Maslahatchi sifatida:** Ota-onalar va boshqa mutaxassislar (psixologlar, logopedlar) bilan hamkorlikda bolalarning ta'lim va rivojlanish jarayonini qo'llab-quvvatlash^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, oligofrenopedagogning roli faqat ta'lim berish bilan cheklanmaydi, balki bolalarning shaxsiy rivojlanishini, o'ziga bo'lgan ishonchini va ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiladi^[3]. Bu mutaxassisning faoliyati shaxsga yo'naltirilgan yondashuvga asoslanadi, ya'ni har bir o'quvchining individual ehtiyojlari va qobiliyatlari hisobga olinadi.

Oligofrenopedagogning asosiy vazifalari

Oligofrenopedagogning vazifalari intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) *Qiyosiy pedagogika* asarida oligofrenopedagogning vazifalarini quyidagicha tasniflaydi:

1. **Psixologik-pedagogik diagnostika:** O'quvchilarning intellektual, kognitiv va emotsional holatini baholash, ularning ta'lim ehtiyojlarini aniqlash.
2. **Individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish:** Har bir o'quvchining ehtiyojlariga moslashtirilgan dasturlar tayyorlash va qo'llash.
3. **Korreksion ishlar:** Nutq, xotira, diqqat va fikrlash kabi kognitiv funksiyalarni rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashg'ulotlar o'tkazish.
4. **Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish:** O'quvchilarni kundalik hayotda mustaqil harakat qilishga, ijtimoiy munosabatlarga kirishishga tayyorlash.
5. **Ota-onalar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlik:** Ta'lim jarayonini samarali tashkil etish uchun oila va boshqa mutaxassislar bilan birgalikda ishlash^[4].

Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, oligofrenopedagogning vazifalari nafaqat ta'lim berish, balki bolalarning psixologik barqarorligini ta'minlash va ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishni ham o'z ichiga oladi. Bu jarayonda pedagogning emotsional barqarorligi, sabr-toqati va shaxsiy yondashuvi muhim ahamiyatga ega^[5].

Psixologik-pedagogik diagnostika

Oligofrenopedagogning birinchi va eng muhim vazifasi – o'quvchilarning intellektual va psixologik holatini aniqlash. Bu jarayon intellektual nuqsonlarning darajasini (yengil, o'rtacha yoki og'ir), kognitiv qobiliyatlarning rivojlanish

darajasini va o'quvchining ta'lim ehtiyojlarini aniqlashni o'z ichiga oladi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, diagnostika jarayonida psixologik testlar, kuzatuvlar va ota-onalar bilan suhbatlar kabi usullar qo'llaniladi^[6]. Masalan, Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi diagnostika jarayonida o'quvchining potentsial imkoniyatlarini aniqlashda muhim vosita sifatida ishlatiladi^[7].

Individual ta'lim dasturlari

Oligofrenopedagog har bir o'quvchi uchun individual ta'lim dasturini ishlab chiqadi. Bu dasturlar o'quvchining kognitiv darajasi, o'quv tezligi, qiziqishlari va ijtimoiy ehtiyojlarini hisobga oladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, individual dasturlar inklyuziv ta'lim muhitida ayniqsa muhimdir, chunki ular intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiya qilishga yordam beradi^[8]. Masalan, yengil intellektual zaiflikka ega bolalar uchun soddalashtirilgan o'quv materiallari, og'ir nuqsonlarga ega bolalar uchun esa ijtimoiy ko'nikmalarga yo'naltirilgan dasturlar ishlab chiqiladi.

Korreksion ishlar

Korreksion ishlar oligofrenopedagogning asosiy vazifalaridan biridir. Bu jarayon nutq, xotira, diqqat, fikrlash va boshqa kognitiv funksiyalarni rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashg'ulotlarni o'z ichiga oladi. Luriyaning nevropsixologik tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, intellektual nuqsonli bolalarda kognitiv jarayonlarni rivojlantirish uchun takroriy mashqlar va vizual yordam vositalari samarali hisoblanadi^[9]. Masalan, logopedik mashg'ulotlar nutq rivojlanishidagi kechikishlarni tuzatishda muhim rol o'ynaydi.

Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish

Oligofrenopedagogning muhim vazifalaridan biri – o'quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlash. Bu jarayon o'quvchilarning kundalik hayotda mustaqil harakat qilish ko'nikmalarini (masalan, shaxsiy gigiyena, o'zini o'zi boshqarish) va ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish intellektual nuqsonli bolalarni jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiya qilishda muhim ahamiyatga ega^[10].

Ota-onalar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlik

Oligofrenopedagog ota-onalar, psixologlar, logopedlar va boshqa mutaxassislar bilan yaqin hamkorlikda ishlaydi. Bu hamkorlik ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi va bolalarning rivojlanishiga yordam beradi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb

qilish bolalarning ijtimoiy va o'quv ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi^[11].

Oligofrenopedagogning malaka talablari

Oligofrenopedagogning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun yuqori malaka va maxsus bilimlar talab qilinadi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, oligofrenopedagog quyidagi malaka talablariga javob berishi kerak:

1. **Pedagogik bilimlar:** Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika bo'yicha chuqur bilimlarga ega bo'lish.
2. **Psixologik tayyorgarlik:** Intellektual nuqsonli bolalarning psixologik xususiyatlarini tushunish va psixologik yordam ko'rsatish qobiliyati.
3. **Metodologik ko'nikmalar:** Vizual-ko'rsatkichli usullar, o'yinli metodlar va korreksion mashg'ulotlarni qo'llash qobiliyati.
4. **Emotsional barqarorlik:** Sabr-toqat, hamdardlik va emotsional barqarorlik oligofrenopedagogning muhim sifatleri hisoblanadi.
5. **Hamkorlik qobiliyati:** Ota-onalar, boshqa pedagoglar va mutaxassislar bilan samarali hamkorlik qila olish^[12].

O'zbekistonda oligofrenopedagoglar odatda maxsus pedagogika yo'nalishi bo'yicha oliy ta'lim muassasalarida tayyorlanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida pedagoglarning malakasini oshirishga qaratilgan bo'lib, bu oligofrenopedagoglar uchun maxsus treninglar va malaka oshirish kurslarini tashkil etishni qo'llab-quvvatlaydi^[13].

Oligofrenopedagogning zamonaviy ta'limdagi o'rni

Zamonaviy ta'lim tizimida oligofrenopedagogning roli yanada kengaymoqda, ayniqsa inklyuziv ta'limning rivojlanishi bilan. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, inklyuziv sinflarda oligofrenopedagog intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim jarayoniga integratsiya qilishda muhim vositachi sifatida xizmat qiladi^[14]. Bu jarayonda pedagogning vazifalari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Umumiy ta'lim maktablarida maxsus sinflar tashkil etish.
- Intellektual nuqsonli bolalarni tengdoshlari bilan ijtimoiy munosabatlarga jalb qilish.
- Zamonaviy texnologiyalardan (masalan, interaktiv taxtalar va maxsus dasturiy ta'minotlar) foydalanish orqali ta'lim jarayonini samarali tashkil etish.

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'lim tizimi rivojlanmoqda, bu esa oligofrenopedagoglarning rolini yanada muhim qilmoqda. Maxsus ta'lim

muassasalari zamonaviy jihozlar bilan ta'minlanmoqda, bu esa pedagoglarning ish samaradorligini oshiradi^[15]. Masalan, raqamli texnologiyalar intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda qo'llaniladigan vizual-ko'rsatkichli materiallarni boyitmoqda.

Oligofrenopedagogning faoliyatidagi muammolar va yechimlar

Oligofrenopedagogning faoliyatida bir qator muammolar mavjud:

1. **Malakali kadrlarning yetishmasligi:** O'zbekistonda oligofrenopedagogika bo'yicha maxsus tayyorgarlikka ega mutaxassislar soni cheklangan.
2. **Resurslarning yetishmasligi:** Maxsus ta'lim muassasalarida zamonaviy o'quv materiallari va texnologik vositalar yetarli emas.
3. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalarga nisbatan salbiy stereotiplar pedagoglarning ishini qiyinlashtiradi.
4. **Inklyuziv ta'limning cheklovlari:** Umumiy ta'lim maktablarida maxsus ehtiyojli bolalar uchun yetarli sharoitlar mavjud emas^[16].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Pedagoglarning malakasini oshirish:** Maxsus ta'lim bo'yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlari tashkil etish.
2. **Resurslarni ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy jihozlar va o'quv materiallari bilan ta'minlash.
3. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalarga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish uchun ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish.
4. **Inklyuziv ta'limni rivojlantirish:** Umumiy ta'lim maktablarida maxsus sinflar va qo'llab-quvvatlash guruhlarini tashkil etish^[17].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa oligofrenopedagoglarning faoliyatidagi muammolarni hal qilishda muhim qadamdir^[18].

Oligofrenopedagogning kelajakdagi istiqbollari

Oligofrenopedagogning kelajakdagi roli zamonaviy ta'lim tizimining rivojlanishi bilan yanada kengayadi. Inklyuziv ta'limning kengayishi, raqamli texnologiyalarning joriy etilishi va pedagoglarning malakasini oshirish oligofrenopedagogning faoliyatini yanada samarali qiladi. UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimi 2030-yilgacha sezilarli darajada rivojlanishi kutilmoqda, bu esa oligofrenopedagoglarning kasbiy ahamiyatini yanada oshiradi^[19].

Zamonaviy texnologiyalar, masalan, sun'iy intellekt va virtual reallik vositalari, intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda yangi imkoniyatlar yaratadi. White R. (2021) ta'kidlaganidek, interaktiv o'yinlar va multimedia vositalari o'quvchilarning diqqatini jalb qilish va o'quv materiallarini o'zlashtirishni osonlashtiradi^[20]. O'zbekistonda bu sohada UNICEF loyihalari doirasida zamonaviy jihozlar va dasturiy ta'minotlar joriy etilmoqda, bu esa oligofrenopedagoglarning ish samaradorligini oshiradi.

Xulosa

Oligofrenopedagog intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Uning vazifalari psixologik-pedagogik diagnostika, individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, korreksion ishlar, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va ota-onalar bilan hamkorlikni o'z ichiga oladi. Zamonaviy ta'lim tizimida, ayniqsa inklyuziv ta'limning rivojlanishi bilan, oligofrenopedagogning roli yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi oligofrenopedagogning faoliyatini yanada samarali qilmoqda. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar oligofrenopedagogning kasbiy roli va vazifalarini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

1.5. Maxsus ta'lim tizimidagi islohotlar va yangi yondashuvlar

Maxsus ta'lim tizimi alohida ehtiyojlarga ega shaxslarning ta'lim va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. So'nggi o'n yilliklarda, xususan, O'zbekistonda maxsus ta'lim sohasida sezilarli islohotlar amalga oshirildi, bu esa intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda yangi yondashuvlarning joriy etilishiga olib keldi. Ushbu bo'limda maxsus ta'lim tizimidagi islohotlar, inklyuziv ta'limning rivojlanishi, zamonaviy texnologiyalarning qo'llanilishi va yangi pedagogik yondashuvlar o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, UNICEF O'zbekiston hisobotlari (2023) va boshqa manbalarga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – maxsus ta'lim tizimidagi islohotlar va yangi yondashuvlarni chuqur tahlil qilish va ularning intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishdagi ahamiyatini aniqlashdir.

Maxsus ta'lim tizimidagi islohotlar: umumiy ko'rinish

Maxsus ta'lim tizimidagi islohotlar alohida ta'lim ehtiyojlarga ega shaxslarning ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash va jamiyatda teng huquqlilikni ta'minlashga qaratilgan. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, maxsus ta'lim tizimidagi islohotlar

zamonaviy ta'limning asosiy tamoyillaridan biri – inklyuzivlikni rivojlantirishga xizmat qiladi^[1]. Bu islohotlar nafaqat ta'lim muassasalarining infratuzilmasini yaxshilash, balki pedagogik yondashuvlarni modernizatsiya qilish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etishni ham o'z ichiga oladi.

O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimidagi islohotlar mustaqillikdan keyin, ayniqsa so'nggi o'n yillikda faol rivojlanmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni o'qitish tizimini takomillashtirishga qaratilgan bo'lib, inklyuziv ta'limni rivojlantirish, maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy jihozlar bilan ta'minlash va pedagoglarning malakasini oshirishga alohida e'tibor beradi^[2]. Ushbu qaror O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishida muhim bosqich bo'ldi.

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimi 2030-yilgacha sezilarli darajada rivojlanishi kutilmoqda. Bu jarayonda inklyuziv ta'limning kengayishi, raqamli texnologiyalarning joriy etilishi va xalqaro tajribalarni qo'llash muhim rol o'ynaydi^[3]. Ushbu islohotlar intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda va ularning jamiyatga integratsiyasini qo'llab-quvvatlamokda.

Inklyuziv ta'limning rivojlanishi

Inklyuziv ta'lim maxsus ta'lim tizimidagi eng muhim islohotlardan biri sifatida qaraladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, inklyuziv ta'lim intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim muassasalarida tengdoshlari bilan birga o'qitishga imkon beradi, bu esa ularning ijtimoiy moslashuvi va o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi^[4]. Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. **Teng imkoniyatlar:** Barcha bolalar, ularning jismoniy yoki intellektual holatidan qat'i nazar, ta'lim olish huquqiga ega.
2. **Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv:** Har bir o'quvchining ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim dasturlari ishlab chiqish.
3. **Ijtimoiy integratsiya:** Intellektual nuqsonli bolalarni tengdoshlari bilan muloqotga jalb qilish orqali ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish.
4. **Moslashtirilgan muhit:** Umumiy ta'lim maktablarida maxsus ehtiyojli bolalar uchun qulay sharoitlar yaratish^[5].

O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi 2010-yillardan boshlab faol rivojlanmoqda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim muassasalarida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa inklyuziv ta'limni rivojlantirishga yordam beradi^[6]. UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'lim tizimi doirasida maxsus sinflar va qo'llab-quvvatlash guruhlarini

tashkil etilmoqda, bu intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilish imkonini beradi^[^7].

Inklyuziv ta'limning afzalliklari orasida quyidagilar muhim hisoblanadi:

- **Ijtimoiy moslashuv:** Intellektual nuqsonli bolalar tengdoshlari bilan muloqot orqali ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi.
- **O'ziga ishonchni oshirish:** Umumiy ta'lim muhitida o'qish bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi.
- **Ta'lim sifatini yaxshilash:** Maxsus dasturlar va moslashtirilgan metodlar orqali ta'lim jarayoni samaraliroq bo'ladi^[^8].

Biroq, inklyuziv ta'limning rivojlanishi bir qator muammolarga duch kelmoqda, masalan, pedagoglarning yetarli tayyorgarligi, resurslarning cheklanganligi va jamiyatdagi stereotiplar. Ushbu muammolarni hal qilish uchun davlat va xalqaro tashkilotlar hamkorlikda ishlamoqda.

Zamonaviy texnologiyalarning maxsus ta'limdagi o'rni

Zamonaviy texnologiyalar maxsus ta'lim tizimidagi islohotlarning muhim qismidir. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar, masalan, interaktiv taxtalar, maxsus dasturiy ta'minotlar va mobil ilovalar intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda samarali vosita sifatida qo'llanilmoqda^[^9]. Bu texnologiyalar o'quv jarayonini yanada qiziqarli va tushunarli qiladi, shuningdek, o'quvchilarning kognitiv ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

O'zbekistonda raqamli texnologiyalarni maxsus ta'limda qo'llash UNICEF loyihalari doirasida faol rivojlanmoqda. Masalan, maxsus ta'lim muassasalarida interaktiv taxtalar va kompyuter dasturlari yordamida o'quv materiallari soddalashtirilmoqda, bu esa intellektual nuqsonli bolalarning bilim olishini osonlashtiradi^[^10]. Quyidagi texnologiyalar maxsus ta'limda keng qo'llanilmoqda:

1. **Interaktiv taxtalar:** Vizual-ko'rsatkichli materiallarni taqdim etish va o'quvchilarning diqqatini jalb qilish.
2. **Maxsus dasturiy ta'minotlar:** Nutq, xotira va diqqatni rivojlantirishga qaratilgan dasturlar.
3. **Mobil ilovalar:** O'yinli elementlar orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirish va kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish.
4. **Virtual reallik:** Intellektual nuqsonli bolalarni ijtimoiy vaziyatlarga tayyorlash uchun simulyatsiya vositalari^[^11].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, vizual-ko'rsatkichli materiallar intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, raqamli texnologiyalar bu jarayonni yanada samarali qiladi^[^12]. Masalan, o'yinli

dasturlar va interaktiv mashg'ulotlar o'quvchilarning diqqatini uzoq vaqt ushlab turishga yordam beradi.

Yangi pedagogik yondashuvlar

Maxsus ta'lim tizimidagi islohotlar yangi pedagogik yondashuvlarni joriy etishga olib keldi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) ta'kidlaganidek, zamonaviy maxsus ta'lim shaxsga yo'naltirilgan yondashuvga asoslanadi, bu esa har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishni talab qiladi^[13]. Quyidagi yangi yondashuvlar maxsus ta'limda muhim o'rin tutadi:

1. **Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim:** Har bir o'quvchining kognitiv darajasi, qiziqishlari va ehtiyojlariga mos dasturlar ishlab chiqish.
2. **O'yinli metodlar:** O'yin orqali o'qitish intellektual nuqsonli bolalarning qiziqishini oshiradi va ularning diqqatini jalb qiladi.
3. **Korreksion mashg'ulotlar:** Nutq, xotira, diqqat va fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus darslar.
4. **Hamkorlikka asoslangan ta'lim:** Pedagoglar, ota-onalar va boshqa mutaxassislar o'rtasidagi hamkorlik ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi^[14].

Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi zamonaviy maxsus ta'limda keng qo'llanilmoqda. Uning fikricha, intellektual nuqsonli bolalarning potentsial imkoniyatlari maxsus ta'lim orqali ro'yobga chiqarilishi mumkin, agar ularning kuchli tomonlari rivojlantirilsa^[15]. Luriyaning nevropsixologik tadqiqotlari esa kognitiv jarayonlarni rivojlantirish uchun takroriy mashqlar va vizual yordam vositalarining muhimligini ta'kidlaydi^[16].

O'zbekistondagi maxsus ta'lim islohotlari

O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimidagi islohotlar mustaqillikdan keyin, ayniqsa 2010-yillardan boshlab faol rivojlanmoqda. Quyidagi asosiy islohotlar muhim ahamiyatga ega:

1. **Normativ-huquqiy baza yaratilishi:** O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori va Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimini modernizatsiya qilishga qaratildi^[17]. Bu qarorlar inklyuziv ta'limni rivojlantirish, maxsus muassasalarni jihozlash va pedagoglarning malakasini oshirishni qo'llab-quvvatlaydi.
2. **Inklyuziv ta'limning kengayishi:** Umumiy ta'lim maktablarida maxsus sinflar va qo'llab-quvvatlash guruhlari tashkil etilmoqda, bu intellektual nuqsonli bolalarni tengdoshlari bilan birga o'qitish imkonini beradi.
3. **Pedagoglarning malakasini oshirish:** Maxsus ta'lim bo'yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlari tashkil etilmoqda. UNICEF loyihalari

doirasida O'zbekistonda pedagoglar uchun maxsus kurslar joriy etilmoqda^[18].

4. **Zamonaviy jihozlar bilan ta'minlash:** Maxsus ta'lim muassasalari interaktiv taxtalar, kompyuterlar va maxsus dasturiy ta'minotlar bilan jihozlanmoqda^[19].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimi doirasida 2030-yilgacha inklyuziv ta'limni kengaytirish rejalashtirilmoqda. Bu jarayonda intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish uchun zamonaviy metodlar va texnologiyalar keng qo'llaniladi^[20].

Maxsus ta'limdagi muammolar va yechimlar

Maxsus ta'lim tizimidagi islohotlar muhim yutuqlarga erishgan bo'lsa-da, bir qator muammolar mavjud:

1. **Malakali kadrlarning yetishmasligi:** O'zbekistonda maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika bo'yicha yuqori malakali mutaxassislar soni cheklangan.
2. **Resurslarning yetishmasligi:** Maxsus ta'lim muassasalarida zamonaviy o'quv materiallari va texnologik vositalar yetarli emas.
3. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalarga nisbatan salbiy stereotiplar ularning ijtimoiy integratsiyasiga to'sqinlik qiladi.
4. **Inklyuziv ta'limning cheklovlari:** Umumiy ta'lim maktablarida maxsus ehtiyojli bolalar uchun yetarli sharoitlar mavjud emas^[21].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Pedagoglarning malakasini oshirish:** Maxsus ta'lim bo'yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlari tashkil etish.
2. **Resurslarni ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy jihozlar va o'quv materiallari bilan ta'minlash.
3. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalarga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish uchun ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish.
4. **Inklyuziv ta'limni rivojlantirish:** Umumiy ta'lim maktablarida maxsus sinflar va qo'llab-quvvatlash guruhlarini tashkil etish^[22].

Maxsus ta'limning kelajakdagi istiqbollari

Maxsus ta'lim tizimining kelajakdagi rivojlanishi bir qator omillarga bog'liq. Birinchidan, inklyuziv ta'limning kengayishi intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim muassasalarida o'qitish imkoniyatlarini oshiradi. Ikkinchidan, zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, masalan, sun'iy intellekt va virtual reallik vositalari, ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi. Uchinchidan,

pedagoglarning malakasini oshirish va xalqaro tajribalar bilan almashish maxsus ta'limning ilmiy va amaliy asoslarini mustahkamlaydi^[23].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori va Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda yangi imkoniyatlar yaratadi^[24]. UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimi 2030-yilgacha sezilarli darajada rivojlanishi kutilmoqda, bu esa intellektual nuqsonli bolalarning ta'lim imkoniyatlarini yanada kengaytiradi^[25].

Xulosa

Maxsus ta'lim tizimidagi islohotlar va yangi yondashuvlar intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim o'zgarishlarni ta'minlamoqda. Inklyuziv ta'limning rivojlanishi, raqamli texnologiyalarning joriy etilishi va shaxsga yo'naltirilgan pedagogik yondashuvlar ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, normativ-huquqiy baza yaratilishi va pedagoglarning malakasini oshirish, maxsus ta'lim tizimining rivojlanishiga katta hissa qo'shmoqda. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar maxsus ta'lim tizimidagi islohotlar va yangi yondashuvlarni chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

2-bob. Oligofrenopedagog shaxsining kompetentlik modeli

2.1. Kompetentlik tushunchasining mazmuni va turlari

Oligofrenopedagogning kasbiy faoliyati maxsus ta'lim sohasida yuqori darajadagi kompetentlikni talab qiladi. Kompetentlik tushunchasi zamonaviy pedagogika va psixologiyada muhim o'rin tutadi, chunki u mutaxassisning bilim, ko'nikma va malakalarini bir butun sifatida ifodalaydi. Ushbu bo'limda kompetentlik tushunchasining mazmuni, uning turlari va oligofrenopedagogik faoliyatdagi ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – kompetentlik tushunchasini chuqur tahlil qilish va uning oligofrenopedagog shaxsining kasbiy faoliyatidagi o'rnini aniqlashdir.

Kompetentlik tushunchasining mazmuni

Kompetentlik tushunchasi zamonaviy pedagogika va psixologiyada keng qo'llaniladi va u mutaxassisning muayyan sohada samarali faoliyat yuritish qobiliyatini ifodalaydi. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, kompetentlik "bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlarning integratsiyasi bo'lib, ular mutaxassisa o'z kasbiy vazifalarini muvaffaqiyatli bajarish imkonini beradi"[¹]. Oligofrenopedagogikada kompetentlik intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va tarbiyalashda maxsus yondashuvlarni qo'llash qobiliyatini anglatadi.

Kompetentlik tushunchasi bir nechta asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi:

1. **Bilim:** Maxsus pedagogika, psixologiya, nevrologiya va oligofrenopedagogika bo'yicha nazariy bilimlar.
2. **Ko'nikmalar:** Maxsus ta'lim metodlarini qo'llash, diagnostika o'tkazish va korreksion mashg'ulotlarni tashkil etish qobiliyati.
3. **Malakalar:** O'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos yondashuvlarni ishlab chiqish va qo'llash.
4. **Shaxsiy sifatlari:** Empatiya, sabr-toqat, emotsional barqarorlik va hamkorlik qobiliyati[²].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, oligofrenopedagogning kompetentligi nafaqat nazariy bilimlarga, balki amaliy ko'nikmalarga va shaxsiy sifatlarga ham bog'liq. Bu mutaxassis intellektual nuqsonli bolalarning psixologik va kognitiv xususiyatlarini tushunishi, ularning ehtiyojlariga mos ta'lim dasturlarini ishlab chiqishi va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashi kerak[³].

Kompetentlikning turlari

Kompetentlik turlari oligofrenopedagogning faoliyat sohasiga qarab tasniflanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) *Qiyosiy pedagogika* asarida kompetentlikni quyidagi asosiy turlarga ajratadi:

1. **Umumkasbiy kompetentlik:** Bu pedagogning umumiy ta'lim sohasidagi bilim va ko'nikmalarini o'z ichiga oladi, masalan, o'quv jarayonini tashkil etish, dars rejalashtirish va ta'lim standartlariga rioya qilish.
2. **Maxsus kompetentlik:** Oligofrenopedagogikaga xos bo'lgan maxsus bilim va ko'nikmalar, masalan, intellektual nuqsonlarni diagnostika qilish, korreksion mashg'ulotlarni o'tkazish va individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish.
3. **Shaxsiy kompetentlik:** Empatiya, sabr-toqat, hamkorlik qobiliyati va emotsional barqarorlik kabi shaxsiy sifatlar.
4. **Ijtimoiy-kommunikativ kompetentlik:** Ota-onalar, boshqa pedagoglar va mutaxassislar bilan samarali muloqot qilish qobiliyati^[4].

Umumkasbiy kompetentlik

Umumkasbiy kompetentlik har qanday pedagog uchun zarur bo'lgan umumiy bilim va ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, oligofrenopedagog umumiy pedagogik prinsiplarni bilishi, o'quv jarayonini rejalashtirishi va ta'lim standartlariga rioya qilishi kerak^[5]. Bu kompetentlik quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

- O'quv jarayonini tashkil etish va boshqarish.
- Ta'lim mazmunini o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirish.
- O'quvchilarning bilim darajasini baholash va ularning rivojlanishini kuzatish.

Maxsus kompetentlik

Maxsus kompetentlik oligofrenopedagogning asosiy ish sohasi bo'lib, intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishga qaratilgan. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, bu kompetentlik intellektual nuqsonlarning turlari, ularning psixologik va nevrologik xususiyatlari, shuningdek, maxsus ta'lim metodlarini chuqur bilishni talab qiladi^[6]. Maxsus kompetentlik quyidagi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi:

- **Psixologik-pedagogik diagnostika:** O'quvchilarning intellektual va psixologik holatini aniqlash uchun testlar va kuzatuvlardan foydalanish.
- **Korreksion mashg'ulotlar:** Nutq, xotira, diqqat va fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus darslar o'tkazish.
- **Individual ta'lim dasturlari:** Har bir o'quvchining ehtiyojlariga moslashtirilgan dasturlarni ishlab chiqish va qo'llash^[7].

Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasi maxsus kompetentlikning muhim qismi sifatida qaraladi. Uning fikricha, intellektual nuqsonli bolalarning potentsial imkoniyatlari maxsus ta’lim orqali ro’yobga chiqarilishi mumkin, agar pedagog ularning kuchli tomonlarini rivojlantirsa^[8].

Shaxsiy kompetentlik

Shaxsiy kompetentlik oligofrenopedagogning shaxsiy sifatlari va emotsional barqarorligini o’z ichiga oladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, oligofrenopedagogning muvaffaqiyati uning emotsional barqarorligi, sabr-toqati va hamdardlik qobiliyatiga bog’liq^[9]. Bu kompetentlik quyidagi sifatlarni qamrab oladi:

- **Empatiya:** O’quvchilarning his-tuyg’ularini tushunish va ularga mos yondashuvni topish.
- **Sabr-toqat:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda uzoq muddatli va takroriy jarayonlarga chidamlilik.
- **Emotsional barqarorlik:** Stressli vaziyatlarda o’zini boshqara olish va o’quvchilarga ijobiy ta’sir ko’rsatish.

Luriyaning nevropsixologik tadqiqotlari shuni ko’rsatadiki, intellektual nuqsonli bolalar emotsional beqarorlikka moyil bo’lib, pedagogning shaxsiy kompetentligi ularning psixologik holatini barqarorlashtirishda muhim rol o’ynaydi^[10].

Ijtimoiy-kommunikativ kompetentlik

Ijtimoiy-kommunikativ kompetentlik oligofrenopedagogning ota-onalar, boshqa pedagoglar va mutaxassislar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini ifodalaydi. Izbullayeva G. (2023) ta’kidlaganidek, bu kompetentlik ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega, chunki oligofrenopedagog o’quvchining rivojlanishi uchun ota-onalar va boshqa mutaxassislar bilan yaqin hamkorlikda ishlashi kerak^[11]. Bu kompetentlik quyidagi ko’nikmalarni o’z ichiga oladi:

- Ota-onalarga maslahat berish va ularni ta’lim jarayoniga jalb qilish.
- Psixologlar, logopedlar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda ishlash.
- O’quvchilarning tengdoshlari bilan ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirishga yordam berish.

Kompetentlikning oligofrenopedagogikadagi ahamiyati

Oligofrenopedagogning kompetentligi intellektual nuqsonli bolalarni o’qitish va ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda muhim rol o’ynaydi. Jurayev B.T. (2020) ta’kidlaganidek, kompetentlik oligofrenopedagogning kasbiy muvaffaqiyatining asosiy omili bo’lib, u o’quvchilarning ta’lim jarayoniga muvaffaqiyatli jalb

qilinishini ta'minlaydi^[12]. Kompetentlikning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Individual yondashuv:** Kompetent oligofrenopedagog har bir o'quvchining ehtiyojlariga mos ta'lim dasturlarini ishlab chiqadi.
2. **Korreksion ishlarning samaradorligi:** Maxsus kompetentlik o'quvchilarning kognitiv va psixologik nuqsonlarini tuzatishga yordam beradi.
3. **Ijtimoiy integratsiya:** Ijtimoiy-kommunikativ kompetentlik o'quvchilarni jamiyatga moslashtirishda muhim rol o'ynaydi.
4. **Psixologik qo'llab-quvvatlash:** Shaxsiy kompetentlik o'quvchilarning emotsional barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi^[13].

O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi bilan oligofrenopedagogning kompetentligiga talablar yanada oshmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida pedagoglarning malakasini oshirishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa oligofrenopedagoglarning kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladi^[14].

Kompetentlikni rivojlantirish yo'llari

Oligofrenopedagogning kompetentligini rivojlantirish uchun quyidagi yo'llar muhim hisoblanadi:

1. **Oliy ta'lim va malaka oshirish:** Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika bo'yicha oliy ta'lim muassasalarida tayyorgarlik ko'rish va muntazam malaka oshirish kurslarida ishtirok etish.
2. **Amaliy tajriba:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda amaliy tajriba orttirish, masalan, maxsus ta'lim muassasalarida stajirovka o'tash.
3. **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy tajribalarni o'rganish va maxsus ta'lim bo'yicha xalqaro dasturlarda ishtirok etish.
4. **Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish:** Raqamli texnologiyalar va interaktiv vositalarni o'quv jarayonida qo'llash bo'yicha ko'nikmalarni rivojlantirish^[15].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda maxsus ta'lim sohasida pedagoglarning malakasini oshirish uchun maxsus treninglar va loyihalar joriy etilmoqda. Bu loyihalar oligofrenopedagoglarning kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladi^[16].

Zamonaviy ta'limdagi kompetentlik talablari

Zamonaviy ta'lim tizimida, ayniqsa inklyuziv ta'limning rivojlanishi bilan, oligofrenopedagogning kompetentligiga qo'yiladigan talablar oshmoqda. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, inklyuziv sinflarda ishlaydigan oligofrenopedagog umumiy ta'lim muhitida maxsus ehtiyojli bolalarni o'qitish

uchun qo'shimcha ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak^[17]. Bu talablar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Umumiy ta'lim dasturlarini maxsus ehtiyojli bolalarga moslashtirish.
- Tengdoshlar bilan ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirishga yordam berish.
- Raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish.

White R. (2021) ta'kidlaganidek, zamonaviy texnologiyalar, masalan, interaktiv taxtalar va maxsus dasturiy ta'minotlar, oligofrenopedagogning kompetentligini rivojlantirishda muhim vosita sifatida qo'llanilmoqda. Bu texnologiyalar o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi^[18].

Kompetentlikni baholash va rivojlantirishdagi muammolar

Oligofrenopedagogning kompetentligini baholash va rivojlantirishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Standartlashtirilgan baholash tizimining yetishmasligi:** O'zbekistonda oligofrenopedagoglarning kompetentligini baholash uchun yagona standartlar mavjud emas.
2. **Malaka oshirish imkoniyatlarining cheklanganligi:** Maxsus ta'lim bo'yicha treninglar va kurslar soni cheklangan.
3. **Resurslarning yetishmasligi:** Maxsus ta'lim muassasalarida zamonaviy jihozlar va o'quv materiallari yetarli emas.
4. **Jamiytdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagoglarning ishiga salbiy munosabatlar to'sqinlik qiladi^[19].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Kompetentlikni baholash tizimini ishlab chiqish:** Oligofrenopedagoglarning bilim va ko'nikmalarini baholash uchun yagona standartlar joriy etish.
2. **Malaka oshirish dasturlarini kengaytirish:** Maxsus ta'lim bo'yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlarini tashkil etish.
3. **Resurslarni ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy jihozlar va o'quv materiallari bilan ta'minlash.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish^[20].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa oligofrenopedagoglarning kompetentligini rivojlantirishda muhim qadamdir^[21].

Xulosa

Kompetentlik tushunchasi oligofrenopedagogning kasbiy faoliyatida muhim o‘rin tutadi. Umumkasbiy, maxsus, shaxsiy va ijtimoiy-kommunikativ kompetentliklar intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va ijtimoiy moslashuvini ta‘minlashda asosiy rol o‘ynaydi. O‘zbekistonda maxsus ta‘lim tizimining rivojlanishi bilan oligofrenopedagogning kompetentligiga qo‘yiladigan talablar oshmoqda, ayniqsa inklyuziv ta‘lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi kontekstida. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar kompetentlik tushunchasining mazmuni va turlarini chuqur tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

2.2. Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining tuzilmasi.

Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligi uning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va tarbiyalashda samarali faoliyat yuritishini ta‘minlaydigan asosiy omil hisoblanadi. Kompetentlik tuzilmasi mutaxassisning bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy sifatlarining murakkab integratsiyasini ifodalaydi. Ushbu bo‘limda oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining tuzilmasi, uning asosiy komponentlari va bu komponentlarning maxsus ta‘limdagi ahamiyati o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining tuzilmasini chuqur tahlil qilish va uning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishdagi rolini aniqlashdir.

Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining umumiy tuzilmasi

Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligi bir nechta asosiy komponentlardan iborat bo‘lib, ular birgalikda mutaxassisning samarali faoliyat yuritishini ta‘minlaydi. Izbullayeva G. (2022) ta‘kidlaganidek, kasbiy kompetentlik “nazariy bilimlar, amaliy ko‘nikmalar, shaxsiy sifatlar va ijtimoiy-kommunikativ qobiliyatlarning uyg‘un birlashmasi” sifatida qaraladi^[1]. Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligi quyidagi asosiy komponentlarni o‘z ichiga oladi:

1. **Nazariy bilimlar komponenti:** Maxsus pedagogika, psixologiya va nevrologiya bo‘yicha bilimlar.
2. **Amaliy ko‘nikmalar komponenti:** Diagnostika, korreksion mashg‘ulotlar va individual ta‘lim dasturlarini ishlab chiqish ko‘nikmalari.
3. **Shaxsiy sifatlar komponenti:** Empatiya, sabr-toqat, emotsional barqarorlik va moslashuvchanlik.
4. **Ijtimoiy-kommunikativ komponent:** Ota-onalar, boshqa mutaxassislar va o‘quvchilar bilan samarali muloqot qilish qobiliyati.

5. Innovatsion komponent: Zamonaviy texnologiyalar va yangi pedagogik yondashuvlarni qo'llash qobiliyati^[2].

Ushbu komponentlar bir-biri bilan o'zaro bog'liq bo'lib, oligofrenopedagogning faoliyatida muvozanatli va samarali yondashuvni ta'minlaydi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, oligofrenopedagogning kompetentligi intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlariga mos bo'lishi kerak, chunki bu soha maxsus bilim va ko'nikmalarni talab qiladi^[3].

Nazariy bilimlar komponenti

Nazariy bilimlar oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining asosini tashkil qiladi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) ta'kidlaganidek, nazariy bilimlar maxsus pedagogika, psixologiya, nevrologiya va oligofrenopedagogika fanlarini chuqur o'rganishni o'z ichiga oladi^[4]. Bu komponent quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

- **Maxsus pedagogika asoslari:** Intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishning umumiy tamoyillari va metodlari.
- **Psixologik bilimlar:** Intellektual nuqsonlarning psixologik xususiyatlari, kognitiv jarayonlar (xotira, diqqat, fikrlash) va ularning rivojlanish dinamikasi.
- **Nevrologik bilimlar:** Intellektual nuqsonlarning miya faoliyati bilan bog'liqligi va nevropsixologik diagnostika usullari.
- **Normativ-huquqiy asoslar:** Maxsus ta'lim sohasidagi qonunlar, qarorlar va xalqaro standartlar, masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori^[5].

Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi nazariy bilimlarning muhim qismi sifatida qaraladi. Uning fikricha, intellektual nuqsonli bolalarning potentsial imkoniyatlari maxsus ta'lim orqali ro'yobga chiqarilishi mumkin, agar pedagog ularning kuchli tomonlarini aniqlasa va rivojlantirsa^[6]. Luriyaning nevropsixologik tadqiqotlari esa intellektual nuqsonlarning miya faoliyati bilan bog'liqligini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega^[7].

Amaliy ko'nikmalar komponenti

Amaliy ko'nikmalar oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining muhim qismi bo'lib, ular intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda bevosita qo'llaniladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, amaliy ko'nikmalar o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta'lim jarayonini tashkil etish va korreksion ishlar o'tkazish qobiliyatini ifodalaydi^[8]. Bu komponent quyidagi asosiy ko'nikmalarni o'z ichiga oladi:

1. **Psixologik-pedagogik diagnostika:** O'quvchilarning intellektual, kognitiv va emotsional holatini baholash uchun maxsus testlar, kuzatuvlar va suhbatlardan foydalanish.
2. **Individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish:** Har bir o'quvchining ehtiyojlariga moslashtirilgan dasturlarni tayyorlash va qo'llash.
3. **Korreksion mashg'ulotlar:** Nutq, xotira, diqqat va fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus darslar o'tkazish.
4. **Vizual-ko'rsatkichli metodlar:** O'quv materiallarini soddalashtirish va o'quvchilarning diqqatini jalb qilish uchun vizual vositalardan foydalanish^[9].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, amaliy ko'nikmalar oligofrenopedagogning o'quv jarayonida samarali ishlashi uchun zarur bo'lib, ular o'quvchilarning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi^[10]. Masalan, logopedik mashg'ulotlar nutq rivojlanishidagi kechikishlarni tuzatishda muhim rol o'ynaydi, vizual yordam vositalari esa o'quvchilarning diqqatini jalb qilishda samarali hisoblanadi.

Shaxsiy sifatlar komponenti

Shaxsiy sifatlar oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining muhim qismi bo'lib, ular mutaxassisning o'quvchilar bilan samarali munosabat o'rnatishiga yordam beradi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, shaxsiy sifatlar oligofrenopedagogning emotsional barqarorligi, sabr-toqati va hamdardlik qobiliyatiga bog'liq bo'lib, bu sifatlar intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim ahamiyatga ega^[11]. Shaxsiy sifatlar komponenti quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

- **Empatiya:** O'quvchilarning his-tuyg'ularini tushunish va ularga mos yondashuvni topish.
- **Sabr-toqat:** Uzoq muddatli va takroriy jarayonlarda chidamlilik ko'rsatish.
- **Emotsional barqarorlik:** Stressli vaziyatlarda o'zini boshqara olish va o'quvchilarga ijobiy ta'sir ko'rsatish.
- **Moslashuvchanlik:** Har xil o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashish va turli vaziyatlarda mos yechimlar topish^[12].

Luriyaning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, intellektual nuqsonli bolalar emotsional beqarorlikka moyil bo'lib, pedagogning shaxsiy sifatlari ularning psixologik holatini barqarorlashtirishda muhim rol o'ynaydi^[13]. Masalan, empatiya va sabr-toqat o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga yordam beradi.

Ijtimoiy-kommunikativ komponent

Ijtimoiy-kommunikativ kompetentlik oligofrenopedagogning ota-onalar, boshqa pedagoglar va mutaxassislar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini

ifodalaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, bu komponent ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega, chunki oligofrenopedagog o’quvchining rivojlanishi uchun ko‘p tomonlama hamkorlikda ishlashi kerak^[14]. Bu komponent quyidagi ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi:

- Ota-onalarga maslahat berish va ularni ta’lim jarayoniga jalb qilish.
- Psixologlar, logopedlar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda ishlash.
- O’quvchilarning tengdoshlari bilan ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirishga yordam berish.
- Inklyuziv ta’lim muhitida umumiy ta’lim pedagoglari bilan hamkorlik qilish^[15].

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanishi bilan ijtimoiy-kommunikativ kompetentlikning ahamiyati yanada oshmoqda. UNICEF O‘zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta’kidlanishicha, inklyuziv sinflarda oligofrenopedagoglar umumiy ta’lim pedagoglari bilan yaqin hamkorlikda ishlashi kerak, bu esa samarali muloqot ko‘nikmalarini talab qiladi^[16].

Innovatsion komponent

Zamonaviy ta’lim tizimida innovatsion kompetentlik oligofrenopedagogning kasbiy faoliyatida muhim o‘rin tutadi. White R. (2021) ta’kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va yangi pedagogik yondashuvlar intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda samarali vosita sifatida qo‘llanilmoqda^[17]. Innovatsion komponent quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

- **Raqamli texnologiyalardan foydalanish:** Interaktiv taxtalar, maxsus dasturiy ta’minotlar va mobil ilovalar yordamida o’quv jarayonini tashkil etish.
- **Yangi pedagogik metodlar:** O‘yinli metodlar, virtual reallik va sun’iy intellekt asosidagi vositalarni qo‘llash.
- **Xalqaro tajribalarni qo‘llash:** Xorijiy tajribalarni o‘rganish va mahalliy ta’lim muhitiga moslashtirish^[18].

O‘zbekistonda UNICEF loyihalari doirasida maxsus ta’lim muassasalari zamonaviy jihozlar bilan ta’minlanmoqda, bu esa oligofrenopedagoglarning innovatsion kompetentligini rivojlantirishga yordam beradi^[19]. Masalan, interaktiv taxtalar va o‘yinli dasturlar o’quvchilarning diqqatini jalb qilish va o’quv materiallarini o‘zlashtirishni osonlashtiradi.

Kompetentlik tuzilmasining oligofrenopedagogikadagi ahamiyati

Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining tuzilmasi intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Jurayev B.T. (2020) ta’kidlaganidek, kompetentlikning har bir komponenti o’quv jarayonining muayyan jihatlarni qo‘llab-quvvatlaydi:

- Nazariy bilimlar o'quv jarayonini ilmiy asosda tashkil etishga yordam beradi.
- Amaliy ko'nikmalar o'quvchilarning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlaydi.
- Shaxsiy sifatlar o'quvchilarning emotsional barqarorligini qo'llab-quvvatlaydi.
- Ijtimoiy-kommunikativ kompetentlik ta'lim jarayonida ko'p tomonlama hamkorlikni ta'minlaydi.
- Innovatsion kompetentlik zamonaviy ta'limning talablariga javob beradi^[20].

O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'limning kengayishi, oligofrenopedagogning kompetentligiga yangi talablarni qo'yimoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida pedagoglarning malakasini oshirishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa kompetentlik tuzilmasining har bir komponentini rivojlantirishga xizmat qiladi^[21].

Kompetentlikni rivojlantirish yo'llari

Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligini rivojlantirish uchun quyidagi yo'llar muhim hisoblanadi:

1. **Oliy ta'lim va malaka oshirish:** Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika bo'yicha oliy ta'lim muassasalarida tayyorgarlik ko'rish va muntazam malaka oshirish kurslarida ishtirok etish.
2. **Amaliy tajriba:** Maxsus ta'lim muassasalarida stajirovka o'tash va intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda tajriba orttirish.
3. **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy tajribalarni o'rganish va maxsus ta'lim bo'yicha xalqaro dasturlarda ishtirok etish.
4. **Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish:** Raqamli texnologiyalar va interaktiv vositalarni o'quv jarayonida qo'llash bo'yicha ko'nikmalarni rivojlantirish^[22].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda maxsus ta'lim sohasida pedagoglarning malakasini oshirish uchun maxsus treninglar va loyihalar joriy etilmoqda, bu oligofrenopedagoglarning kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladi^[23].

Kompetentlik tuzilmasidagi muammolar va yechimlar

Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Standartlashtirilgan baholash tizimining yetishmasligi:** O'zbekistonda oligofrenopedagoglarning kompetentligini baholash uchun yagona standartlar mavjud emas.
2. **Malaka oshirish imkoniyatlarining cheklanganligi:** Maxsus ta'lim bo'yicha treninglar va kurslar soni cheklangan.
3. **Resurslarning yetishmasligi:** Maxsus ta'lim muassasalarida zamonaviy jihozlar va o'quv materiallari yetarli emas.
4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagoglarning ishiga salbiy munosabatlar to'sqinlik qiladi^[24].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Kompetentlikni baholash tizimini ishlab chiqish:** Oligofrenopedagoglarning bilim va ko'nikmalarini baholash uchun yagona standartlar joriy etish.
2. **Malaka oshirish dasturlarini kengaytirish:** Maxsus ta'lim bo'yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlarini tashkil etish.
3. **Resurslarni ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy jihozlar va o'quv materiallari bilan ta'minlash.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish^[25].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa oligofrenopedagoglarning kompetentligini rivojlantirishda muhim qadamdir^[26].

Xulosa

Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining tuzilmasi nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar, shaxsiy sifatlar, ijtimoiy-kommunikativ qobiliyatlar va innovatsion komponentlardan iborat bo'lib, ular intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, oligofrenopedagogning kompetentligiga yangi talablarni qo'ymoqda. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar kompetentlik tuzilmasini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

2.3. Shaxsiy kompetentlikning mohiyati va o'rni

Shaxsiy kompetentlik oligofrenopedagogning kasbiy faoliyatida muhim o'rin tutadi, chunki intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlash nafaqat nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni, balki maxsus shaxsiy sifatlarini ham talab qiladi. Shaxsiy kompetentlik pedagogning emotsional barqarorligi, empatiyasi, sabr-toqati va

moslashuvchanligi kabi sifatlarni o'z ichiga oladi, bu esa o'quvchilarning psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu bo'limda shaxsiy kompetentlikning mohiyati, uning asosiy komponentlari va oligofrenopedagogik faoliyatdagi o'rni o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – shaxsiy kompetentlikning mohiyatini chuqur tahlil qilish va uning oligofrenopedagogning kasbiy faoliyatidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Shaxsiy kompetentlikning mohiyati

Shaxsiy kompetentlik oligofrenopedagogning shaxsiy sifatlari va psixologik xususiyatlarining integratsiyasi sifatida ta'riflanadi, bu sifatlar uning intellektual nuqsonli bolalar bilan samarali ishlashiga yordam beradi. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, shaxsiy kompetentlik “pedagogning emotsional barqarorligi, hamdardlik qobiliyati, sabr-toqati va moslashuvchanligini o'z ichiga olib, o'quvchilar bilan ijobiy munosabatlar o'rnatishga xizmat qiladi”^[1]. Ushbu kompetentlik intellektual nuqsonli bolalarning psixologik va emotsional ehtiyojlarini qondirishda muhim rol o'ynaydi.

Shaxsiy kompetentlikning mohiyati quyidagi asosiy jihatlardan iborat:

1. **Emotsional barqarorlik:** Stressli vaziyatlarda o'zini boshqara olish va o'quvchilarga ijobiy ta'sir ko'rsatish.
2. **Empatiya:** O'quvchilarning his-tuyg'ularini tushunish va ularga mos yondashuvni topish.
3. **Sabr-toqat:** Uzoq muddatli va takroriy jarayonlarda chidamlilik ko'rsatish.
4. **Moslashuvchanlik:** Har xil o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashish va turli vaziyatlarda mos yechimlar topish.
5. **O'ziga ishonch:** O'z ishiga bo'lgan ishonch va o'quvchilarga ijobiy motivatsiya berish qobiliyati^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, shaxsiy kompetentlik oligofrenopedagogning kasbiy muvaffaqiyatining muhim omili bo'lib, intellektual nuqsonli bolalarning emotsional holatini barqarorlashtirish va ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishda asosiy rol o'ynaydi^[3]. Luriyaning nevropsixologik tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, intellektual nuqsonli bolalar ko'pincha emotsional beqarorlikka moyil bo'lib, pedagogning shaxsiy sifatlari ularning psixologik barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega^[4].

Shaxsiy kompetentlikning asosiy komponentlari

Shaxsiy kompetentlik bir nechta asosiy komponentlardan iborat bo'lib, ular oligofrenopedagogning faoliyatida o'ziga xos rol o'ynaydi. Mutalipova M.J. va

Xodjayev B.X. (2014) shaxsiy kompetentlikni quyidagi asosiy komponentlarga ajratadi:

1. **Emotsional barqarorlik:** Pedagogning stressli vaziyatlarda o'zini boshqara olishi va o'quvchilarga ijobiy ta'sir ko'rsatishi.
2. **Empatiya va hamdardlik:** O'quvchilarning his-tuyg'ularini tushunish va ularga psixologik yordam ko'rsatish.
3. **Sabr-toqat va chidamlilik:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda uzoq muddatli jarayonlarga chidamlilik.
4. **Moslashuvchanlik va ijodkorlik:** Har xil o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashish va yangi yondashuvlar topish.
5. **Axloqiy va kasbiy mas'uliyat:** O'quvchilarning ta'lim va rivojlanishiga mas'uliyat bilan yondashish^[5].

Emotsional barqarorlik

Emotsional barqarorlik oligofrenopedagogning intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda eng muhim shaxsiy sifatlaridan biridir. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalar ko'pincha emotsional beqarorlik va xulq-atvor muammolariga duch keladi, bu esa pedagogdan yuqori darajadagi emotsional barqarorlikni talab qiladi^[6]. Emotsional barqarorlik quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- Stressli vaziyatlarda o'zini boshqara olish.
- O'quvchilarning xulq-atvoridagi qiyinchiliklarga ijobiy yondashish.
- O'quv jarayonida tinch va muvozanatli muhitni saqlash^[7].

Empatiya va hamdardlik

Empatiya oligofrenopedagogning o'quvchilar bilan ijobiy munosabatlar o'rnatishida asosiy rol o'ynaydi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, empatiya o'quvchilarning his-tuyg'ularini tushunish va ularga mos yondashuvni topish imkonini beradi, bu esa ularning psixologik barqarorligini oshiradi^[8]. Empatiya quyidagi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi:

- O'quvchilarning emotsional holatini aniqlash va ularga psixologik yordam ko'rsatish.
- O'quvchilarning individual ehtiyojlariga e'tibor berish.
- Ota-onalar va tengdoshlar bilan ijobiy munosabatlar o'rnatishga yordam berish^[9].

Sabr-toqat va chidamlilik

Sabr-toqat intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda muhim shaxsiy sifatdir. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, intellektual nuqsonli

bolalarni o'qitish uzoq muddatli va takroriy jarayonlarni talab qiladi, bu esa pedagogdan yuqori darajadagi chidamlilikni talab qiladi^[10]. Sabr-toqat quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

- O'quvchilarning sekin o'quv tezligiga moslashish.
- Xulq-atvor muammolariga ijobiy yondashish.
- Uzoq muddatli korreksion mashg'ulotlarni davom ettirish^[11].

Moslashuvchanlik va ijodkorlik

Moslashuvchanlik oligofrenopedagogning turli o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashish va yangi yondashuvlar topish qobiliyatini ifodalaydi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, moslashuvchanlik pedagogning har bir o'quvchining individual xususiyatlariga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishiga yordam beradi^[12]. Moslashuvchanlik quyidagi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi:

- Har xil ta'lim usullarini qo'llash.
- O'quvchilarning kognitiv va emotsional holatiga mos dasturlarni moslashtirish.
- Zamonaviy texnologiyalar va innovatsion metodlardan foydalanish^[13].

Axloqiy va kasbiy mas'uliyat

Axloqiy va kasbiy mas'uliyat oligofrenopedagogning o'quvchilarning ta'lim va rivojlanishiga mas'uliyat bilan yondashishini ta'minlaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, axloqiy mas'uliyat o'quvchilarning huquqlari va ehtiyojlariga hurmat bilan yondashishni anglatadi, bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi^[14]. Bu komponent quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

- O'quvchilarning shaxsiy huquqlariga hurmat ko'rsatish.
- Ta'lim jarayonida adolatli va teng yondashuvni ta'minlash.
- Ota-onalar va boshqa mutaxassislar bilan axloqiy munosabatlarni saqlash^[15].

Shaxsiy kompetentlikning oligofrenopedagogikadagi o'rni

Shaxsiy kompetentlik oligofrenopedagogning kasbiy faoliyatida muhim o'rin tutadi, chunki intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlash nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki emotsional va psixologik yordamni ham talab qiladi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, shaxsiy kompetentlik o'quvchilarning psixologik barqarorligini ta'minlash, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlashda asosiy rol o'ynaydi^[16]. Shaxsiy kompetentlikning o'rni quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **O‘quvchilar bilan ijobiy munosabatlar o‘rnatish:** Empatiya va sabr-toqat o‘quvchilar bilan ishonchli munosabatlar o‘rnatishga yordam beradi.
2. **Psixologik qo‘llab-quvvatlash:** Emotsional barqarorlik va hamdardlik o‘quvchilarning emotsional holatini barqarorlashtiradi.
3. **Ijtimoiy integratsiya:** Shaxsiy sifatlar o‘quvchilarni tengdoshlari bilan muloqotga jalb qilish va jamiyatga moslashtirishda muhim rol o‘ynaydi.
4. **Ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish:** Moslashuvchanlik va ijodkorlik o‘quv jarayonini qiziqarli va samarali qiladi^[17].

Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasi shaxsiy kompetentlikning ahamiyatini ta’kidlaydi. Uning fikricha, o‘quvchilarning potentsial imkoniyatlari pedagogning shaxsiy sifatleri, xususan, empatiya va sabr-toqati orqali ro‘yobga chiqarilishi mumkin^[18]. Luriyaning tadqiqotlari esa shaxsiy kompetentlikning o‘quvchilarning emotsional va kognitiv rivojlanishiga ta’sirini tasdiqlaydi^[19].

Shaxsiy kompetentlikni rivojlantirish yo‘llari

Shaxsiy kompetentlikni rivojlantirish oligofrenopedagogning kasbiy muvaffaqiyati uchun muhimdir. Jurayev B.T. (2020) ta’kidlaganidek, shaxsiy kompetentlikni rivojlantirish uchun maxsus treninglar, psixologik mashg‘ulotlar va amaliy tajriba zarur^[20]. Quyidagi yo‘llar shaxsiy kompetentlikni rivojlantirishda muhim hisoblanadi:

1. **Psixologik treninglar:** Emotsional barqarorlik va empatiyani rivojlantirishga qaratilgan maxsus kurslar.
2. **Amaliy tajriba:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda tajriba orttirish, masalan, maxsus ta’lim muassasalarida stajirovka o‘tash.
3. **Refleksiya va o‘z-o‘zini tahlil qilish:** Pedagogning o‘z faoliyatini tahlil qilishi va shaxsiy sifatlerini rivojlantirishga e’tibor berishi.
4. **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy tajribalarni o‘rganish va shaxsiy kompetentlikni rivojlantirish bo‘yicha xalqaro dasturlarda ishtirok etish^[21].

UNICEF O‘zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta’kidlanishicha, O‘zbekistonda maxsus ta’lim sohasida pedagoglarning shaxsiy kompetentligini rivojlantirish uchun maxsus psixologik treninglar va malaka oshirish kurslari joriy etilmoqda^[22]. Bu dasturlar oligofrenopedagoglarning emotsional barqarorligi va hamdardlik qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi.

Shaxsiy kompetentlikni baholashdagi muammolar va yechimlar

Shaxsiy kompetentlikni baholash va rivojlantirishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Baholash mezonlarining yetishmasligi:** Shaxsiy kompetentlikni baholash uchun aniq mezonlar va standartlar mavjud emas.

2. **Malaka oshirish imkoniyatlarining cheklanganligi:** Psixologik treninglar va shaxsiy kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan kurslar soni cheklangan.
3. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagoglarning shaxsiy sifatlariga e'tibor berilmaydi, bu esa ularning ishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.
4. **Resurslarning yetishmasligi:** Maxsus ta'lim muassasalarida shaxsiy kompetentlikni rivojlantirish uchun yetarli resurslar mavjud emas^[23].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Baholash tizimini ishlab chiqish:** Shaxsiy kompetentlikni baholash uchun aniq mezonlar va metodikalar ishlab chiqish.
2. **Psixologik treninglarni kengaytirish:** Emotsional barqarorlik va empatiyani rivojlantirishga qaratilgan kurslarni tashkil etish.
3. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda shaxsiy kompetentlikning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish.
4. **Resurslarni ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini psixologik treninglar va shaxsiy kompetentlikni rivojlantirish uchun zarur resurslar bilan ta'minlash^[24].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa shaxsiy kompetentlikni rivojlantirishda muhim qadamdir^[25].

Shaxsiy kompetentlikning zamonaviy ta'limdagi o'rni

Zamonaviy ta'lim tizimida, ayniqsa inklyuziv ta'limning rivojlanishi bilan, shaxsiy kompetentlikning ahamiyati yanada oshmoqda. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, inklyuziv sinflarda oligofrenopedagogning shaxsiy sifatleri umumiy ta'lim muhitida intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi^[26]. Shaxsiy kompetentlikning zamonaviy ta'limdagi o'rni quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

- **Inklyuziv ta'limda:** Shaxsiy kompetentlik o'quvchilarni tengdoshlari bilan muloqotga jalb qilish va ijtimoiy integratsiyani ta'minlashda muhim.
- **Zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashda:** Moslashuvchanlik va ijodkorlik zamonaviy texnologiyalarni o'quv jarayonida samarali qo'llashga yordam beradi.
- **Ota-onalar bilan hamkorlikda:** Empatiya va ijtimoiy ko'nikmalar ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilishda muhim rol o'ynaydi^[27].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'lim tizimining rivojlanishi oligofrenopedagoglarning

shaxsiy kompetentligiga yangi talablarni qo‘ymoqda, bu esa ularning emotsional barqarorligi va hamdardlik qobiliyatini rivojlantirishni talab qiladi^[28].

Xulosa

Shaxsiy kompetentlik oligofrenopedagogning kasbiy faoliyatida muhim o‘rin tutadi, chunki u intellektual nuqsonli bolalar bilan samarali munosabatlar o‘rnatish, ularning psixologik barqarorligini ta‘minlash va ijtimoiy moslashuvini qo‘llab-quvvatlashda asosiy rol o‘ynaydi. Emotsional barqarorlik, empatiya, sabr-toqat, moslashuvchanlik va axloqiy mas‘uliyat kabi komponentlar shaxsiy kompetentlikning asosini tashkil qiladi. O‘zbekistonda maxsus ta‘lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta‘lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, shaxsiy kompetentlikning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar shaxsiy kompetentlikning mohiyati va o‘rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

2.4. Oligofrenopedagog shaxsining asosiy fazilatlari

Oligofrenopedagogning kasbiy faoliyati intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda nafaqat nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarni, balki shaxsiy fazilatlarni ham talab qiladi. Ushbu fazilatlar pedagogning o‘quvchilar bilan samarali munosabatlar o‘rnatishiga, ularning psixologik va ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashiga yordam beradi. Ushbu bo‘limda oligofrenopedagog shaxsining asosiy fazilatlari, ularning mohiyati va maxsus ta‘limdagi ahamiyati o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – oligofrenopedagog shaxsining asosiy fazilatlarini chuqur tahlil qilish va ularning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishdagi rolini aniqlashdir.

Oligofrenopedagog shaxsining asosiy fazilatlari

Oligofrenopedagogning shaxsiy fazilatlari uning kasbiy muvaffaqiyatining muhim omilidir. Izbullayeva G. (2022) ta‘kidlaganidek, oligofrenopedagogning fazilatlari “o‘quvchilar bilan ijobiy munosabatlar o‘rnatish, ularning emotsional va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish va ta‘lim jarayonini samarali tashkil etishda muhim rol o‘ynaydi”^[1]. Ushbu fazilatlar intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishning o‘ziga xos xususiyatlariga mos bo‘lishi kerak. Quyidagi fazilatlar oligofrenopedagog shaxsining asosiy sifatleri sifatida ajratiladi:

- 1. Empatiya va hamdardlik**
- 2. Emotsional barqarorlik**
- 3. Sabr-toqat va chidamlilik**
- 4. Moslashuvchanlik va ijodkorlik**

5. Axloqiy mas'uliyat va kasbiy odob

6. O'ziga ishonch va motivatsion qobiliyat^[2]

Empatiya va hamdardlik

Empatiya oligofrenopedagogning intellektual nuqsonli bolalar bilan samarali munosabatlar o'rnatishida asosiy fazilat hisoblanadi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, empatiya o'quvchilarning his-tuyg'ularini tushunish, ularning psixologik holatiga mos yondashuvni topish va ijobiy muhit yaratish imkonini beradi^[3]. Empatiya quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

- O'quvchilarning emotsional holatini aniqlash va ularga psixologik yordam ko'rsatish.
- O'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos dasturlarni ishlab chiqish.
- Ota-onalar va tengdoshlar bilan ijobiy munosabatlar o'rnatishga yordam berish^[4].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, empatiya intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular ko'pincha emotsional beqarorlik va ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklarga duch keladi^[5]. Empatiya orqali pedagog o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va ta'lim jarayonida ijobiy muhit yaratadi.

Emotsional barqarorlik

Emotsional barqarorlik oligofrenopedagogning stressli vaziyatlarda o'zini boshqara olishi va o'quvchilarga ijobiy ta'sir ko'rsatishi sifatida ta'riflanadi. Luriyaning nevropsixologik tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, intellektual nuqsonli bolalar emotsional beqarorlikka moyil bo'lib, pedagogning emotsional barqarorligi ularning psixologik holatini muvozanatlashtirishda muhim rol o'ynaydi^[6]. Emotsional barqarorlik quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

- Xulq-atvor muammolariga ijobiy va tinch yondashish.
- Stressli vaziyatlarda o'zini boshqara olish.
- O'quv jarayonida barqaror va tinch muhitni saqlash^[7].

Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, emotsional barqarorlik oligofrenopedagogning o'quvchilar bilan uzoq muddatli ishlashida muhim sifat bo'lib, ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi^[8].

Sabr-toqat va chidamlilik

Sabr-toqat intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda muhim fazilatdir, chunki bu bolalarni o'qitish uzoq muddatli va takroriy jarayonlarni talab qiladi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) ta'kidlaganidek, sabr-toqat pedagogning o'quvchilarning sekin o'quv tezligiga moslashishiga va ularning rivojlanishidagi

kichik muvaffaqiyatlarini qadrlashiga yordam beradi^[9]. Sabr-toqat quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

- O'quvchilarning xulq-atvor muammolariga chidamlilik ko'rsatish.
- Uzoq muddatli korreksion mashg'ulotlarni davom ettirish.
- O'quvchilarning individual rivojlanish tezligiga moslashish^[10].

Sabr-toqat oligofrenopedagogning o'quvchilar bilan ishlashda ijobiy munosabatni saqlashiga yordam beradi va ta'lim jarayonida muvaffaqiyatga erishish imkonini beradi.

Moslashuvchanlik va ijodkorlik

Moslashuvchanlik va ijodkorlik oligofrenopedagogning har xil o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashish va yangi yondashuvlar topish qobiliyatini ifodalaydi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, moslashuvchanlik pedagogning har bir o'quvchining individual xususiyatlariga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishiga yordam beradi^[11]. Moslashuvchanlik va ijodkorlik quyidagi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi:

- Har xil ta'lim usullarini qo'llash.
- O'quv materiallarini o'quvchilarning kognitiv va emotsional holatiga moslashtirish.
- Zamonaviy texnologiyalar va innovatsion metodlardan foydalanish^[12].

White R. (2021) ta'kidlaganidek, ijodkorlik zamonaviy ta'limda, ayniqsa raqamli texnologiyalar va interaktiv vositalarni qo'llashda muhim rol o'ynaydi, bu esa o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi^[13].

Axloqiy mas'uliyat va kasbiy odob

Axloqiy mas'uliyat va kasbiy odob oligofrenopedagogning o'quvchilarning huquqlari va ehtiyojlariga hurmat bilan yondashishini ta'minlaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, axloqiy mas'uliyat o'quvchilarning ta'lim va rivojlanishiga mas'uliyat bilan yondashishni anglatadi, bu esa ta'lim jarayonining adolatli va teng bo'lishini ta'minlaydi^[14]. Bu fazilat quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

- O'quvchilarning shaxsiy huquqlariga hurmat ko'rsatish.
- Ta'lim jarayonida adolatli va teng yondashuvni ta'minlash.
- Ota-onalar va boshqa mutaxassislar bilan axloqiy munosabatlarni saqlash^[15].

Axloqiy mas'uliyat oligofrenopedagogning kasbiy obro'sini oshiradi va o'quvchilarning ishonchini mustahkamlaydi.

O'ziga ishonch va motivatsion qobiliyat

O'ziga ishonch va motivatsion qobiliyat oligofrenopedagogning o'quvchilarni rag'batlantirish va ularning ta'lim jarayoniga faol ishtirokini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, o'ziga ishonch pedagogning o'z ishiga bo'lgan ishonchini oshiradi va o'quvchilarga ijobiy motivatsiya beradi^[16]. Bu fazilat quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

- O'quvchilarni ta'lim jarayoniga jalb qilish uchun rag'batlantirish.
- O'quvchilarning kichik muvaffaqiyatlarini qadrlash va ularni rag'batlantirish.
- O'z ishiga ishonch bilan yondashish va o'quvchilarga ijobiy ta'sir ko'rsatish^[17].

Fazilatlarning oligofrenopedagogikadagi ahamiyati

Oligofrenopedagogning shaxsiy fazilatlari intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, bu fazilatlar o'quvchilarning psixologik barqarorligini ta'minlash, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda asosiy omildir^[18]. Fazilatlarning ahamiyati quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

1. **O'quvchilar bilan ijobiy munosabatlar o'rnatish:** Empatiya va o'ziga ishonch o'quvchilar bilan ishonchli munosabatlar o'rnatishga yordam beradi.
2. **Psixologik qo'llab-quvvatlash:** Emotsional barqarorlik va sabr-toqat o'quvchilarning emotsional holatini barqarorlashtiradi.
3. **Ijtimoiy integratsiya:** Axloqiy mas'uliyat va moslashuvchanlik o'quvchilarni jamiyatga moslashtirishda muhim rol o'ynaydi.
4. **Ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish:** Ijodkorlik va motivatsion qobiliyat o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qiladi^[19].

Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi shaxsiy fazilatlarning ahamiyatini ta'kidlaydi. Uning fikricha, o'quvchilarning potentsial imkoniyatlari pedagogning shaxsiy sifatlari, xususan, empatiya va sabr-toqati orqali ro'yobga chiqarilishi mumkin^[20]. Luriyaning tadqiqotlari esa shaxsiy fazilatlarning o'quvchilarning emotsional va kognitiv rivojlanishiga ta'sirini tasdiqlaydi^[21].

Shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish yo'llari

Oligofrenopedagogning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish uning kasbiy muvaffaqiyati uchun muhimdir. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish uchun maxsus treninglar, psixologik mashg'ulotlar va amaliy tajriba zarur^[22]. Quyidagi yo'llar shaxsiy fazilatlarni rivojlantirishda muhim hisoblanadi:

1. **Psixologik treninglar:** Empatiya, emotsional barqarorlik va sabr-toqatni rivojlantirishga qaratilgan maxsus kurslar.
2. **Amaliy tajriba:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda tajriba orttirish, masalan, maxsus ta'lim muassasalarida stajirovka o'tash.
3. **Refleksiya va o'z-o'zini tahlil qilish:** Pedagogning o'z faoliyatini tahlil qilishi va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga e'tibor berishi.
4. **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy tajribalarni o'rganish va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish bo'yicha xalqaro dasturlarda ishtirok etish^[23].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda maxsus ta'lim sohasida pedagoglarning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish uchun maxsus psixologik treninglar va malaka oshirish kurslari joriy etilmoqda^[24]. Bu dasturlar oligofrenopedagoglarning emotsional barqarorligi va hamdardlik qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi.

Shaxsiy fazilatlarini baholashdagi muammolar va yechimlar

Shaxsiy fazilatlarini baholash va rivojlantirishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Baholash mezonlarining yetishmasligi:** Shaxsiy fazilatlarini baholash uchun aniq mezonlar va standartlar mavjud emas.
2. **Malaka oshirish imkoniyatlarining cheklanganligi:** Psixologik treninglar va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga qaratilgan kurslar soni cheklangan.
3. **Jamiytdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagoglarning shaxsiy fazilatlariga e'tibor berilmaydi.
4. **Resurslarning yetishmasligi:** Maxsus ta'lim muassasalarida shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish uchun yetarli resurslar mavjud emas^[25].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Baholash tizimini ishlab chiqish:** Shaxsiy fazilatlarini baholash uchun aniq mezonlar va metodikalar ishlab chiqish.
2. **Psixologik treninglarni kengaytirish:** Emotsional barqarorlik, empatiya va sabr-toqatni rivojlantirishga qaratilgan kurslarni tashkil etish.
3. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda shaxsiy fazilatlarining ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish.
4. **Resurslarni ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini psixologik treninglar va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish uchun zarur resurslar bilan ta'minlash^[26].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida pedagoglarning malakasini oshirishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishda muhim qadamdir^[27].

Shaxsiy fazilatlarining zamonaviy ta'limdagi o'rni

Zamonaviy ta'lim tizimida, ayniqsa inklyuziv ta'limning rivojlanishi bilan, oligofrenopedagogning shaxsiy fazilatlari yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, inklyuziv sinflarda pedagogning shaxsiy fazilatlari intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda asosiy rol o'ynaydi^[28]. Shaxsiy fazilatlarning zamonaviy ta'limdagi o'rni quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

- **Inklyuziv ta'limda:** Empatiya, sabr-toqat va moslashuvchanlik o'quvchilarni tengdoshlari bilan muloqotga jalb qilishda muhim.
- **Zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashda:** Ijodkorlik va moslashuvchanlik zamonaviy texnologiyalarni o'quv jarayonida samarali qo'llashga yordam beradi.
- **Ota-onalar bilan hamkorlikda:** Axloqiy mas'uliyat va empatiya ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilishda muhim rol o'ynaydi^[29].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'lim tizimining rivojlanishi oligofrenopedagoglarning shaxsiy fazilatlariga yangi talablarni qo'ymoqda, bu esa ularning emotsional barqarorligi va hamdardlik qobiliyatini rivojlantirishni talab qiladi^[30].

Xulosa

Oligofrenopedagog shaxsining asosiy fazilatlari – empatiya, emotsional barqarorlik, sabr-toqat, moslashuvchanlik, axloqiy mas'uliyat va o'ziga ishonch – intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu fazilatlar o'quvchilar bilan ijobiy munosabatlar o'rnatish, ularning psixologik barqarorligini ta'minlash va ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda asosiy omildir. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, shaxsiy fazilatlarning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar shaxsiy fazilatlarning mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

2.5. Kompetentlik modelini shakllantirish bosqichlari

Oligofrenopedagogning kompetentlik modelini shakllantirish maxsus ta'lim sohasida samarali faoliyat yuritish uchun muhim jarayondir. Kompetentlik modeli pedagogning bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlarini tizimli ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi, bu esa intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va tarbiyalashda yuqori natijalarga erishish imkonini beradi. Ushbu bo'limda kompetentlik modelini shakllantirishning asosiy bosqichlari, ularning mazmuni va oligofrenopedagogik faoliyatdagi ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova

D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – kompetentlik modelini shakllantirish bosqichlarini chuqur tahlil qilish va ularning oligofrenopedagogning kasbiy faoliyatidagi o‘rnini aniqlashdir.

Kompetentlik modelini shakllantirishning umumiy tushunchasi

Kompetentlik modeli oligofrenopedagogning kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va shaxsiy sifatlarning tizimli ifodasidir. Izbullayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, kompetentlik modeli “pedagogning nazariy bilimlari, amaliy ko‘nikmalari, shaxsiy fazilatlari va ijtimoiy-kommunikativ qobiliyatlarini bir butun sifatida birlashtiradi”^[1]. Ushbu modelni shakllantirish jarayoni bir nechta bosqichlardan iborat bo‘lib, har bir bosqich muayyan maqsad va vazifalarni o‘z ichiga oladi.

Kompetentlik modelini shakllantirishning asosiy maqsadlari:

- Oligofrenopedagogning kasbiy tayyorgarligini ta’minlash.
- Intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda samarali yondashuvlarni qo‘llash qobiliyatini rivojlantirish.
- Zamonaviy ta’lim talablariga mos keladigan shaxsiy va kasbiy sifatlarni shakllantirish.
- Pedagogning doimiy ravishda o‘zini o‘zi rivojlantirishiga zamin yaratish^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, kompetentlik modelini shakllantirish jarayoni intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olishi kerak, chunki bu soha maxsus bilim, ko‘nikma va shaxsiy fazilatlarni talab qiladi^[3].

Kompetentlik modelini shakllantirish bosqichlari

Kompetentlik modelini shakllantirish jarayoni bir nechta bosqichlardan iborat bo‘lib, ular tizimli va ketma-ket amalga oshiriladi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) kompetentlik modelini shakllantirishning quyidagi asosiy bosqichlarini ajratib ko‘rsatadi:

1. **Talablarni aniqlash va tahlil qilish:** Oligofrenopedagogning kasbiy faoliyatiga qo‘yiladigan talablarni aniqlash.
2. **Nazariy tayyorgarlik:** Maxsus pedagogika, psixologiya va nevrologiya bo‘yicha bilimlarni shakllantirish.
3. **Amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish:** Diagnostika, korreksion mashg‘ulotlar va individual ta’lim dasturlarini ishlab chiqish ko‘nikmalarini shakllantirish.
4. **Shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish:** Empatiya, sabr-toqat, emotsional barqarorlik va moslashuvchanlikni rivojlantirish.

5. **Ijtimoiy-kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirish:** Ota-onalar, boshqa mutaxassislar va o'quvchilar bilan muloqot ko'nikmalarini shakllantirish.
6. **Innovatsion yondashuvlarni joriy etish:** Zamonaviy texnologiyalar va yangi pedagogik metodlarni qo'llash qobiliyatini rivojlantirish.
7. **Doimiy baholash va takomillashtirish:** Kompetentlik modelining samaradorligini baholash va uni takomillashtirish^[4].

1. Talablarni aniqlash va tahlil qilish

Kompetentlik modelini shakllantirishning birinchi bosqichi oligofrenopedagogning kasbiy faoliyatiga qo'yiladigan talablarni aniqlash va tahlil qilishdir. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu bosqich maxsus ta'lim sohasidagi milliy va xalqaro standartlarni, shuningdek, intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilishni o'z ichiga oladi^[5]. Ushbu bosqichda quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

- Maxsus ta'lim sohasidagi qonunlar va normativ hujjatlarni o'rganish, masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori^[6].
- Intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishning psixologik va pedagogik xususiyatlarini tahlil qilish.
- Oligofrenopedagogning kasbiy faoliyatiga qo'yiladigan talablarni aniqlash, masalan, bilim, ko'nikma va shaxsiy sifatlar bo'yicha talablar^[7].

Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi bu bosqichda muhim ahamiyatga ega, chunki u o'quvchilarning potentsial imkoniyatlarini aniqlash va ularga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishda yo'l-yo'riq beradi^[8].

2. Nazariy tayyorgarlik

Nazariy tayyorgarlik kompetentlik modelini shakllantirishning ikkinchi bosqichi bo'lib, oligofrenopedagogning maxsus pedagogika, psixologiya va nevrologiya bo'yicha bilimlarini shakllantirishga qaratiladi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, nazariy bilimlar oligofrenopedagogning o'quv jarayonini ilmiy asosda tashkil etishiga yordam beradi^[9]. Ushbu bosqich quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- Maxsus pedagogika bo'yicha bilimlar: Intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishning umumiy tamoyillari va metodlari.
- Psixologik bilimlar: Intellektual nuqsonlarning psixologik xususiyatlari, kognitiv jarayonlar (xotira, diqqat, fikrlash) va ularning rivojlanish dinamikasi.
- Nevrologik bilimlar: Intellektual nuqsonlarning miya faoliyati bilan bog'liqligi va nevropsixologik diagnostika usullari^[10].

Luriyaning nevropsixologik tadqiqotlari nazariy tayyorgarlikning muhim qismi sifatida qaraladi, chunki ular intellektual nuqsonlarning miya faoliyati bilan bog'liqligini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega^[11].

3. Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish

Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish kompetentlik modelini shakllantirishning uchinchi bosqichi bo'lib, oligofrenopedagogning intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda bevosita qo'llanadigan ko'nikmalarini shakllantirishga qaratiladi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, amaliy ko'nikmalar o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta'lim jarayonini tashkil etish va korreksion ishlar o'tkazish qobiliyatini ifodalaydi^[12]. Bu bosqich quyidagi ko'nikmalarni rivojlantirishni o'z ichiga oladi:

- Psixologik-pedagogik diagnostika: O'quvchilarning intellektual, kognitiv va emotsional holatini baholash.
- Individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish: Har bir o'quvchining ehtiyojlariga moslashtirilgan dasturlarni tayyorlash.
- Korreksion mashg'ulotlar: Nutq, xotira, diqqat va fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus darslar o'tkazish.
- Vizual-ko'rsatkichli metodlar: O'quv materiallarini soddalashtirish va o'quvchilarning diqqatini jalb qilish uchun vizual vositalardan foydalanish^[13].

4. Shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish

Shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish kompetentlik modelini shakllantirishning to'rtinchi bosqichi bo'lib, oligofrenopedagogning empatiya, sabr-toqat, emotsional barqarorlik va moslashuvchanlik kabi sifatlarini rivojlantirishga qaratiladi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, shaxsiy fazilatlar o'quvchilar bilan ishonchli munosabatlar o'rnatish va ularning psixologik barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi^[14]. Bu bosqich quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- Empatiya: O'quvchilarning his-tuyg'ularini tushunish va ularga psixologik yordam ko'rsatish.
- Sabr-toqat: Uzoq muddatli va takroriy jarayonlarda chidamlilik ko'rsatish.
- Emotsional barqarorlik: Stressli vaziyatlarda o'zini boshqara olish.
- Moslashuvchanlik: Har xil o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashish va yangi yondashuvlar topish^[15].

5. Ijtimoiy-kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirish

Ijtimoiy-kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirish kompetentlik modelini shakllantirishning beshinchi bosqichi bo'lib, oligofrenopedagogning ota-onalar,

boshqa mutaxassislar va o'quvchilar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratiladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu bosqich ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega, chunki oligofrenopedagog ko'p tomonlama hamkorlikda ishlashi kerak^[16]. Bu bosqich quyidagi ko'nikmalarni rivojlantirishni o'z ichiga oladi:

- Ota-onalarga maslahat berish va ularni ta'lim jarayoniga jalb qilish.
- Psixologlar, logopedlar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda ishlash.
- O'quvchilarning tengdoshlari bilan ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirishga yordam berish^[17].

6. Innovatsion yondashuvlarni joriy etish

Innovatsion yondashuvlarni joriy etish kompetentlik modelini shakllantirishning oltinchi bosqichi bo'lib, oligofrenopedagogning zamonaviy texnologiyalar va yangi pedagogik metodlarni qo'llash qobiliyatini rivojlantirishga qaratiladi. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va innovatsion metodlar intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda samarali vosita sifatida qo'llanilmoqda^[18]. Bu bosqich quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- Raqamli texnologiyalardan foydalanish: Interaktiv taxtalar, maxsus dasturiy ta'minotlar va mobil ilovalar yordamida o'quv jarayonini tashkil etish.
- Yangi pedagogik metodlar: O'yinli metodlar, virtual reallik va sun'iy intellekt asosidagi vositalarni qo'llash.
- Xalqaro tajribalarni o'rganish: Xorijiy tajribalarni mahalliy ta'lim muhitiga moslashtirish^[19].

7. Doimiy baholash va takomillashtirish

Doimiy baholash va takomillashtirish kompetentlik modelini shakllantirishning yakuniy bosqichi bo'lib, oligofrenopedagogning kompetentlik darajasini baholash va uni takomillashtirishga qaratiladi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, bu bosqich pedagogning doimiy ravishda o'zini o'zi rivojlantirishiga zamin yaratadi^[20]. Bu bosqich quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- Kompetentlik darajasini baholash uchun aniq mezonlar va metodikalar ishlab chiqish.
- Pedagogning faoliyatini tahlil qilish va kamchiliklarni aniqlash.
- Malaka oshirish kurslari va treninglar orqali kompetentlikni takomillashtirish^[21].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda maxsus ta'lim sohasida pedagoglarning kompetentlik modelini shakllantirish va baholash uchun maxsus dasturlar joriy etilmoqda^[22].

Kompetentlik modelini shakllantirishning ahamiyati

Kompetentlik modelini shakllantirish oligofrenopedagogning kasbiy faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu jarayon intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda samarali yondashuvlarni qo'llash va ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash imkonini beradi^[23]. Kompetentlik modelini shakllantirishning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Tizimli tayyorgarlik:** Har bir bosqich pedagogning bilim, ko'nikma va shaxsiy sifatlarini tizimli ravishda rivojlantiradi.
2. **Individual yondashuv:** Kompetentlik modeli o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishga yordam beradi.
3. **Ijtimoiy integratsiya:** Ijtimoiy-kommunikativ qobiliyatlar o'quvchilarni jamiyatga moslashtirishda muhim rol o'ynaydi.
4. **Zamonaviy talablarga moslashish:** Innovatsion yondashuvlar zamonaviy ta'limning talablariga javob beradi^[24].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida pedagoglarning malakasini oshirishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa kompetentlik modelini shakllantirishda muhim qadamdir^[25].

Kompetentlik modelini shakllantirishdagi muammolar va yechimlar

Kompetentlik modelini shakllantirish jarayonida bir qator muammolar mavjud:

1. **Standartlashtirilgan tizimning yetishmasligi:** O'zbekistonda kompetentlik modelini shakllantirish uchun yagona standartlar mavjud emas.
2. **Malaka oshirish imkoniyatlarining cheklanganligi:** Maxsus ta'lim bo'yicha treninglar va kurslar soni cheklangan.
3. **Resurslarning yetishmasligi:** Maxsus ta'lim muassasalarida zamonaviy jihozlar va o'quv materiallari yetarli emas.
4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagoglarning ishiga salbiy munosabatlar to'sqinlik qiladi^[26].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Yagona standartlarni ishlab chiqish:** Kompetentlik modelini shakllantirish uchun aniq mezonlar va metodikalar ishlab chiqish.
2. **Malaka oshirish dasturlarini kengaytirish:** Maxsus ta'lim bo'yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlarini tashkil etish.
3. **Resurslarni ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy jihozlar va o'quv materiallari bilan ta'minlash.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish^[27].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta’lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa kompetentlik modelini shakllantirishda muhim qadamdir^[28].

Xulosa

Kompetentlik modelini shakllantirish oligofrenopedagogning kasbiy faoliyatida muhim jarayon bo‘lib, u intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda asosiy rol o‘ynaydi. Talablarni aniqlash, nazariy tayyorgarlik, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish, shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish, ijtimoiy-kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va doimiy baholash kabi bosqichlar kompetentlik modelini tizimli ravishda shakllantirishga xizmat qiladi. O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta’lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, kompetentlik modelini shakllantirishning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar kompetentlik modelini shakllantirish bosqichlarini chuqur tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

3-bob. Kasbiy-pedagogik kompetentlik

3.1. Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimi

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimi oligofrenopedagogning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va tarbiyalashda samarali faoliyat yuritishining asosini tashkil qiladi. Bu bilimlar maxsus pedagogika, psixologiya, nevrologiya va boshqa tegishli fanlarning integratsiyasini o‘z ichiga oladi, bu esa pedagogning o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta’lim strategiyalarini ishlab chiqishiga yordam beradi. Ushbu bo‘limda kasbiy-pedagogik bilimlar tizimining mohiyati, uning asosiy komponentlari va oligofrenopedagogik faoliyatdagi ahamiyati o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – kasbiy-pedagogik bilimlar tizimining tuzilishini chuqur tahlil qilish va uning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishdagi o‘rnini aniqlashdir.

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimining mohiyati

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimi oligofrenopedagogning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va tarbiyalashda qo‘llaydigan ilmiy va amaliy bilimlarning yig‘indisini ifodalaydi. Izbullayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, bu tizim “maxsus

pedagogika, psixologiya, nevrologiya va normativ-huquqiy asoslarni o'z ichiga olib, pedagogning o'quv jarayonini ilmiy asosda tashkil etishiga xizmat qiladi"[¹]. Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimi quyidagi asosiy maqsadlarni ko'zlaydi:

- Intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishning psixologik va pedagogik xususiyatlarini tushunish.
- O'quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish.
- Maxsus ta'lim sohasidagi milliy va xalqaro standartlarga rioya qilish.
- O'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim dasturlarini yaratish[²].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, kasbiy-pedagogik bilimlar tizimi oligofrenopedagogning faoliyatida muhim poydevor bo'lib, u intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishning murakkab jarayonlarini tushunish va boshqarish imkonini beradi[³].

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimining asosiy komponentlari

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimi bir nechta asosiy komponentlardan iborat bo'lib, ular birgalikda oligofrenopedagogning samarali faoliyat yuritishini ta'minlaydi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) ushbu tizimni quyidagi asosiy komponentlarga ajratadi:

1. **Maxsus pedagogika bo'yicha bilimlar:** Intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishning umumiy tamoyillari va metodlari.
2. **Psixologik bilimlar:** Intellektual nuqsonlarning psixologik xususiyatlari va kognitiv jarayonlar.
3. **Nevrologik bilimlar:** Intellektual nuqsonlarning miya faoliyati bilan bog'liqligi.
4. **Normativ-huquqiy bilimlar:** Maxsus ta'lim sohasidagi qonunlar va standartlar.
5. **Metodik bilimlar:** O'quv jarayonini tashkil etish va korreksion mashg'ulotlar o'tkazish usullari[⁴].

Maxsus pedagogika bo'yicha bilimlar

Maxsus pedagogika bo'yicha bilimlar kasbiy-pedagogik bilimlar tizimining asosiy komponenti bo'lib, intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishning umumiy tamoyillari va metodlarini o'z ichiga oladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, maxsus pedagogika bilimlari oligofrenopedagogning o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta'lim dasturlarini ishlab chiqishiga yordam beradi[⁵]. Bu komponent quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

- Intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishning umumiy tamoyillari.

- Korreksion ta'limning asosiy metodlari, masalan, logopedik mashg'ulotlar va vizual-ko'rsatkichli usullar.
- Inklyuziv ta'limning xususiyatlari va talablari^[6].

Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasi maxsus pedagogika bilimlarining muhim qismi sifatida qaraladi. Uning fikricha, o'quvchilarning potentsial imkoniyatlari maxsus ta'lim orqali ro'yobga chiqarilishi mumkin, agar pedagog ularning kuchli tomonlarini aniqlasa va rivojlantirsa^[7].

Psixologik bilimlar

Psixologik bilimlar intellektual nuqsonli bolalarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanish xususiyatlarini tushunishga yordam beradi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, psixologik bilimlar oligofrenopedagogning o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi^[8]. Bu komponent quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- Intellektual nuqsonlarning psixologik xususiyatlari: Xotira, diqqat, fikrlash va nutqning rivojlanish dinamikasi.
- Emotsional holatning xususiyatlari: Intellektual nuqsonli bolalarning emotsional beqarorligi va psixologik qo'llab-quvvatlash usullari.
- Ijtimoiy rivojlanish: O'quvchilarning tengdoshlari bilan muloqot qilish qobiliyati va ijtimoiy moslashuvi^[9].

Luriyaning nevropsixologik tadqiqotlari psixologik bilimlarning muhim manbai sifatida qaraladi, chunki ular intellektual nuqsonlarning kognitiv jarayonlar bilan bog'liqligini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega^[10].

Nevrologik bilimlar

Nevrologik bilimlar intellektual nuqsonlarning miya faoliyati bilan bog'liqligini tushunishga yordam beradi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, nevrologik bilimlar oligofrenopedagogning o'quvchilarning kognitiv va emotsional holatini aniqlash va ularga mos korreksion dasturlarni ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi^[11]. Bu komponent quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

- Intellektual nuqsonlarning nevrologik asoslari: Miya faoliyatidagi o'zgarishlar va ularning kognitiv jarayonlarga ta'siri.
- Nevropsixologik diagnostika usullari: O'quvchilarning kognitiv va emotsional holatini baholash uchun maxsus testlar.
- Korreksion mashg'ulotlarning nevrologik ta'siri: Nutq, xotira va diqqatni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlarning miya faoliyatiga ta'siri^[12].

Normativ-huquqiy bilimlar

Normativ-huquqiy bilimlar maxsus ta'lim sohasidagi qonunlar, qarorlar va xalqaro standartlarni o'z ichiga oladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida pedagoglarning faoliyatini tartibga soluvchi muhim hujjat sifatida qaraladi^[13]. Bu komponent quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

- Maxsus ta'lim sohasidagi milliy qonunchilik: O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi qonunlari va qarorlari.
- Xalqaro standartlar: UNESCO va UNICEF kabi tashkilotlarning maxsus ta'lim bo'yicha tavsiyalari.
- Inklyuziv ta'limning huquqiy asoslari: Intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilish bo'yicha qoidalar^[14].

Metodik bilimlar

Metodik bilimlar oligofrenopedagogning o'quv jarayonini tashkil etish va korreksion mashg'ulotlar o'tkazish usullarini o'z ichiga oladi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, metodik bilimlar o'quvchilarning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi^[15]. Bu komponent quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

- O'quv jarayonini tashkil etish: Dars rejalashtirish va individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish.
- Korreksion mashg'ulotlar: Nutq, xotira, diqqat va fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus usullar.
- Vizual-ko'rsatkichli metodlar: O'quv materiallarini soddalashtirish va o'quvchilarning diqqatini jalb qilish uchun vizual vositalardan foydalanish^[16].

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimining ahamiyati

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimi oligofrenopedagogning intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu tizim pedagogning o'quv jarayonini ilmiy asosda tashkil etishiga va o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishiga yordam beradi^[17]. Tizimning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Ilmiy asoslangan yondashuv:** Nazariy bilimlar o'quv jarayonini ilmiy asosda tashkil etishga yordam beradi.
2. **Individual yondashuv:** Psixologik va nevrologik bilimlar o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos dasturlarni ishlab chiqishda muhim.

3. **Ijtimoiy integratsiya:** Metodik bilimlar o'quvchilarning tengdoshlari bilan muloqotini rivojlantirishga yordam beradi.
4. **Normativ talablarga rioya qilish:** Normativ-huquqiy bilimlar maxsus ta'lim sohasidagi qonunlar va standartlarga rioya qilishni ta'minlaydi^[18].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi kasbiy-pedagogik bilimlar tizimining ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu tizim oligofrenopedagoglarning umumiy ta'lim muhitida samarali ishlashiga yordam beradi^[19].

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimini rivojlantirish yo'llari

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimini rivojlantirish oligofrenopedagogning kasbiy muvaffaqiyati uchun muhimdir. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, bu tizimni rivojlantirish uchun oliy ta'lim, malaka oshirish kurslari va amaliy tajriba zarur^[20]. Quyidagi yo'llar kasbiy-pedagogik bilimlar tizimini rivojlantirishda muhim hisoblanadi:

1. **Oliy ta'lim:** Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika bo'yicha oliy ta'lim muassasalarida tayyorgarlik ko'rish.
2. **Malaka oshirish kurslari:** Maxsus ta'lim bo'yicha muntazam treninglar va seminarlarda ishtirok etish.
3. **Amaliy tajriba:** Maxsus ta'lim muassasalarida stajirovka o'tash va intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda tajriba orttirish.
4. **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy tajribalarni o'rganish va maxsus ta'lim bo'yicha xalqaro dasturlarda ishtirok etish^[21].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda maxsus ta'lim sohasida pedagoglarning kasbiy-pedagogik bilimlarini rivojlantirish uchun maxsus treninglar va loyihalar joriy etilmoqda^[22].

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimini rivojlantirishdagi muammolar va yechimlar

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimini rivojlantirishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Standartlashtirilgan tizimning yetishmasligi:** O'zbekistonda kasbiy-pedagogik bilimlar tizimini rivojlantirish uchun yagona standartlar mavjud emas.
2. **Malaka oshirish imkoniyatlarining cheklanganligi:** Maxsus ta'lim bo'yicha treninglar va kurslar soni cheklangan.
3. **Resurslarning yetishmasligi:** Maxsus ta'lim muassasalarida zamonaviy jihozlar va o'quv materiallari yetarli emas.

4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagoglarning ishiga salbiy munosabatlar to'sqinlik qiladi^[23].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Yagona standartlarni ishlab chiqish:** Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimini rivojlantirish uchun aniq mezonlar va metodikalar ishlab chiqish.
2. **Malaka oshirish dasturlarini kengaytirish:** Maxsus ta'lim bo'yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlarini tashkil etish.
3. **Resurslarni ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy jihozlar va o'quv materiallari bilan ta'minlash.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish^[24].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa kasbiy-pedagogik bilimlar tizimini rivojlantirishda muhim qadamdir^[25].

Xulosa

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimi oligofrenopedagogning intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Maxsus pedagogika, psixologiya, nevrologiya, normativ-huquqiy va metodik bilimlar tizimi pedagogning o'quv jarayonini ilmiy asosda tashkil etishiga va o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishiga yordam beradi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, kasbiy-pedagogik bilimlar tizimining ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar kasbiy-pedagogik bilimlar tizimining mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

3.2. Ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etish

Ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etish oligofrenopedagogning intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muvaffaqiyatli bo'lishining asosiy omillaridan biridir. Bu jarayon o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, samarali metodlar va strategiyalarni qo'llash, shuningdek, o'quv jarayonini tizimli ravishda tashkil etishni o'z ichiga oladi. Ushbu bo'limda ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning mohiyati, asosiy bosqichlari va oligofrenopedagogik faoliyatdagi ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G.

(2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning asosiy tamoyillari va usullarini chuqur tahlil qilish hamda uning intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishdagi o'rnini aniqlashdir.

Ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning mohiyati

Ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etish oligofrenopedagogning intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda qo'llaydigan tizimli yondashuvni ifodalaydi. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, bu jarayon “o'quvchilarning individual kognitiv, emotsional va ijtimoiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va o'quv jarayonini samarali tashkil etishni o'z ichiga oladi”^[1]. Ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- O'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta'lim dasturlarini ishlab chiqish.
- Kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash uchun samarali metodlar va vositalarni qo'llash.
- Ta'lim jarayonining tizimli va uzluksiz bo'lishini ta'minlash.
- O'quvchilarning ijtimoiy moslashuvi va mustaqil hayot kechirish ko'nikmalarini rivojlantirish^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etish intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishning murakkab jarayonlarini tushunarli va samarali qilishga xizmat qiladi^[3]. Bu jarayon maxsus ta'limning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olib, o'quvchilarning rivojlanish darajasiga moslashtirilgan yondashuvlarni talab qiladi.

Ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning asosiy bosqichlari

Ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etish bir nechta bosqichlardan iborat bo'lib, ular tizimli va ketma-ket amalga oshiriladi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) bu jarayonni quyidagi asosiy bosqichlarga ajratadi:

1. **O'quvchilarning ehtiyojlarini tahlil qilish va diagnostika o'tkazish:** O'quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy holatini baholash.
2. **Ta'lim maqsadlari va vazifalarini aniqlash:** O'quv jarayonining aniq maqsadlari va vazifalarini belgilash.
3. **Ta'lim dasturini loyihalash:** Individual va guruh ta'lim dasturlarini ishlab chiqish.
4. **Metod va vositalarni tanlash:** O'quvchilarning ehtiyojlariga mos pedagogik metodlar va vositalarni tanlash.

5. **Ta'lim jarayonini tashkil etish:** Darslar va korreksion mashg'ulotlarni rejalashtirish va amalga oshirish.
6. **Baholash va monitoring:** O'quv jarayonining samaradorligini baholash va kerakli tuzatishlar kiritish^[4].

1. O'quvchilarning ehtiyojlarini tahlil qilish va diagnostika o'tkazish

Ta'lim jarayonini loyihalashning birinchi bosqichi o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash va ularning kognitiv, emotsional va ijtimoiy holatini baholashdir. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu bosqich psixologik-pedagogik diagnostika usullarini qo'llashni o'z ichiga oladi, bu esa o'quvchilarning rivojlanish darajasini aniqlashga yordam beradi^[5]. Bu bosqich quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- Psixologik-pedagogik testlar o'tkazish: Xotira, diqqat, fikrlash va nutqni baholash.
- O'quvchilarning emotsional holatini tahlil qilish: Stress, tashvish va ijtimoiy moslashuv darajasini aniqlash.
- Ota-onalar va boshqa mutaxassislar bilan suhbat: O'quvchilarning kundalik hayotidagi xulq-atvor va ehtiyojlarni tahlil qilish^[6].

Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi bu bosqichda muhim ahamiyatga ega, chunki u o'quvchilarning potentsial imkoniyatlarini aniqlash va ularga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishda yo'l-yo'riq beradi^[7].

2. Ta'lim maqsadlari va vazifalarini aniqlash

Ta'lim jarayonini loyihalashning ikkinchi bosqichi o'quv jarayonining aniq maqsadlari va vazifalarini belgilashdir. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, ta'lim maqsadlari o'quvchilarning individual ehtiyojlari va rivojlanish darajasiga mos bo'lishi kerak^[8]. Bu bosqich quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- Kognitiv rivojlanish maqsadlari: Xotira, diqqat va fikrlashni rivojlantirish.
- Emotsional rivojlanish maqsadlari: O'ziga ishonch va psixologik barqarorlikni oshirish.
- Ijtimoiy rivojlanish maqsadlari: Tengdoshlar bilan muloqot qilish va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini shakllantirish^[9].

3. Ta'lim dasturini loyihalash

Ta'lim dasturini loyihalash uchinchi bosqich bo'lib, individual va guruh ta'lim dasturlarini ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, ta'lim dasturlari o'quvchilarning kognitiv va emotsional ehtiyojlariga moslashtirilgan bo'lishi kerak^[10]. Bu bosqich quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- Individual ta'lim dasturlari (ITD): Har bir o'quvchining ehtiyojlariga mos dasturlarni ishlab chiqish.
- Guruh dasturlari: O'quvchilarning umumiy ehtiyojlariga mos guruh mashg'ulotlarini rejalashtirish.
- Korreksion dasturlar: Nutq, xotira, diqqat va fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus dasturlarni tayyorlash^[11].

4. Metod va vositalarni tanlash

Metod va vositalarni tanlash to'rtinchi bosqich bo'lib, o'quvchilarning ehtiyojlariga mos pedagogik metodlar va vositalarni tanlashni o'z ichiga oladi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, bu bosqich o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qilishda muhim rol o'ynaydi^[12]. Tanlanadigan metodlar va vositalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Vizual-ko'rsatkichli metodlar: O'quv materiallarini soddalashtirish uchun rasmlar, diagrammalar va videolardan foydalanish.
- O'yinli metodlar: O'quvchilarning diqqatini jalb qilish uchun o'yin asosidagi mashg'ulotlar.
- Zamonaviy texnologiyalar: Interaktiv taxtalar, maxsus dasturiy ta'minotlar va mobil ilovalar^[13].

5. Ta'lim jarayonini tashkil etish

Ta'lim jarayonini tashkil etish beshinchi bosqich bo'lib, darslar va korreksion mashg'ulotlarni rejalashtirish va amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu bosqich o'quv jarayonining uzluksiz va tizimli bo'lishini ta'minlaydi^[14]. Bu bosqich quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- Dars rejalashtirish: O'quv jarayonining haftalik va oylik rejalarini tuzish.
- Korreksion mashg'ulotlar o'tkazish: Nutq, xotira, diqqat va fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar.
- Ota-onalar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlik: Ta'lim jarayoniga ota-onalarni jalb qilish va psixologlar, logopedlar bilan hamkorlikda ishlash^[15].

6. Baholash va monitoring

Baholash va monitoring ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning yakuniy bosqichi bo'lib, o'quv jarayonining samaradorligini baholash va kerakli tuzatishlar kiritishni o'z ichiga oladi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, bu bosqich o'quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish va ta'lim dasturlarini takomillashtirishda muhim rol o'ynaydi^[16]. Bu bosqich quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- O'quvchilarning rivojlanishini baholash: Kognitiv, emotsional va ijtimoiy ko'nikmalarni tahlil qilish.
- Ta'lim dasturlarining samaradorligini baholash: Dasturlarning maqsadlarga muvofiqligini tekshirish.
- Tuzatishlar kiritish: O'quv jarayonida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish^[17].

Ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning ahamiyati

Ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etish oligofrenopedagogning intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muvaffaqiyatli bo'lishida muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu jarayon o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va ularning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga yordam beradi^[18]. Jarayonning ahamiyati quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

1. **Individual yondashuv:** O'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim dasturlari ularning rivojlanishini tezlashtiradi.
2. **Tizimli yondashuv:** Ta'lim jarayonining tizimli tashkil etilishi uzluksiz va samarali ta'limni ta'minlaydi.
3. **Ijtimoiy integratsiya:** Ta'lim jarayoni o'quvchilarning tengdoshlari bilan muloqotini rivojlantirishga yordam beradi.
4. **Zamonaviy talablarga moslashish:** Zamonaviy texnologiyalar va innovatsion metodlar ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi^[19].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu jarayon intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi^[20].

Ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etishdagi muammolar va yechimlar

Ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Resurslarning yetishmasligi:** Maxsus ta'lim muassasalarida zamonaviy jihozlar va o'quv materiallari yetarli emas.
2. **Malaka oshirish imkoniyatlarining cheklanganligi:** Pedagoglar uchun maxsus ta'lim bo'yicha treninglar soni cheklangan.
3. **Standartlashtirilgan tizimning yetishmasligi:** Ta'lim jarayonini loyihalash uchun yagona standartlar va metodikalar mavjud emas.
4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagoglarning ishiga salbiy munosabatlar to'sqinlik qiladi^[21].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Resurslarni ko‘paytirish:** Maxsus ta’lim muassasalarini zamonaviy jihozlar va o‘quv materiallari bilan ta’minlash.
2. **Malaka oshirish dasturlarini kengaytirish:** Maxsus ta’lim bo‘yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlarini tashkil etish.
3. **Yagona standartlarni ishlab chiqish:** Ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etish uchun aniq mezonlar va metodikalar ishlab chiqish.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o‘tkazish^[22].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta’lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etishda muhim qadamdir^[23].

Xulosa

Ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etish oligofrenopedagogning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda muvaffaqiyatli bo‘lishining asosiy omillaridan biridir. O‘quvchilarning ehtiyojlarini tahlil qilish, ta’lim maqsadlari va vazifalarini aniqlash, ta’lim dasturini loyihalash, metod va vositalarni tanlash, ta’lim jarayonini tashkil etish hamda baholash va monitoring kabi bosqichlar bu jarayonning tizimli va samarali bo‘lishini ta’minlaydi. O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta’lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar ta’lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning mohiyati va o‘rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

3.3. Diagnostika, korreksiya va rehabilitatsiya metodlari

Diagnostika, korreksiya va rehabilitatsiya metodlari oligofrenopedagogik faoliyatning asosiy tarkibiy qismlari bo‘lib, intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va ularning ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Diagnostika o‘quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy holatini aniqlashga xizmat qilsa, korreksiya va rehabilitatsiya ushbu holatni yaxshilash va bolalarni jamiyatga integratsiya qilishga yordam beradi. Ushbu bo‘limda diagnostika, korreksiya va rehabilitatsiya metodlarining mohiyati, turlari va oligofrenopedagogik faoliyatdagi ahamiyati o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va

Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – diagnostika, korreksiya va rehabilitatsiya metodlarini chuqur tahlil qilish va ularning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va ijtimoiy moslashuvidagi o‘rnini aniqlashdir.

Diagnostika metodlarining mohiyati

Diagnostika intellektual nuqsonli bolalarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy holatini aniqlashga qaratilgan tizimli jarayondir. Izbullayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, diagnostika “o‘quvchilarning rivojlanish darajasini aniqlash va ularga mos ta’lim va korreksion dasturlarni ishlab chiqish uchun asos yaratadi”[¹]. Diagnostika metodlari quyidagi maqsadlarni ko‘zlaydi:

- O‘quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini (xotira, diqqat, fikrlash, nutq) baholash.
- Emotsional va ijtimoiy holatni tahlil qilish, masalan, tashvish, stress yoki ijtimoiy moslashuv darajasini aniqlash.
- O‘quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos ta’lim strategiyalarini ishlab chiqish.
- O‘quv jarayonining samaradorligini monitoring qilish uchun asosiy ma’lumotlarni yig‘ish[²].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, diagnostika oligofrenopedagogning faoliyatida muhim ahamiyatga ega, chunki u o‘quvchilarning rivojlanish darajasini aniqlash va ularga mos yondashuvlarni tanlash imkonini beradi[³].

Diagnostika metodlari

Diagnostika metodlari intellektual nuqsonli bolalarning holatini baholash uchun turli usullarni o‘z ichiga oladi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi asosiy diagnostika metodlarini ajratib ko‘rsatadi:

1. **Psixologik-pedagogik diagnostika:** O‘quvchilarning kognitiv va emotsional holatini baholash uchun maxsus testlar va so‘rovnomalar.
2. **Nevropsixologik diagnostika:** Miya faoliyati va kognitiv jarayonlarning bog‘liqligini tahlil qilish.
3. **Kuzatuv usuli:** O‘quvchilarning kundalik xulq-atvori va ta’lim jarayonidagi faolligini kuzatish.
4. **Ota-onalar va mutaxassislar bilan suhbat:** O‘quvchilarning ijtimoiy va psixologik holatini aniqlash uchun ma’lumot yig‘ish[⁴].

Luriyaning nevropsixologik tadqiqotlari diagnostika metodlarining muhim asosi sifatida qaraladi, chunki ular intellektual nuqsonlarning miya faoliyati bilan bog‘liqligini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega[⁵]. Masalan, Luriya tomonidan ishlab chiqilgan nevropsixologik testlar o‘quvchilarning diqqat, xotira va fikrlash qobiliyatlarini aniqlashda qo‘llaniladi.

Korreksiya metodlarining mohiyati

Korreksiya metodlari intellektual nuqsonli bolalarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishidagi kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan maxsus ta'lim usullarini o'z ichiga oladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, korreksiya metodlari o'quvchilarning potentsial imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va ularning ta'lim jarayoniga faol ishtirok etishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi^[6]. Korreksiya metodlarining asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- Kognitiv jarayonlarni (xotira, diqqat, fikrlash, nutq) rivojlantirish.
- Emotsional barqarorlikni ta'minlash va psixologik qo'llab-quvvatlash.
- Ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish va o'quvchilarning tengdoshlari bilan muloqotini yaxshilash.
- Mustaqil hayot kechirish ko'nikmalarini rivojlantirish^[7].

Korreksiya metodlari

Korreksiya metodlari intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda turli usullarni qo'llashni o'z ichiga oladi. Jurayev B.T. (2020) quyidagi asosiy korreksiya metodlarini ajratib ko'rsatadi:

1. **Logopedik korreksiya:** Nutqni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar, masalan, artikulyatsiya mashqlari va nutq terapiyasi.
2. **Kognitiv korreksiya:** Xotira, diqqat va fikrlashni rivojlantirish uchun maxsus mashqlar, masalan, lojik o'yinlar va muammoni hal qilish vazifalari.
3. **Emotsional korreksiya:** O'quvchilarning emotsional holatini barqarorlashtirish uchun psixologik treninglar va san'at terapiyasi.
4. **Ijtimoiy korreksiya:** O'quvchilarning tengdoshlari bilan muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun guruh mashg'ulotlari^[8].

Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi korreksiya metodlarining asosini tashkil qiladi. Uning fikricha, o'quvchilarning potentsial imkoniyatlari maxsus ta'lim va korreksion mashg'ulotlar orqali ro'yobga chiqarilishi mumkin^[9].

Reabilitatsiya metodlarining mohiyati

Reabilitatsiya metodlari intellektual nuqsonli bolalarni jamiyatga moslashtirish va ularning mustaqil hayot kechirish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan kompleks yondashuvni ifodalaydi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, reabilitatsiya "o'quvchilarning ijtimoiy va kundalik hayotdagi faoliyatini yaxshilashga xizmat qiladi"^[10]. Reabilitatsiya metodlarining asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- O'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash.

- Mustaqil hayot kechirish ko'nikmalarini shakllantirish, masalan, o'z-o'ziga xizmat qilish va kundalik vazifalarni bajarish.
- O'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va psixologik barqarorlikni ta'minlash.
- Oilalar va jamiyat bilan hamkorlikni rivojlantirish^[11].

Reabilitatsiya metodlari

Reabilitatsiya metodlari intellektual nuqsonli bolalarni jamiyatga integratsiya qilishda turli usullarni qo'llaydi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) quyidagi asosiy reabilitatsiya metodlarini ajratib ko'rsatadi:

1. **Ijtimoiy reabilitatsiya:** O'quvchilarning tengdoshlari va jamiyat bilan muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.
2. **Kasbiy reabilitatsiya:** Oddiy kasbiy ko'nikmalarni o'rgatish, masalan, hunarmandchilik yoki oddiy mehnat faoliyati.
3. **Psixologik reabilitatsiya:** O'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish uchun psixologik yordam ko'rsatish.
4. **Fizik reabilitatsiya:** Motorli ko'nikmalarni rivojlantirish uchun maxsus mashqlar va jismoniy terapiya^[12].

Diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlarining ahamiyati

Diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlari intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu metodlar o'quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va ularning jamiyatga integratsiya qilinishini ta'minlashda asosiy omil hisoblanadi^[13]. Ushbu metodlarning ahamiyati quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

1. **Individual yondashuv:** Diagnostika metodlari o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlashga yordam beradi, bu esa korreksiya va reabilitatsiya dasturlarini moslashtirish imkonini beradi.
2. **Kognitiv va emotsional rivojlanish:** Korreksiya metodlari o'quvchilarning xotira, diqqat, fikrlash va nutq qobiliyatlarini rivojlantiradi.
3. **Ijtimoiy integratsiya:** Reabilitatsiya metodlari o'quvchilarning jamiyatga moslashuvini va mustaqil hayot kechirish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.
4. **Tizimli yondashuv:** Diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlari birgalikda o'quv jarayonining uzluksiz va samarali bo'lishini ta'minlaydi^[14].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlarining ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu metodlar

intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi^[15].

Diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlarini qo'llashdagi muammolar va yechimlar

Diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlarini qo'llashda bir qator muammolar mavjud:

1. **Resurslarning yetishmasligi:** Maxsus ta'lim muassasalarida zamonaviy diagnostika jihozlari va o'quv materiallari yetarli emas.
2. **Malaka oshirish imkoniyatlarining cheklanganligi:** Pedagoglar uchun maxsus ta'lim bo'yicha treninglar soni cheklangan.
3. **Standartlashtirilgan tizimning yetishmasligi:** Diagnostika va korreksiya metodlari uchun yagona standartlar va metodikalar mavjud emas.
4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagoglarning ishiga salbiy munosabatlar to'sqinlik qiladi^[16].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Resurslarni ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy diagnostika jihozlari va o'quv materiallari bilan ta'minlash.
2. **Malaka oshirish dasturlarini kengaytirish:** Diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlari bo'yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlarini tashkil etish.
3. **Yagona standartlarni ishlab chiqish:** Diagnostika va korreksiya metodlari uchun aniq mezonlar va metodikalar ishlab chiqish.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish^[17].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlarini rivojlantirishda muhim qadamdir^[18].

Diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlarida zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya metodlari tobora rivojlanmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va innovatsion metodlar intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda samarali vosita sifatida qo'llanilmoqda^[19]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli diagnostika vositalari:** Kompyuterlashtirilgan testlar va dasturiy ta'minotlar yordamida kognitiv va emotsional holatni baholash.
- **Virtual reallik (VR) va o'yinli metodlar:** Kognitiv va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun interaktiv o'yinlar va virtual muhitlardan foydalanish.
- **San'at terapiyasi va musiqali terapiya:** Emotsional barqarorlikni ta'minlash uchun innovatsion yondashuvlar.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy tajribalarni mahalliy ta'lim muhitiga moslashtirish^[20].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa diagnostika, korreksiya va rehabilitatsiya metodlarining rivojlanishiga zamin yaratadi^[21].

Xulosa

Diagnostika, korreksiya va rehabilitatsiya metodlari oligofrenopedagogik faoliyatning asosiy tarkibiy qismlari bo'lib, intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Diagnostika o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlashga yordam bersa, korreksiya va rehabilitatsiya metodlari ularning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, ushbu metodlarning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar diagnostika, korreksiya va rehabilitatsiya metodlarining mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

3.4. Individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish

Individual ta'lim dasturlari (ITD) oligofrenopedagogik faoliyatda intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ularning rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda muhim vosita hisoblanadi. ITD o'quvchilarning individual kognitiv, emotsional va ijtimoiy ehtiyojlariga moslashtirilgan bo'lib, ularning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishi va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu bo'limda individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqishning mohiyati, bosqichlari, usullari va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – ITD ishlab chiqishning asosiy tamoyillari, usullari va ularning intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishdagi o'rnini chuqur tahlil qilishdir.

Individual ta'lim dasturlarining mohiyati

Individual ta'lim dasturlari intellektual nuqsonli har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim rejasini ifodalaydi. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, ITD "o'quvchining kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanish darajasini hisobga olgan holda, uning potentsial imkoniyatlarini maksimal darajada ro'yobga chiqarishga qaratilgan"^[1]. ITD ishlab chiqishning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- O'quvchining individual ehtiyojlariga mos ta'lim strategiyalarini shakllantirish.
- Kognitiv jarayonlarni (xotira, diqqat, fikrlash, nutq) rivojlantirish.
- Emotsional barqarorlik va ijtimoiy moslashuvni ta'minlash.
- O'quvchining mustaqil hayot kechirish ko'nikmalarini shakllantirish^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, ITD intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda samarali yondashuv bo'lib, ularning ta'lim jarayoniga faol ishtirok etishini ta'minlaydi va ularning individual rivojlanish traektoriyasini qo'llab-quvvatlaydi^[3].

Individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqishning asosiy bosqichlari

ITD ishlab chiqish jarayoni tizimli va ketma-ket amalga oshiriladigan bir nechta bosqichlardan iborat. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi asosiy bosqichlarni ajratib ko'rsatadi:

1. **O'quvchining holatini diagnostika qilish:** Kognitiv, emotsional va ijtimoiy holatni baholash.
2. **Ta'lim maqsadlarini belgilash:** O'quvchining rivojlanish darajasiga mos maqsadlar va vazifalarni aniqlash.
3. **Ta'lim strategiyalarini tanlash:** O'quvchining ehtiyojlariga mos pedagogik metodlar va vositalarni tanlash.
4. **Dastur mazmunini shakllantirish:** O'quv jarayonining mazmuni va tuzilishini ishlab chiqish.
5. **Dasturni amalga oshirish:** ITD asosida darslar va korreksion mashg'ulotlarni tashkil etish.
6. **Monitoring va baholash:** Dasturning samaradorligini baholash va kerakli tuzatishlar kiritish^[4].

1. O'quvchining holatini diagnostika qilish

ITD ishlab chiqishning birinchi bosqichi o'quvchining kognitiv, emotsional va ijtimoiy holatini aniqlash uchun psixologik-pedagogik va nevropsixologik diagnostika o'tkazishdir. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, diagnostika o'quvchining kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi, bu

esa ITD mazmunini ishlab chiqishda asos bo'lib xizmat qiladi^[5]. Bu bosqich quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- **Psixologik-pedagogik diagnostika:** Xotira, diqqat, fikrlash va nutqni baholash uchun maxsus testlar o'tkazish.
- **Nevropsixologik diagnostika:** Miya faoliyati va kognitiv jarayonlarning bog'liqligini tahlil qilish.
- **Kuzatuv va suhbat:** O'quvchining kundalik xulq-atvori, ijtimoiy ko'nikmalari va ota-onalardan olingan ma'lumotlarni tahlil qilish^[6].

Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi bu bosqichda muhim ahamiyatga ega, chunki u o'quvchining potentsial imkoniyatlarini aniqlash va ularga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishda yo'l-yo'riq beradi^[7].

2. Ta'lim maqsadlarini belgilash

ITD ishlab chiqishning ikkinchi bosqichi o'quvchining rivojlanish darajasiga mos ta'lim maqsadlari va vazifalarini belgilashdir. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, maqsadlar o'quvchining individual ehtiyojlariga mos bo'lishi va real, o'lchanadigan natijalarga yo'naltirilishi kerak^[8]. Bu bosqich quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Kognitiv maqsadlar:** Xotira, diqqat, fikrlash va nutqni rivojlantirish.
- **Emotsional maqsadlar:** O'ziga ishonch, psixologik barqarorlik va emotsional moslashuvni oshirish.
- **Ijtimoiy maqsadlar:** Tengdoshlar bilan muloqot qilish va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish^[9].

3. Ta'lim strategiyalarini tanlash

Uchinchi bosqich o'quvchining ehtiyojlariga mos pedagogik metodlar va vositalarni tanlashni o'z ichiga oladi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, ta'lim strategiyalari o'quvchining kognitiv va emotsional holatiga mos bo'lishi kerak^[10]. Tanlanadigan strategiyalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Vizual-ko'rsatkichli metodlar:** O'quv materiallarini soddalashtirish uchun rasmlar, diagrammalar va videolardan foydalanish.
- **O'yinli metodlar:** O'quvchilarning diqqatini jalb qilish uchun interaktiv o'yinlar va lojik mashqlar.
- **Logopedik metodlar:** Nutqni rivojlantirish uchun artikulyatsiya mashqlari va nutq terapiyasi^[11].

4. Dastur mazmunini shakllantirish

To'rtinchi bosqich ITD mazmunini ishlab chiqish va tuzilishini shakllantirishni o'z ichiga oladi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, dastur mazmuni

o'quvchining individual ehtiyojlari, ta'lim maqsadlari va tanlangan strategiyalarga asoslanadi^[12]. Bu bosqich quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- **O'quv materiallarini tanlash:** O'quvchining rivojlanish darajasiga mos materiallar va resurslarni tanlash.
- **Dars jadvalini tuzish:** O'quv jarayonining haftalik va oylik rejalarini ishlab chiqish.
- **Korreksion mashg'ulotlarni rejalashtirish:** Nutq, xotira, diqqat va fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashg'ulotlar^[13].

5. Dasturni amalga oshirish

Beshinchi bosqich ITD asosida darslar va korreksion mashg'ulotlarni tashkil etish va amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu bosqich o'quv jarayonining uzluksiz va tizimli bo'lishini ta'minlaydi^[14]. Bu bosqich quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- **Darslarni o'tkazish:** ITD asosida rejalashtirilgan darslarni amalga oshirish.
- **Korreksion mashg'ulotlar:** O'quvchining ehtiyojlariga mos maxsus mashqlar va terapiya mashg'ulotlari.
- **Ota-onalar va mutaxassislar bilan hamkorlik:** O'quv jarayoniga ota-onalarni jalb qilish va psixologlar, logopedlar bilan hamkorlikda ishlash^[15].

6. Monitoring va baholash

Yakuniy bosqich ITD samaradorligini baholash va kerakli tuzatishlar kiritishni o'z ichiga oladi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, monitoring va baholash o'quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish va dasturni takomillashtirishda muhim rol o'ynaydi^[16]. Bu bosqich quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- **Rivojlanishni baholash:** O'quvchining kognitiv, emotsional va ijtimoiy ko'nikmalarini tahlil qilish.
- **Dastur samaradorligini baholash:** ITD maqsadlarga muvofiqligini tekshirish.
- **Tuzatishlar kiritish:** O'quv jarayonida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish^[17].

Individual ta'lim dasturlarining ahamiyati

ITD intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, ITD o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish va ularning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga yordam beradi^[18]. ITDning ahamiyati quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

1. **Individual yondashuv:** ITD o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlarini hisobga oladi, bu esa ta'limning samaradorligini oshiradi.
2. **Kognitiv rivojlanish:** Nutq, xotira, diqqat va fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashg'ulotlar o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini yaxshilaydi.
3. **Ijtimoiy integratsiya:** ITD o'quvchilarning tengdoshlari bilan muloqotini va ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlaydi.
4. **Zamonaviy talablarga moslashish:** ITD zamonaviy texnologiyalar va innovatsion metodlarni qo'llash imkonini beradi^[19].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi ITDning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki ular intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi^[20].

ITD ishlab chiqishdagi muammolar va yechimlar

ITD ishlab chiqish jarayonida bir qator muammolar mavjud:

1. **Resurslarning yetishmasligi:** Maxsus ta'lim muassasalarida zamonaviy jihozlar va o'quv materiallari yetarli emas.
2. **Malaka oshirish imkoniyatlarining cheklanganligi:** Pedagoglar uchun ITD ishlab chiqish bo'yicha maxsus treninglar soni cheklangan.
3. **Standartlashtirilgan tizimning yetishmasligi:** ITD ishlab chiqish uchun yagona standartlar va metodikalar mavjud emas.
4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagoglarning ishiga salbiy munosabatlar to'sqinlik qiladi^[21].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Resurslarni ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy jihozlar va o'quv materiallari bilan ta'minlash.
2. **Malaka oshirish dasturlarini kengaytirish:** ITD ishlab chiqish bo'yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlarini tashkil etish.
3. **Yagona standartlarni ishlab chiqish:** ITD ishlab chiqish uchun aniq mezonlar va metodikalar ishlab chiqish.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish^[22].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa ITD ishlab chiqishda muhim qadamdir^[23].

ITD ishlab chiqishda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida ITD ishlab chiqishda innovatsion yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar ITDning samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda^[24]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli platformalar:** ITDni boshqarish va monitoring qilish uchun maxsus dasturiy ta'minotlardan foydalanish.
- **Interaktiv vositalar:** Interaktiv taxtalar, virtual reallik va o'yinli metodlar orqali o'quv jarayonini qiziqarli qilish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy tajribalarni mahalliy ta'lim muhitiga moslashtirish.
- **Sun'iy intellekt (AI):** O'quvchilarning ehtiyojlarini tahlil qilish va moslashtirilgan dasturlarni avtomatlashtirish uchun AI vositalaridan foydalanish^[25].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa ITD ishlab chiqishning samaradorligini oshiradi^[26].

Xulosa

Individual ta'lim dasturlari intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Diagnostika, maqsadlarni belgilash, strategiyalarni tanlash, dastur mazmunini shakllantirish, dasturni amalga oshirish va monitoring kabi bosqichlar ITDning tizimli va samarali bo'lishini ta'minlaydi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, ITDning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar ITD ishlab chiqishning mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

3.5. Maxsus ta'limda samaradorlikni baholash mezonlari

Maxsus ta'limda samaradorlikni baholash intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlash jarayonining muvaffaqiyatini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Samaradorlikni baholash mezonlari ta'lim jarayonining samarasini o'lchash, o'quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish va ta'lim strategiyalarini takomillashtirish imkonini beradi. Ushbu bo'limda maxsus ta'limda samaradorlikni baholashning mohiyati, asosiy mezonlari, usullari va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi.

Bo‘limning maqsadi – maxsus ta’limda samaradorlikni baholash mezonlarini chuqur tahlil qilish va ularning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishdagi o‘rnini aniqlashdir.

Maxsus ta’limda samaradorlikni baholashning mohiyati

Maxsus ta’limda samaradorlikni baholash ta’lim jarayonining maqsadlarga muvofiqligini, o‘quvchilarning rivojlanish darajasini va ta’lim strategiyalarining samarasini aniqlashga qaratilgan tizimli jarayondir. Izbullayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, samaradorlikni baholash “o‘quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini o‘lchash va ta’lim jarayonini optimallashtirish uchun asos yaratadi”[¹]. Bu jarayon quyidagi maqsadlarni ko‘zlaydi:

- O‘quvchilarning ta’lim jarayonida erishgan yutuqlarini baholash.
- Ta’lim dasturlari va metodlarining samaradorligini aniqlash.
- O‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos tuzatishlar kiritish.
- Ta’lim jarayonining ijtimoiy va psixologik ta’sirini tahlil qilish[²].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, samaradorlikni baholash oligofrenopedagogik faoliyatda muhim ahamiyatga ega, chunki u ta’lim jarayonining natijalarini aniqlash va o‘quvchilarning rivojlanish traektoriyasini kuzatish imkonini beradi[³].

Samaradorlikni baholashning asosiy mezonlari

Maxsus ta’limda samaradorlikni baholash bir nechta asosiy mezonlarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayeov B.X. (2014) quyidagi mezonlarni ajratib ko‘rsatadi:

1. **Kognitiv rivojlanish mezonlari:** Xotira, diqqat, fikrlash va nutq kabi kognitiv jarayonlardagi o‘zgarishlar.
2. **Emotsional rivojlanish mezonlari:** O‘quvchilarning psixologik barqarorligi va o‘ziga ishonch darajasi.
3. **Ijtimoiy rivojlanish mezonlari:** Tengdoshlar bilan muloqot qilish va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalari.
4. **Funksional ko‘nikmalar mezonlari:** Mustaqil hayot kechirish va kundalik vazifalarni bajarish qobiliyatlari.
5. **Ta’lim jarayonining samaradorlik mezonlari:** Ta’lim dasturlari va metodlarining maqsadlarga muvofiqligi[⁴].

1. Kognitiv rivojlanish mezonlari

Kognitiv rivojlanish mezonlari o‘quvchilarning xotira, diqqat, fikrlash va nutq kabi kognitiv jarayonlardagi yutuqlarini baholashga qaratiladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, bu mezonlar intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishning asosiy maqsadlaridan biri bo‘lib, ularning o‘quv jarayonidagi

muvaffaqiyatini o'lashda muhim rol o'ynaydi^[5]. Bu mezonlar quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Xotira:** Ma'lumotlarni eslab qolish va qayta tiklash qobiliyatidagi o'zgarishlar.
- **Diqqat:** Diqqatni jamlay olish va uzoq muddatli konsentratsiya qobiliyati.
- **Fikrlash:** Mantiqiy va muammo hal qilish ko'nikmalarining rivojlanishi.
- **Nutq:** So'z boyligi, artikulyatsiya va muloqot qobiliyatlarining yaxshilanishi^[6].

Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi kognitiv rivojlanishni baholashda muhim asos sifatida qaraladi, chunki u o'quvchilarning potentsial imkoniyatlarini aniqlashga yordam beradi^[7].

2. Emotsional rivojlanish mezonlari

Emotsional rivojlanish mezonlari o'quvchilarning psixologik barqarorligi, o'ziga ishonch darajasi va emotsional moslashuvini baholashga qaratiladi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, emotsional rivojlanish intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim omil bo'lib, ularning ta'lim jarayoniga faol ishtirok etishiga ta'sir qiladi^[8]. Bu mezonlar quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Psixologik barqarorlik:** Stress va tashvish darajasining kamayishi.
- **O'ziga ishonch:** O'quvchilarning o'z qobiliyatlariga ishonchi va o'zini anglash darajasining oshishi.
- **Emotsional moslashuv:** O'quvchilarning ta'lim muhitiga moslashishi va ijobiy munosabatlar shakllantirishi^[9].

3. Ijtimoiy rivojlanish mezonlari

Ijtimoiy rivojlanish mezonlari o'quvchilarning tengdoshlari bilan muloqot qilish va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini baholashga qaratiladi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, ijtimoiy rivojlanish intellektual nuqsonli bolalarni jamiyatga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi^[10]. Bu mezonlar quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Muloqot ko'nikmalari:** Tengdoshlar va kattalar bilan samarali muloqot qilish qobiliyati.
- **Guruhdagi ishtirok:** Guruh mashg'ulotlarida faol ishtirok etish va hamkorlik qilish.
- **Ijtimoiy moslashuv:** Jamiyatdagi qoidalar va normalarga rioya qilish qobiliyati^[11].

4. Funksional ko'nikmalar mezonlari

Funksional ko'nikmalar mezonlari o'quvchilarning mustaqil hayot kechirish va kundalik vazifalarni bajarish qobiliyatlarini baholashga qaratiladi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, bu mezonlar intellektual nuqsonli bolalarni jamiyatda mustaqil faoliyat yuritishga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega^[12]. Bu mezonlar quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **O'z-o'ziga xizmat qilish:** Shaxsiy gigiena, kiyim-kechak va ovqatlanish bilan bog'liq ko'nikmalar.
- **Kundalik vazifalar:** Oddiy uy ishlari va mas'uliyatlarni bajarish qobiliyati.
- **Kasbiy ko'nikmalar:** Oddiy mehnat faoliyati va hunarmandchilik ko'nikmalarining rivojlanishi^[13].

5. Ta'lim jarayonining samaradorlik mezonlari

Ta'lim jarayonining samaradorlik mezonlari ta'lim dasturlari va metodlarining maqsadlarga muvofiqligini baholashga qaratiladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu mezonlar ta'lim jarayonining tizimli va samarali bo'lishini ta'minlaydi^[14]. Bu mezonlar quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Dastur maqsadlariga erishish:** Ta'lim dasturlari orqali belgilangan maqsadlarga erishish darajasi.
- **Metodlarning samaradorligi:** Qo'llanilgan pedagogik metodlarning o'quvchilar rivojlanishiga ta'siri.
- **Resurslardan foydalanish:** Ta'lim jarayonida mavjud resurslarning samarali qo'llanilishi^[15].

Samaradorlikni baholash usullari

Samaradorlikni baholash bir nechta usullar orqali amalga oshiriladi. Jurayev B.T. (2020) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Test va so'rovnomalar:** Kognitiv va emotsional rivojlanishni baholash uchun maxsus testlar va so'rovnomalar.
2. **Kuzatuv usuli:** O'quvchilarning ta'lim jarayonidagi faolligi va xulq-atvorini kuzatish.
3. **Portfel usuli:** O'quvchilarning yutuqlari va rivojlanish dinamikasini hujjatlashtirish.
4. **Ota-onalar va mutaxassislar bilan suhbat:** O'quvchilarning rivojlanishi haqida qo'shimcha ma'lumot yig'ish.
5. **Korreksion mashg'ulotlar natijalarini tahlil qilish:** Korreksion dasturlarning ta'sirini baholash^[16].

Luriyaning nevropsixologik tadqiqotlari samaradorlikni baholashda muhim asos sifatida qaraladi, chunki ular kognitiv jarayonlarning rivojlanishini aniqlash uchun maxsus testlar va metodlarni taklif qiladi^[17].

Samaradorlikni baholashning ahamiyati

Maxsus ta'limda samaradorlikni baholash intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, samaradorlikni baholash ta'lim jarayonining samarasini o'lchash va o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos tuzatishlar kiritish imkonini beradi^[18]. Baholashning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Individual yondashuv:** Baholash o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlashga yordam beradi, bu esa ta'lim strategiyalarini moslashtirish imkonini beradi.
2. **Rivojlanishni kuzatish:** Kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanish dinamikasini monitoring qilish.
3. **Ta'lim sifatini oshirish:** Ta'lim dasturlari va metodlarining samaradorligini baholash orqali jarayonni takomillashtirish.
4. **Ijtimoiy integratsiya:** O'quvchilarning jamiyatga moslashuvini ta'minlashda baholashning muhim o'rni^[19].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi samaradorlikni baholash mezonlarining ahamiyatini yanada oshiradi, chunki ular intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi^[20].

Samaradorlikni baholashdagi muammolar va yechimlar

Samaradorlikni baholash jarayonida bir qator muammolar mavjud:

1. **Standartlashtirilgan mezonlarning yetishmasligi:** Maxsus ta'limda samaradorlikni baholash uchun yagona standartlar va metodikalar mavjud emas.
2. **Resurslarning cheklanganligi:** Zamonaviy baholash jihozlari va dasturiy ta'minotlarning yetishmasligi.
3. **Malaka oshirish imkoniyatlarining kamligi:** Pedagoglar uchun samaradorlikni baholash bo'yicha maxsus treninglar soni cheklangan.
4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda salbiy munosabatlar baholash jarayoniga to'sqinlik qiladi^[21].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Yagona standartlarni ishlab chiqish:** Samaradorlikni baholash uchun aniq mezonlar va metodikalar ishlab chiqish.

2. **Resurslarni ko‘paytirish:** Maxsus ta‘lim muassasalarini zamonaviy baholash jihozlari va dasturiy ta‘minotlar bilan ta‘minlash.
3. **Malaka oshirish dasturlarini kengaytirish:** Samaradorlikni baholash bo‘yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlarini tashkil etish.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o‘tkazish^[22].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta‘lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa samaradorlikni baholash mezonlarini rivojlantirishda muhim qadamdir^[23].

Samaradorlikni baholashda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta‘lim tizimida samaradorlikni baholashda innovatsion yondashuvlar tobora keng qo‘llanilmoqda. White R. (2021) ta‘kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellekt samaradorlikni baholashda aniqlik va samaradorlikni oshirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda^[24]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- **Raqamli baholash vositalari:** Kompyuterlashtirilgan testlar va dasturiy ta‘minotlar yordamida kognitiv va emotsional holatni baholash.
- **Sun‘iy intellekt (AI):** O‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini tahlil qilish va baholashni avtomatlashtirish.
- **Interaktiv platformalar:** O‘quvchilarning yutuqlarini real vaqtda kuzatish uchun interaktiv vositalardan foydalanish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy baholash metodlarini mahalliy ta‘lim muhitiga moslashtirish^[25].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta‘lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa samaradorlikni baholashning samarasini oshiradi^[26].

Xulosa

Maxsus ta‘limda samaradorlikni baholash mezonlari intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va ijtimoiy moslashuvini ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi. Kognitiv, emotsional, ijtimoiy rivojlanish, funksional ko‘nikmalar va ta‘lim jarayonining samaradorlik mezonlari ta‘limning natijalarini aniqlashga yordam beradi. O‘zbekistonda maxsus ta‘lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta‘lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, samaradorlikni baholash mezonlarining ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar samaradorlikni baholashning mohiyati va o‘rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

4-bob. Kommunikativ kompetentlik

4.1. Muloqot psixologiyasi

Muloqot psixologiyasi oligofrenopedagogik faoliyatda intellektual nuqsonli bolalar bilan samarali muloqot qilish va ularning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Muloqot psixologiyasi o'quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda pedagogning ularga mos muloqot strategiyalarini shakllantirishga yordam beradi. Ushbu bo'limda muloqot psixologiyasining mohiyati, asosiy tamoyillari, usullari va oligofrenopedagogik faoliyatdagi ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy, Luriya va boshqa olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – muloqot psixologiyasining asosiy tamoyillarini va uning intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashdagi o'rnini chuqur tahlil qilishdir.

Muloqot psixologiyasining mohiyati

Muloqot psixologiyasi insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning psixologik mexanizmlarini, muloqot jarayonida yuzaga keladigan emotsional va kognitiv jarayonlarni o'rganadi. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, muloqot psixologiyasi “pedagogning o'quvchilar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish va ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda asosiy omil hisoblanadi”^[1]. Muloqot psixologiyasining asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- O'quvchilarning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda muloqot strategiyalarini shakllantirish.
- O'quvchilarning kognitiv va emotsional ehtiyojlariga mos muloqot usullarini qo'llash.
- Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish orqali o'quvchilarning tengdoshlari va jamiyat bilan munosabatlarini mustahkamlash.
- Pedagog va o'quvchi o'rtasidagi ishonchli munosabatlarni shakllantirish^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, muloqot psixologiyasi intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda alohida ahamiyatga ega, chunki ularning kognitiv va emotsional cheklovlari samarali muloqot strategiyalarini talab qiladi^[3].

Muloqot psixologiyasining asosiy tamoyillari

Muloqot psixologiyasi intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Individual yondashuv:** Har bir o'quvchining kognitiv, emotsional va ijtimoiy xususiyatlarini hisobga olgan holda muloqot qilish.
2. **Empatiya va ishonch:** O'quvchilar bilan ishonchli va hamdardlikka asoslangan munosabatlar o'rnatish.
3. **Soddalashtirilgan muloqot:** O'quvchilarning tushunish darajasiga mos ravishda oddiy va aniq muloqot usullarini qo'llash.
4. **Faol tinglash:** O'quvchilarning so'zlarini diqqat bilan tinglash va ularning ehtiyojlarini tushunish.
5. **Ijobiy mustahkamlash:** O'quvchilarning muvaffaqiyatlarini rag'batlantirish orqali ularning o'ziga ishonchini oshirish^[4].

Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi muloqot psixologiyasida muhim ahamiyatga ega, chunki u o'quvchilarning potentsial imkoniyatlarini aniqlash va ularga mos muloqot strategiyalarini shakllantirishda yo'l-yo'riq beradi^[5].

Muloqot psixologiyasining usullari

Muloqot psixologiyasi intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli usullarni qo'llashni o'z ichiga oladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Verbal muloqot usullari:** Oddiy va aniq so'zlarni ishlatish, qisqa jumlarlar va tushunarli ko'rsatmalar berish.
2. **No-verbal muloqot usullari:** Imo-ishoralar, yuz ifodalari va tana harakatlaridan foydalanish orqali muloqotni mustahkamlash.
3. **O'yinli muloqot usullari:** O'yinlar orqali o'quvchilarning diqqatini jalb qilish va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish.
4. **San'at terapiyasi orqali muloqot:** Chizma, musiqa va boshqa san'at turlari orqali o'quvchilarning emotsional holatini tushunish va muloqotni yaxshilash.
5. **Guruh muloqot usullari:** Guruh mashg'ulotlari orqali o'quvchilarning tengdoshlari bilan muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish^[6].

Luriyaning nevropsixologik tadqiqotlari muloqot psixologiyasida muhim asos sifatida qaraladi, chunki ular intellektual nuqsonli bolalarning kognitiv jarayonlari va muloqot qobiliyatlari o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qiladi^[7].

1. Verbal muloqot usullari

Verbal muloqot usullari intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda oddiy va tushunarli bo'lishi kerak. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, verbal muloqotda quyidagi jihatlarga e'tibor berish lozim:

- Qisqa va aniq jumladan foydalanish.
- O'quvchilarning tushunish darajasiga mos so'z boyligini tanlash.

- Ko'rsatmalarni takrorlash va tushuntirish orqali o'quvchilarning tushunishini ta'minlash^[8].

2. No-verbal muloqot usullari

No-verbal muloqot intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi, chunki ularning ko'pchiligi verbal muloqotda qiyinchiliklar bilan uchrashadi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, no-verbal muloqot quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

- Imo-ishoralar: O'quvchilarga ko'rsatmalar berishda qo'l harakatlaridan foydalanish.
- Yuz ifodalari: Ijobiy his-tuyg'ularni ifodalash orqali o'quvchilarning ishonchini oshirish.
- Tana harakatlari: O'quvchilarning diqqatini jalb qilish uchun faol tana harakatlaridan foydalanish^[9].

3. O'yinli muloqot usullari

O'yinli muloqot usullari o'quvchilarning diqqatini jalb qilish va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, o'yin orqali muloqot o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularning ta'lim jarayoniga faol ishtirok etishini ta'minlaydi^[10]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- Rolli o'yinlar: O'quvchilarning ijtimoiy vaziyatlarda muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.
- Logik o'yinlar: Kognitiv jarayonlarni rivojlantirish orqali muloqotni yaxshilash.
- Guruh o'yinlari: Tengdoshlar bilan hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini shakllantirish^[11].

4. San'at terapiyasi orqali muloqot

San'at terapiyasi intellektual nuqsonli bolalarning emotsional holatini tushunish va muloqotni yaxshilashda samarali usul hisoblanadi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, san'at terapiyasi o'quvchilarning o'z his-tuyg'ularini ifodalashiga yordam beradi va pedagog bilan ishonchli munosabatlarni o'rnatishga xizmat qiladi^[12]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- Chizma terapiyasi: O'quvchilarning his-tuyg'ularini chizmalar orqali ifodalash.
- Musiqa terapiyasi: Musiqa orqali emotsional barqarorlikni ta'minlash.
- Harakat terapiyasi: Raqs va harakat orqali muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish^[13].

5. Guruh muloqot usullari

Guruh muloqot usullari o'quvchilarning tengdoshlari bilan muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratiladi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, guruh mashg'ulotlari o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi^[14]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- Guruh muhokamalari: O'quvchilarning fikrlarini erkin ifodalashini rag'batlantirish.
- Hamkorlikdagi loyihalar: Guruhda birgalikda vazifalarni bajarish orqali muloqotni yaxshilash.
- Ijtimoiy o'yinlar: Tengdoshlar bilan muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish^[15].

Muloqot psixologiyasining ahamiyati

Muloqot psixologiyasi intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, muloqot psixologiyasi o'quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga yordam beradi^[16]. Muloqot psixologiyasining ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Individual yondashuv:** O'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos muloqot strategiyalari ta'limning samaradorligini oshiradi.
2. **Emotsional barqarorlik:** Ishonchli va hamdardlikka asoslangan muloqot o'quvchilarning psixologik barqarorligini ta'minlaydi.
3. **Ijtimoiy integratsiya:** Muloqot ko'nikmalari o'quvchilarning tengdoshlari va jamiyat bilan munosabatlarini mustahkamlashga yordam beradi.
4. **Ta'lim sifatini oshirish:** Samarali muloqot ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali qiladi^[17].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi muloqot psixologiyasining ahamiyatini yanada oshiradi, chunki u intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi^[18].

Muloqot psixologiyasida muammolar va yechimlar

Muloqot psixologiyasini qo'llashda bir qator muammolar mavjud:

1. **O'quvchilarning cheklangan muloqot qobiliyatlari:** Intellektual nuqsonli bolalarning nutq va kognitiv cheklovlari muloqot jarayonini qiyinlashtiradi.
2. **Pedagoglarning malakasining yetarli emasligi:** Muloqot psixologiyasi bo'yicha maxsus bilim va ko'nikmalarga ega pedagoglar soni cheklangan.
3. **Resurslarning yetishmasligi:** Muloqotni rivojlantirish uchun zamonaviy vositalar va jihozlarning yetishmasligi.

4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda salbiy munosabatlar muloqot jarayoniga to'sqinlik qiladi^[19].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Maxsus muloqot dasturlarini ishlab chiqish:** O'quvchilarning nutq va kognitiv cheklovlariga mos muloqot strategiyalarini shakllantirish.
2. **Malaka oshirish dasturlarini kengaytirish:** Pedagoglar uchun muloqot psixologiyasi bo'yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlarini tashkil etish.
3. **Resurslarni ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy muloqot vositalari va jihozlari bilan ta'minlash.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish^[20].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa muloqot psixologiyasini rivojlantirishda muhim qadamdir^[21].

Muloqot psixologiyasida zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida muloqot psixologiyasida innovatsion yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar muloqot psixologiyasining samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda^[22]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli muloqot vositalari:** Interaktiv taxtalar va mobil ilovalar orqali muloqotni yaxshilash.
- **Virtual reallik (VR):** Ijtimoiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish.
- **Sun'iy intellekt (AI):** O'quvchilarning muloqot ehtiyojlarini tahlil qilish va moslashtirilgan strategiyalarni ishlab chiqish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy muloqot metodlarini mahalliy ta'lim muhitiga moslashtirish^[23].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa muloqot psixologiyasining samarasini oshiradi^[24].

Xulosa

Muloqot psixologiyasi oligofrenopedagogik faoliyatda intellektual nuqsonli bolalar bilan samarali muloqot qilish va ularning ijtimoiy ko'nikmalarini

rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Individual yondashuv, empatiya, soddalashtirilgan muloqot, faol tinglash va ijobiy mustahkamlash kabi tamoyillar muloqot jarayonining samaradorligini ta'minlaydi. Verbal, no-verbal, o'yinli, san'at terapiyasi va guruh muloqot usullari o'quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, muloqot psixologiyasining ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar muloqot psixologiyasining mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

4.2. O'quvchi bilan samarali kommunikatsiya usullari

O'quvchi bilan samarali kommunikatsiya intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda oligofrenopedagogning asosiy vazifalaridan biridir. Samarali kommunikatsiya o'quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda, ularga mos strategiyalar orqali ta'lim jarayonini samarali qilishga yordam beradi. Ushbu bo'limda o'quvchi bilan samarali kommunikatsiya usullarining mohiyati, turlari, qo'llanilishi va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – o'quvchi bilan samarali kommunikatsiya usullarini chuqur tahlil qilish va ularning intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishdagi o'rnini aniqlashdir.

Samarali kommunikatsiya usullarining mohiyati

Samarali kommunikatsiya o'quvchi bilan pedagog o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning sifatini oshirishga qaratilgan jarayon bo'lib, intellektual nuqsonli bolalarning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, samarali kommunikatsiya “o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos keladigan va ularning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydigan strategiyalarni qo'llashni talab qiladi”^[1]. Samarali kommunikatsiyaning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- O'quvchilarning ta'lim jarayoniga faol ishtirok etishini ta'minlash.
- Pedagog va o'quvchi o'rtasida ishonchli munosabatlar o'rnatish.
- O'quvchilarning kognitiv va emotsional holatini yaxshilash.
- Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish orqali o'quvchilarni jamiyatga moslashtirish^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, samarali kommunikatsiya intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim ahamiyatga ega, chunki ularning kognitiv va nutqiy cheklavlari maxsus muloqot usullarini talab qiladi^[3].

Samarali kommunikatsiya usullari

Samarali kommunikatsiya usullari intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli strategiyalarni qo'llashni o'z ichiga oladi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi asosiy kommunikatsiya usullarini ajratib ko'rsatadi:

1. **Soddalashtirilgan verbal kommunikatsiya:** Oddiy so'zlar, qisqa jumlar va aniq ko'rsatmalar orqali muloqot qilish.
2. **No-verbal kommunikatsiya:** Imo-ishoralar, yuz ifodalari va tana harakatlaridan foydalanish.
3. **Vizual yordam vositalari:** Rasmlar, diagrammalar va videolar orqali muloqotni mustahkamlash.
4. **O'yinli kommunikatsiya:** O'yinlar orqali o'quvchilarning diqqatini jalb qilish va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish.
5. **Guruh kommunikatsiyasi:** Guruh mashg'ulotlari orqali o'quvchilarning tengdoshlari bilan muloqotini yaxshilash^[4].

1. Soddalashtirilgan verbal kommunikatsiya

Soddalashtirilgan verbal kommunikatsiya intellektual nuqsonli bolalarning tushunish darajasiga mos ravishda oddiy va aniq so'zlardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu usul o'quvchilarning nutqiy cheklovlarini hisobga olgan holda ta'lim materiallarini tushunarli qilishga yordam beradi^[5]. Ushbu usulning asosiy jihatlari:

- **Oddiy so'zlar va jumlar:** O'quvchilarning tushunish darajasiga mos so'z boyligidan foydalanish.
- **Ko'rsatmalarni takrorlash:** O'quvchilarning tushunishini ta'minlash uchun ko'rsatmalarni bir necha marta takrorlash.
- **Tushunarli intonatsiya:** Ijobiy va tinchlantiruvchi ohangda gapirish orqali o'quvchilarning ishonchini oshirish^[6].

Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi soddalashtirilgan verbal kommunikatsiyada muhim ahamiyatga ega, chunki u o'quvchilarning potentsial imkoniyatlariga mos muloqot strategiyalarini shakllantirishga yordam beradi^[7].

2. No-verbal kommunikatsiya

No-verbal kommunikatsiya intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi, chunki ularning ko'pchiligi verbal muloqotda qiyinchiliklarga duch keladi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, no-verbal kommunikatsiya o'quvchilarning diqqatini jalb qilish va ularning emotsional holatini tushunishda samarali hisoblanadi^[8]. Bu usul quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

- **Imo-ishoralar:** Ko'rsatmalar berishda qo'l harakatlaridan foydalanish.

- **Yuz ifodalari:** Ijobiy his-tuyg'ularni ifodalash orqali o'quvchilarning ishonchini oshirish.
- **Tana harakatlari:** Faol tana harakatlari orqali o'quvchilarning diqqatini jalb qilish^[9].

3. Vizual yordam vositalari

Vizual yordam vositalari o'quvchilarning ta'lim materiallarini tushunishini osonlashtirish uchun muhim ahamiyatga ega. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, rasmlar, diagrammalar va videolar intellektual nuqsonli bolalarning kognitiv jarayonlarini qo'llab-quvvatlaydi^[10]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Rasmlar va diagrammalar:** Ta'lim materiallarini soddalashtirish uchun vizual tasvirlardan foydalanish.
- **Videolar:** O'quvchilarning diqqatini jalb qilish uchun qisqa va tushunarli videolardan foydalanish.
- **Interaktiv taxtalar:** Zamonaviy texnologiyalar orqali muloqotni mustahkamlash^[11].

4. O'yinli kommunikatsiya

O'yinli kommunikatsiya o'quvchilarning diqqatini jalb qilish va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali usul hisoblanadi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, o'yinlar o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ta'lim jarayonini qiziqarli qiladi^[12]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Rolli o'yinlar:** Ijtimoiy vaziyatlarda muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.
- **Logik o'yinlar:** Kognitiv jarayonlarni rivojlantirish orqali muloqotni yaxshilash.
- **Guruh o'yinlari:** Tengdoshlar bilan hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini shakllantirish^[13].

5. Guruh kommunikatsiyasi

Guruh kommunikatsiyasi o'quvchilarning tengdoshlari bilan muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratiladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, guruh mashg'ulotlari o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi^[14]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Guruh muhokamalari:** O'quvchilarning fikrlarini erkin ifodalashini rag'batlantirish.

- **Hamkorlikdagi loyihalar:** Guruhda birgalikda vazifalarni bajarish orqali muloqotni yaxshilash.
- **Ijtimoiy o‘yinlar:** Tengdoshlar bilan muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish^[15].

Samarali kommunikatsiya usullarining ahamiyati

Samarali kommunikatsiya usullari intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, samarali kommunikatsiya o‘quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi va ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi^[16]. Ushbu usullarning ahamiyati quyidagi jihatlarida namoyon bo‘ladi:

1. **Individual yondashuv:** O‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos kommunikatsiya strategiyalari ta’limning samaradorligini oshiradi.
2. **Emotsional barqarorlik:** Ishonchli va hamdardlikka asoslangan muloqot o‘quvchilarning psixologik barqarorligini ta’minlaydi.
3. **Ijtimoiy integratsiya:** Kommunikatsiya usullari o‘quvchilarning tengdoshlari va jamiyat bilan munosabatlarini mustahkamlashga yordam beradi.
4. **Ta’lim sifatini oshirish:** Samarali muloqot ta’lim jarayonini qiziqarli va samarali qiladi^[17].

UNICEF O‘zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta’kidlanishicha, O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanishi samarali kommunikatsiya usullarining ahamiyatini yanada oshiradi, chunki ular intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta’lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o‘ynaydi^[18].

Samarali kommunikatsiya usullarini qo‘llashdagi muammolar va yechimlar

Samarali kommunikatsiya usullarini qo‘llashda bir qator muammolar mavjud:

1. **O‘quvchilarning cheklangan muloqot qobiliyatlari:** Intellektual nuqsonli bolalarning nutq va kognitiv cheklovlari muloqot jarayonini qiyinlashtiradi.
2. **Pedagoglarning malakasining yetarli emasligi:** Samarali kommunikatsiya usullari bo‘yicha maxsus bilim va ko‘nikmalarga ega pedagoglar soni cheklangan.
3. **Resurslarning yetishmasligi:** Kommunikatsiyani rivojlantirish uchun zamonaviy vositalar va jihozlarning yetishmasligi.
4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda salbiy munosabatlar muloqot jarayoniga to‘sqinlik qiladi^[19].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Maxsus kommunikatsiya dasturlarini ishlab chiqish:** O'quvchilarning nutq va kognitiv cheklovlariga mos kommunikatsiya strategiyalarini shakllantirish.
2. **Malaka oshirish dasturlarini kengaytirish:** Pedagoglar uchun samarali kommunikatsiya usullari bo'yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlarini tashkil etish.
3. **Resurslarni ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy kommunikatsiya vositalari va jihozlari bilan ta'minlash.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish^[20].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa samarali kommunikatsiya usullarini rivojlantirishda muhim qadamdir^[21].

Samarali kommunikatsiya usullarida zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida samarali kommunikatsiya usullarida innovatsion yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar kommunikatsiya usullarining samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda^[22]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli kommunikatsiya vositalari:** Interaktiv taxtalar, mobil ilovalar va raqamli platformalar orqali muloqotni yaxshilash.
- **Virtual reallik (VR):** Ijtimoiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish.
- **Sun'iy intellekt (AI):** O'quvchilarning muloqot ehtiyojlarini tahlil qilish va moslashtirilgan strategiyalarni ishlab chiqish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy kommunikatsiya metodlarini mahalliy ta'lim muhitiga moslashtirish^[23].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa samarali kommunikatsiya usullarining samarasini oshiradi^[24].

Xulosa

O'quvchi bilan samarali kommunikatsiya usullari intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Soddalashtirilgan verbal kommunikatsiya, no-verbal kommunikatsiya, vizual yordam vositalari, o'yinli kommunikatsiya va guruh kommunikatsiyasi o'quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-

quvvatlaydi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inkluziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, samarali kommunikatsiya usullarining ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar samarali kommunikatsiya usullarining mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

4.3. Ota-onalar bilan hamkorlikda ishlash madaniyati

Ota-onalar bilan hamkorlikda ishlash madaniyati oligofrenopedagogik faoliyatda intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ota-onalar bilan samarali hamkorlik o'quvchilarning ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, ularning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu bo'limda ota-onalar bilan hamkorlikda ishlash madaniyatining mohiyati, asosiy tamoyillari, usullari va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – ota-onalar bilan hamkorlikda ishlash madaniyatining asosiy tamoyillarini va uning intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishdagi o'rnini chuqur tahlil qilishdir.

Ota-onalar bilan hamkorlikda ishlash madaniyatining mohiyati

Ota-onalar bilan hamkorlikda ishlash madaniyati pedagoglar, psixologlar va boshqa mutaxassislarning ota-onalar bilan birgalikda ishlash orqali o'quvchilarning ta'lim va rivojlanish jarayonini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan tizimli yondashuvdir. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, “ota-onalar bilan hamkorlik o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash, ta'lim strategiyalarini moslashtirish va oilaviy muhitda ijobiy ta'lim muhitini yaratishda muhim ahamiyatga ega”^[1]. Hamkorlikning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- Ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish va ularning faol ishtirokini ta'minlash.
- O'quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash.
- Pedagog va ota-onalar o'rtasida ishonchli munosabatlar o'rnatish.
- O'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash uchun oilaviy resurslardan foydalanish^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, ota-onalar bilan hamkorlik intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda alohida ahamiyatga ega, chunki oila o'quvchining rivojlanishida asosiy omil hisoblanadi^[3].

Ota-onalar bilan hamkorlikning asosiy tamoyillari

Ota-onalar bilan hamkorlikda ishlash madaniyati bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatadi:

1. **O'zaro ishonch va hurmat:** Pedagog va ota-onalar o'rtasida ishonchli va hurmatga asoslangan munosabatlar o'rnatish.
2. **Individual yondashuv:** Har bir oilaning ijtimoiy, psixologik va moddiy holatini hisobga olgan holda hamkorlik qilish.
3. **Ochiq muloqot:** Ota-onalar bilan doimiy va shaffof muloqotni ta'minlash.
4. **Faol ishtirok:** Ota-onalarni ta'lim jarayoniga faol jalb qilish va ularning mas'uliyatini oshirish.
5. **Hamkorlikdagi maqsadlar:** Pedagog va ota-onalar o'rtasida umumiy ta'lim maqsadlarini belgilash^[4].

Vygotskiyning "ijtimoiy rivojlanish nazariyasi" ota-onalar bilan hamkorlikda muhim asos sifatida qaraladi, chunki u bolaning rivojlanishida oila va jamiyatning rolini ta'kidlaydi^[5].

Ota-onalar bilan hamkorlik usullari

Ota-onalar bilan hamkorlikda ishlash madaniyati turli usullarni qo'llashni o'z ichiga oladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Ota-onalarni o'qitish va maslahat berish:** Ota-onalarga intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlash bo'yicha maxsus bilim va ko'nikmalar berish.
2. **Muntazam uchrashuvlar va muhokamalar:** Ota-onalar bilan doimiy uchrashuvlar tashkil etish va ta'lim jarayonini muhokama qilish.
3. **Oila bilan birgalikda korreksion mashg'ulotlar:** Ota-onalarni korreksion mashg'ulotlarga jalb qilish.
4. **Axborot almashish platformalari:** Raqamli vositalar orqali ota-onalarni ta'lim jarayonidan xabardor qilish.
5. **Psixologik qo'llab-quvvatlash:** Ota-onalarga psixologik maslahatlar va emotsional yordam ko'rsatish^[6].

1. Ota-onalarni o'qitish va maslahat berish

Ota-onalarni o'qitish va maslahat berish intellektual nuqsonli bolalarni tarbiyalashda ularning bilim va ko'nikmalarini oshirishga qaratiladi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, ota-onalarga maxsus ta'lim usullari bo'yicha treninglar o'tkazish ularning farzandlarining ta'lim jarayoniga faol ishtirok etishini ta'minlaydi^[7]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Seminarlar va treninglar:** Ota-onalarga nutq, xotira va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish usullari bo'yicha o'qitish.

- **Maslahat xizmatlari:** Ota-onalarga individual maslahatlar berish orqali ularning savollariga javob topish.
- **O‘quv materiallari:** Ota-onalarga maxsus ta’lim bo‘yicha qo‘llanmalar va resurslar taqdim etish^[8].

2. Muntazam uchrashuvlar va muhokamalar

Muntazam uchrashuvlar va muhokamalar ota-onalar bilan doimiy aloqani ta’minlash va ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, ota-onalar bilan uchrashuvlar o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini muhokama qilish va umumiy maqsadlarni belgilashda muhim rol o‘ynaydi^[9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Oylik uchrashuvlar:** Ota-onalarni o‘quvchilarning yutuqlari va muammolari haqida xabardor qilish.
- **Guruh muhokamalari:** Ota-onalarni umumiy muammolar va yechimlarni muhokama qilishga jalb qilish.
- **Individual suhbatlar:** Har bir o‘quvchining individual ehtiyojlarini muhokama qilish^[10].

3. Oila bilan birgalikda korreksion mashg‘ulotlar

Oila bilan birgalikda korreksion mashg‘ulotlar ota-onalarni ta’lim jarayoniga faol jalb qilishga xizmat qiladi. Izbullayeva G. (2023) ta’kidlaganidek, ota-onalarning korreksion mashg‘ulotlarga ishtiroki o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ta’lim jarayonining samaradorligini yaxshilaydi^[11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Nutq terapiyasi:** Ota-onalarni nutqni rivojlantirish mashqlariga jalb qilish.
- **Ijtimoiy ko‘nikmalar mashg‘ulotlari:** Ota-onalarni o‘quvchilarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga jalb qilish.
- **Kognitiv mashqlar:** Ota-onalarga xotira va diqqatni rivojlantirish bo‘yicha mashqlarni o‘rgatish^[12].

4. Axborot almashish platformalari

Raqamli texnologiyalar ota-onalar bilan hamkorlikda axborot almashishni osonlashtiradi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, raqamli platformalar ota-onalarni ta’lim jarayonidan real vaqtda xabardor qilish imkonini beradi^[13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Mobil ilovalar:** Ota-onalarga o‘quvchilarning yutuqlari haqida xabar beruvchi ilovalar.

- **Onlayn platformalar:** Ta'lim jarayonini kuzatish uchun maxsus veb-saytlar va platformalar.
- **Elektron xatlar:** Ota-onalarga muntazam ravishda yangiliklar va ma'lumotlar yuborish^[14].

5. Psixologik qo'llab-quvvatlash

Psixologik qo'llab-quvvatlash ota-onalarning emotsional holatini mustahkamlash va ularning farzandlarini tarbiyalashda ishonchini oshirishga yordam beradi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, ota-onalarga psixologik yordam ko'rsatish ularning ta'lim jarayoniga faol ishtirok etishini ta'minlaydi^[15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Psixologik maslahatlar:** Ota-onalarga stress va tashvishlarni boshqarish bo'yicha maslahatlar berish.
- **Guruh terapiyasi:** Ota-onalarni umumiy muammolarni muhokama qilish uchun guruh seanslariga jalb qilish.
- **Emotsional yordam:** Ota-onalarga ijobiy munosabatlar o'rnatishda yordam berish^[16].

Ota-onalar bilan hamkorlikning ahamiyati

Ota-onalar bilan hamkorlik intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, ota-onalar bilan hamkorlik o'quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi va ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi^[17]. Hamkorlikning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Ta'lim jarayonining samaradorligi:** Ota-onalarning faol ishtiroki ta'lim jarayonining natijalarini yaxshilaydi.
2. **Emotsional barqarorlik:** Ota-onalarning qo'llab-quvvatlashi o'quvchilarning psixologik barqarorligini ta'minlaydi.
3. **Ijtimoiy integratsiya:** Ota-onalarning ishtiroki o'quvchilarning jamiyatga moslashuvini osonlashtiradi.
4. **Oilaviy muhitning mustahkamlanishi:** Hamkorlik oilada ijobiy ta'lim muhitini yaratishga yordam beradi^[18].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi ota-onalar bilan hamkorlikning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki u intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi^[19].

Ota-onalar bilan hamkorlikdagi muammolar va yechimlar

Ota-onalar bilan hamkorlikda ishlashda bir qator muammolar mavjud:

1. **Ota-onalarning vaqt va resurslarining cheklanganligi:** Ko'p ota-onalar ta'lim jarayoniga faol ishtirok etish uchun vaqt va imkoniyatga ega emas.
2. **Malaka va bilimning yetishmasligi:** Ota-onalarning intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlash bo'yicha maxsus bilimlari cheklangan.
3. **Kommunikatsiya muammolari:** Pedagoglar va ota-onalar o'rtasida ochiq muloqotning yetishmasligi.
4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda salbiy munosabatlar hamkorlikka to'sqinlik qiladi^[20].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Moslashuvchan uchrashuv jadvallari:** Ota-onalarning vaqt imkoniyatlariga mos uchrashuvlar tashkil etish.
2. **O'qitish dasturlarini kengaytirish:** Ota-onalarga maxsus ta'lim bo'yicha treninglar va seminarlar tashkil etish.
3. **Raqamli aloqa vositalarini joriy etish:** Ota-onalarni ta'lim jarayonidan xabardor qilish uchun raqamli platformalardan foydalanish.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish^[21].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa ota-onalar bilan hamkorlikni rivojlantirishda muhim qadamdir^[22].

Ota-onalar bilan hamkorlikda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida ota-onalar bilan hamkorlikda innovatsion yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar ota-onalar bilan hamkorlikning samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda^[23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli platformalar:** Ota-onalarni ta'lim jarayonidan xabardor qilish uchun mobil ilovalar va onlayn platformalardan foydalanish.
- **Virtual uchrashuvlar:** Ota-onalarni masofadan turib uchrashuvlarga jalb qilish uchun videokonferensiya vositalaridan foydalanish.
- **Sun'iy intellekt (AI):** Ota-onalarning ehtiyojlarini tahlil qilish va moslashtirilgan maslahatlar berish uchun AI vositalaridan foydalanish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy hamkorlik metodlarini mahalliy ta'lim muhitiga moslashtirish^[24].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa ota-onalar bilan hamkorlikning samarasini oshiradi^[25].

Xulosa

Ota-onalar bilan hamkorlikda ishlash madaniyati intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. O'zaro ishonch, individual yondashuv, ochiq muloqot, faol ishtirok va hamkorlikdagi maqsadlar kabi tamoyillar hamkorlikning samaradorligini ta'minlaydi. Ota-onalarni o'qitish, muntazam uchrashuvlar, korreksion mashg'ulotlar, axborot almashish platformalari va psixologik qo'llab-quvvatlash usullari ta'lim jarayonining natijalarini yaxshilaydi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, ota-onalar bilan hamkorlikning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar ota-onalar bilan hamkorlikning mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

4.4. Hamkasblar bilan ijtimoiy-professional muloqot

Hamkasblar bilan ijtimoiy-professional muloqot oligofrenopedagogik faoliyatda intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Samarali ijtimoiy-professional muloqot pedagoglar, psixologlar, logopedlar va boshqa mutaxassislar o'rtasida hamkorlikni mustahkamlashga, tajriba almashishga va ta'lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu bo'limda hamkasblar bilan ijtimoiy-professional muloqotning mohiyati, tamoyillari, usullari va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – hamkasblar bilan ijtimoiy-professional muloqotning asosiy tamoyillarini va uning intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishdagi o'rnini chuqur tahlil qilishdir.

Ijtimoiy-professional muloqotning mohiyati

Ijtimoiy-professional muloqot maxsus ta'lim sohasida ishlaydigan mutaxassislar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning psixologik va professional jihatlarini o'z ichiga oladi. Bu jarayon pedagoglar, psixologlar, logopedlar va boshqa mutaxassislar o'rtasida samarali hamkorlikni ta'minlashga qaratilgan. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, “ijtimoiy-professional muloqot ta'lim jarayonining sifatini oshirish, tajriba almashish va o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos strategiyalarni ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega”^[1]. Ijtimoiy-professional muloqotning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- Mutaxassislar o'rtasida ishonchli va samarali muloqotni ta'minlash.
- O'quvchilarning ta'lim va rivojlanish jarayonini qo'llab-quvvatlash uchun umumiy strategiyalarni ishlab chiqish.

- Tajriba va bilim almashish orqali professional malakani oshirish.
- Ta'lim muassasasida ijobiy ish muhitini yaratish^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, ijtimoiy-professional muloqot intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda alohida ahamiyatga ega, chunki bu sohada ishlaydigan mutaxassislarning hamkorligi o'quvchilarning rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi^[3].

Ijtimoiy-professional muloqotning asosiy tamoyillari

Hamkasblar bilan ijtimoiy-professional muloqot bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatadi:

1. **O'zaro hurmat va ishonch:** Mutaxassislar o'rtasida hurmatga asoslangan munosabatlar o'rnatish.
2. **Ochiq muloqot:** Fikrlar va takliflarni erkin almashishni ta'minlash.
3. **Hamkorlik:** Umumiy maqsadlarga erishish uchun birgalikda ishlash.
4. **Professional mas'uliyat:** Har bir mutaxassisning o'z vazifalariga mas'uliyat bilan yondashishi.
5. **Empatiya va faol tinglash:** Hamkasblarning fikrlarini diqqat bilan tinglash va ularning pozitsiyasini tushunish^[4].

Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi ijtimoiy-professional muloqotda muhim asos sifatida qaraladi, chunki u hamkorlik va o'zaro munosabatlarning ta'lim jarayoniga ta'sirini ta'kidlaydi^[5].

Ijtimoiy-professional muloqot usullari

Ijtimoiy-professional muloqot turli usullar orqali amalga oshiriladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Muntazam uchrashuvlar va seminarlar:** Mutaxassislar o'rtasida tajriba almashish va muammolarni muhokama qilish.
2. **Jamoaviy ish guruhlari:** O'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos strategiyalarni ishlab chiqish uchun guruhlar tashkil etish.
3. **Raqamli aloqa vositalari:** Onlayn platformalar va ilovalar orqali muloqotni ta'minlash.
4. **Superviziya va maslahatlar:** Mutaxassislarning professional faoliyatini qo'llab-quvvatlash uchun maslahat seanslari.
5. **Tajriba almashish dasturlari:** Xalqaro va mahalliy tajribalarni o'rganish va qo'llash^[6].

1. Muntazam uchrashuvlar va seminarlar

Muntazam uchrashuvlar va seminarlar mutaxassislar o'rtasida tajriba almashish va ta'lim jarayonidagi muammolarni muhokama qilish uchun muhim platforma hisoblanadi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, bunday uchrashuvlar mutaxassislarning professional malakasini oshirishga va yangi metodlarni o'zlashtirishga yordam beradi^[7]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Jamoaviy muhokamalar:** O'quvchilarning rivojlanish dinamikasi va ta'lim strategiyalarini muhokama qilish.
- **Seminarlar va treninglar:** Yangi pedagogik va psixologik metodlar bo'yicha o'qitish.
- **Masalalar tahlili:** Muayyan o'quvchilar bilan bog'liq muammolarni yechish yo'llarini topish^[8].

2. Jamoaviy ish guruhlari

Jamoaviy ish guruhlari o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos strategiyalarni ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, jamoaviy ish guruhlari pedagoglar, psixologlar va logopedlar o'rtasida hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi^[9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Individual ta'lim rejalari (ITR):** Har bir o'quvchi uchun maxsus ta'lim rejalarni ishlab chiqish.
- **Interdistsiplinar yondashuv:** Turli soha mutaxassislari o'rtasida hamkorlikni ta'minlash.
- **Muammolarni jamoaviy hal qilish:** O'quvchilarning rivojlanishidagi muammolarni birgalikda tahlil qilish^[10].

3. Raqamli aloqa vositalari

Raqamli aloqa vositalari zamonaviy ta'lim muhitida mutaxassislar o'rtasida muloqotni osonlashtiradi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, onlayn platformalar va ilovalar mutaxassislarning real vaqtda axborot almashishini ta'minlaydi^[11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Videokonferensiyalar:** Masofadan turib uchrashuvlar o'tkazish.
- **Onlayn platformalar:** Mutaxassislar uchun umumiy ma'lumotlar bazasini yaratish.
- **Mobil ilovalar:** Tezkor xabar almashish va maslahatlashish uchun ilovalardan foydalanish^[12].

4. Superviziya va maslahatlar

Superviziya va maslahatlar mutaxassislarning professional faoliyatini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, superviziya mutaxassislarning ishini tahlil qilish va ularga professional maslahatlar berish orqali malakani oshirishga yordam beradi^[13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Individual superviziya:** Har bir mutaxassisning ishini alohida tahlil qilish.
- **Guruh superviziyasi:** Jamoaviy muammolarni muhokama qilish va yechim topish.
- **Maslahat seanslari:** Mutaxassislarning professional muammolariga yechim topish^[14].

5. Tajriba almashish dasturlari

Tajriba almashish dasturlari mutaxassislarning professional malakasini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, xalqaro va mahalliy tajriba almashish dasturlari yangi metodlar va strategiyalarni joriy etishga yordam beradi^[15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Xalqaro konferensiyalar:** Xorijiy mutaxassislar bilan tajriba almashish.
- **Mahalliy seminarlar:** Mahalliy mutaxassislar o'rtasida tajriba almashish.
- **O'quv dasturlari:** Yangi metodlar va texnologiyalarni o'rganish uchun maxsus dasturlar^[16].

Ijtimoiy-professional muloqotning ahamiyati

Hamkasblar bilan ijtimoiy-professional muloqot intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, samarali muloqot ta'lim jarayonining sifatini oshiradi va o'quvchilarning rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi^[17]. Ijtimoiy-professional muloqotning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Ta'lim sifatini oshirish:** Mutaxassislar o'rtasidagi hamkorlik ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi.
2. **Professional malaka oshirish:** Tajriba almashish orqali mutaxassislarning bilim va ko'nikmalari rivojlanadi.
3. **Ijobiy ish muhiti:** O'zaro hurmat va ishonchga asoslangan muloqot ish muhitini yaxshilaydi.
4. **O'quvchilarning rivojlanishi:** Jamoaviy yondashuv o'quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlaydi^[18].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi ijtimoiy-professional muloqotning

ahamiyatini yanada oshiradi, chunki u mutaxassislar o'rtasida hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi^[19].

Ijtimoiy-professional muloqotdagi muammolar va yechimlar

Ijtimoiy-professional muloqotda bir qator muammolar mavjud:

1. **Kommunikatsiya to'siqlari:** Mutaxassislar o'rtasida ochiq muloqotning yetishmasligi.
2. **Malaka farqlari:** Turli mutaxassislarning bilim va ko'nikmalaridagi tafovutlar.
3. **Resurslarning cheklanganligi:** Zamonaviy aloqa vositalari va platformalarning yetishmasligi.
4. **Vaqt cheklovlari:** Mutaxassislarning muntazam uchrashuvlar va tajriba almashish uchun vaqt yetishmasligi^[20].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Ochiq muloqotni rag'batlantirish:** Mutaxassislar o'rtasida shaffof va erkin muloqotni ta'minlash.
2. **Malaka oshirish dasturlarini kengaytirish:** Mutaxassislar uchun professional treninglar va seminarlar tashkil etish.
3. **Raqamli resurslarni ko'paytirish:** Zamonaviy aloqa vositalari va platformalarni joriy etish.
4. **Moslashuvchan jadvallar:** Mutaxassislarning uchrashuvlar va tajriba almashish uchun vaqtini optimallashtirish^[21].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa ijtimoiy-professional muloqotni rivojlantirishda muhim qadamdir^[22].

Ijtimoiy-professional muloqotda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida ijtimoiy-professional muloqotda innovatsion yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar muloqotning samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda^[23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli platformalar:** Mutaxassislar o'rtasida axborot almashish uchun onlayn platformalardan foydalanish.
- **Videokonferensiyalar:** Masofadan turib uchrashuvlar va seminarlar o'tkazish.
- **Sun'iy intellekt (AI):** Mutaxassislarning ehtiyojlarini tahlil qilish va moslashtirilgan maslahatlar berish.

- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy muloqot metodlarini mahalliy ta'lim muhitiga moslashtirish^[24].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa ijtimoiy-professional muloqotning samarasini oshiradi^[25].

Xulosa

Hamkasblar bilan ijtimoiy-professional muloqot intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. O'zaro hurmat, ochiq muloqot, hamkorlik, professional mas'uliyat va empatiya kabi tamoyillar muloqotning samaradorligini ta'minlaydi. Muntazam uchrashuvlar, jamoaviy ish guruhlari, raqamli aloqa vositalari, superviziya va tajriba almashish dasturlari mutaxassislar o'rtasida samarali hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, ijtimoiy-professional muloqotning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar ijtimoiy-professional muloqotning mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

4.5. Konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilish

Konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilish oligofrenopedagogik faoliyatda muhim ahamiyatga ega bo'lib, intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish jarayonida pedagoglar, ota-onalar, hamkasblar va o'quvchilar o'rtasida yuzaga keladigan ziddiyatlarni samarali boshqarishga xizmat qiladi. Bu jarayon ta'lim muhitida ijobiy munosabatlarni saqlash, o'quvchilarning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va professional hamkorlikni mustahkamlashga yordam beradi. Ushbu bo'limda konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilishning mohiyati, tamoyillari, usullari va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilishning asosiy tamoyillarini va ularning intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishdagi o'rnini chuqur tahlil qilishdir.

Konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilishning mohiyati

Konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilish ta'lim muhitida yuzaga keladigan ziddiyatlarni aniqlash, tahlil qilish va ularni ijobiy yo'l bilan bartaraf etish jarayonini o'z ichiga oladi. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, "konfliktlarni boshqarish pedagoglarning o'quvchilar, ota-onalar va hamkasblar

bilan samarali munosabatlar o'rnatishida muhim kompetentsiya hisoblanadi"[¹]. Bu jarayonning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- Ta'lim muhitida ijobiy munosabatlarni saqlash.
- O'quvchilarning emotsional va psixologik barqarorligini ta'minlash.
- Pedagoglar va boshqa mutaxassislar o'rtasida hamkorlikni mustahkamlash.
- Muammoli vaziyatlarni o'quvchilarning ta'lim jarayoniga salbiy ta'sirini minimallashtirish[²].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda konfliktlar ko'pincha ularning kognitiv va emotsional cheklavlari, shuningdek, ota-onalar yoki hamkasblar o'rtasidagi tushunmovchiliklardan kelib chiqadi[³].

Konfliktlarni boshqarishning asosiy tamoyillari

Konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilish bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatadi:

1. **O'zaro hurmat va adolat:** Konflikt ishtirokchilarining fikrlarini hurmat qilish va adolatli yondashuvni ta'minlash.
2. **Ochiq muloqot:** Ziddiyatlarni hal qilishda shaffof va erkin muloqotni rag'batlantirish.
3. **Empatiya va faol tinglash:** Konflikt ishtirokchilarining his-tuyg'ulari va ehtiyojlarini tushunish.
4. **Hamkorlikka asoslangan yondashuv:** Umumiy yechim topish uchun birgalikda ishlash.
5. **Konstruktiv yechimlar:** Konfliktlarni ijobiy natijalarga olib keladigan tarzda hal qilish[⁴].

Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi konfliktlarni boshqarishda muhim asos sifatida qaraladi, chunki u o'zaro munosabatlar va hamkorlikning ta'lim jarayoniga ta'sirini ta'kidlaydi[⁵].

Konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilish usullari

Konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilishda turli usullar qo'llaniladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Mediatsiya (vositachilik):** Neytral vositachi orqali konflikt ishtirokchilari o'rtasida muzokara olib borish.
2. **Muzokaralar:** Konflikt ishtirokchilari o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri muloqot orqali yechim topish.

3. **Psixologik treninglar:** Mutaxassislar va ota-onalarga konfliktlarni boshqarish ko'nikmalarini o'rgatish.
4. **Guruh muhokamalari:** Muammoli vaziyatlarni jamoaviy tahlil qilish va yechim topish.
5. **Individual maslahatlar:** Konflikt ishtirokchilariga alohida psixologik va pedagogik yordam ko'rsatish^[6].

1. Mediatsiya (vositachilik)

Mediatsiya konflikt ishtirokchilari o'rtasida vositachi yordamida muzokara olib borishni o'z ichiga oladi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, mediatsiya o'quvchilar, ota-onalar yoki hamkasblar o'rtasidagi ziddiyatlarni adolatli va tinch yo'l bilan hal qilishga yordam beradi^[7]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Neytral vositachilik:** Vositchi sifatida mustaqil mutaxassisni jalb qilish.
- **Muzokara platformasi:** Konflikt ishtirokchilariga o'z fikrlarini erkin ifodalash imkonini berish.
- **Yechim topish:** Umumiy manfaatli yechimlar ishlab chiqish^[8].

2. Muzokaralar

Muzokaralar konflikt ishtirokchilari o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri muloqot orqali yechim topishni ta'minlaydi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, muzokaralar o'quvchilarning ta'lim jarayoniga salbiy ta'sirini kamaytirishga yordam beradi^[9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Ochiq suhbat:** Konflikt sabablarini muhokama qilish va umumiy yechim topish.
- **Kompromiss:** Har ikki tomon uchun maqbul yechim topishga intilish.
- **Ijobiy munosabat:** Muzokaralar jarayonida hurmat va empatiyani saqlash^[10].

3. Psixologik treninglar

Psixologik treninglar pedagoglar, ota-onalar va boshqa mutaxassislarning konfliktlarni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, treninglar mutaxassislarning emotsional barqarorligini oshiradi va konfliktlarni konstruktiv hal qilishga yordam beradi^[11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Konfliktlarni tahlil qilish:** Konfliktlarning sabablari va oqibatlarini o'rganish.
- **Kommunikatsiya ko'nikmalari:** Samarali muloqot strategiyalarini o'rgatish.

- **Stressni boshqarish:** Konfliktli vaziyatlarda emotsional barqarorlikni saqlash usullari^[12].

4. Guruh muhokamalari

Guruh muhokamalari muammoli vaziyatlarni jamoaviy tahlil qilish va yechim topish uchun samarali usul hisoblanadi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, guruh muhokamalari mutaxassislar o'rtasida hamkorlikni mustahkamlashga va umumiy yechimlar ishlab chiqishga yordam beradi^[13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Jamoaviy tahlil:** Muammoli vaziyatlarni birgalikda muhokama qilish.
- **Fikrlar almashish:** Turli mutaxassislarning tajribalarini o'rganish.
- **Yechim ishlab chiqish:** Guruhda umumiy strategiyalarni shakllantirish^[14].

5. Individual maslahatlar

Individual maslahatlar konflikt ishtirokchilariga alohida psixologik va pedagogik yordam ko'rsatishga qaratiladi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, individual maslahatlar o'quvchilar, ota-onalar yoki hamkasblar o'rtasidagi ziddiyatlarni hal qilishda muhim rol o'ynaydi^[15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Psixologik maslahatlar:** Konflikt ishtirokchilarining emotsional holatini tahlil qilish.
- **Pedagogik maslahatlar:** Ta'lim jarayonidagi muammolarni hal qilish bo'yicha ko'rsatmalar berish.
- **Individual yondashuv:** Har bir ishtirokchining ehtiyojlariga mos yechimlar ishlab chiqish^[16].

Konfliktlarni boshqarishning ahamiyati

Konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilish intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, samarali konflikt boshqaruvi ta'lim muhitida ijobiy munosabatlarni saqlashga va o'quvchilarning rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga yordam beradi^[17]. Konfliktlarni boshqarishning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Ta'lim muhitining barqarorligi:** Konfliktlarni samarali boshqarish ta'lim jarayonining uzluksizligini ta'minlaydi.
2. **Emotsional barqarorlik:** O'quvchilar va mutaxassislarning psixologik holatini yaxshilash.
3. **Hamkorlikning mustahkamlanishi:** Pedagoglar, ota-onalar va hamkasblar o'rtasida samarali munosabatlarni rivojlantirish.

4. **O'quvchilarning rivojlanishi:** Muammoli vaziyatlarni hal qilish o'quvchilarning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi^[18].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilishning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu jarayon o'quvchilarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi^[19].

Konfliktlarni boshqarishdagi muammolar va yechimlar

Konfliktlarni boshqarishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Kommunikatsiya to'siqlari:** Ishtirokchilar o'rtasida ochiq muloqotning yetishmasligi.
2. **Malaka yetishmasligi:** Pedagoglar va mutaxassislarning konfliktlarni boshqarish bo'yicha maxsus ko'nikmalarining cheklanganligi.
3. **Resurslarning yetishmasligi:** Konfliktlarni hal qilish uchun zamonaviy vositalar va platformalarning yetishmasligi.
4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda salbiy munosabatlar konfliktlarni yanada murakkablashtiradi^[20].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Ochiq muloqotni rag'batlantirish:** Konflikt ishtirokchilari o'rtasida shaffof muloqotni ta'minlash.
2. **Malaka oshirish dasturlari:** Pedagoglar va mutaxassislar uchun konfliktlarni boshqarish bo'yicha treninglar tashkil etish.
3. **Resurslarni ko'paytirish:** Zamonaviy vositalar va platformalarni joriy etish.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish^[21].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa konfliktlarni boshqarishni rivojlantirishda muhim qadamdir^[22].

Konfliktlarni boshqarishda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida konfliktlarni boshqarishda innovatsion yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar konfliktlarni boshqarishning samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda^[23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli platformalar:** Konfliktlarni tahlil qilish va yechim topish uchun onlayn vositalardan foydalanish.
- **Virtual mediatsiya:** Masofadan turib vositachilik seanslarini o‘tkazish.
- **Sun’iy intellekt (AI):** Konfliktlarning sabablarini tahlil qilish va moslashtirilgan yechimlar ishlab chiqish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy konflikt boshqarish metodlarini mahalliy ta’lim muhitiga moslashtirish^[24].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta’lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa konfliktlarni boshqarishning samarasini oshiradi^[25].

Xulosa

Konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilish intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda muhim rol o‘ynaydi. O‘zaro hurmat, ochiq muloqot, empatiya, hamkorlik va konstruktiv yechimlar kabi tamoyillar konfliktlarni samarali boshqarishni ta’minlaydi. Mediatsiya, muzokaralar, psixologik treninglar, guruh muhokamalari va individual maslahatlar usullari ta’lim muhitida ijobiy munosabatlarni saqlashga xizmat qiladi. O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta’lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, konfliktlarni boshqarishning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar konfliktlarni boshqarishning mohiyati va o‘rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

5-bob. Shaxsiy va axloqiy kompetentlik

5.1. Insonparvarlik va empatiya

Insonparvarlik va empatiya oligofrenopedagogik faoliyatda shaxsiy va axloqiy kompetentlikning asosiy tarkibiy qismlari sifatida intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va ularning ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Insonparvarlik o‘quvchilarning insoniy qadr-qimmatini hurmat qilish va ularning ehtiyojlariga sezgirlik bilan yondashishni, empatiya esa o‘quvchilarning his-tuyg‘ulari va tajribalarini tushunish va ularga hamdardlik ko‘rsatishni anglatadi. Ushbu bo‘limda insonparvarlik va empatiyaning mohiyati, tamoyillari, qo‘llanilishi va ahamiyati o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – insonparvarlik va empatiyaning oligofrenopedagogik faoliyatdagi o‘rnini chuqur tahlil qilish va ularning ta’lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Insonparvarlik va empatiyaning mohiyati

Insonparvarlik oligofrenopedagogikada o'quvchilarning shaxsiy qadr-qimmatini hurmat qilish, ularning individual ehtiyojlariga sezgirlik bilan yondashish va ularning rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan axloqiy yondashuv sifatida ta'riflanadi. Empatiya esa o'quvchilarning emotsional holatini tushunish, ularning his-tuyg'ulari va tajribalariga hamdardlik ko'rsatish va ularga mos ravishda muloqot qilish qobiliyatini anglatadi. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, "insonparvarlik va empatiya intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagogning axloqiy va professional mas'uliyatini ifodalaydi"^[1]. Ushbu ikki tushuncha quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

- O'quvchilarning emotsional va psixologik barqarorligini ta'minlash.
- Pedagog va o'quvchi o'rtasida ishonchli munosabatlar o'rnatish.
- Ta'lim jarayonida o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish.
- O'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlash orqali ularning jamiyatga integratsiyasini ta'minlash^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, insonparvarlik va empatiya intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim ahamiyatga ega, chunki ularning kognitiv va emotsional cheklovlari maxsus psixologik yondashuvni talab qiladi^[3].

Insonparvarlik va empatiyaning asosiy tamoyillari

Insonparvarlik va empatiya oligofrenopedagogik faoliyatda bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatadi:

1. **O'quvchining shaxsiy qadr-qimmatini hurmat qilish:** Har bir o'quvchining individual xususiyatlarini e'tiborga olish va ularga hurmat bilan yondashish.
2. **Empatik tinglash:** O'quvchilarning his-tuyg'ulari va ehtiyojlarini diqqat bilan tinglash va tushunish.
3. **Adolat va tenglik:** O'quvchilarning barchasiga teng va adolatli munosabatda bo'lish.
4. **Sezgirlik va hamdardlik:** O'quvchilarning emotsional holatiga sezgirlik bilan yondashish va ularga hamdardlik ko'rsatish.
5. **Individual yondashuv:** Har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlariga mos ta'lim strategiyalarini qo'llash^[4].

Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi insonparvarlik va empatiya bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'quvchilarning potentsial imkoniyatlariga mos yondashuvlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi^[5].

Insonparvarlik va empatiyaning qo'llanilishi

Insonparvarlik va empatiya intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli usullar orqali amalda qo'llaniladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Emotsional qo'llab-quvvatlash:** O'quvchilarning his-tuyg'ularini tushunish va ularga ijobiy munosabatda bo'lish.
2. **Soddalashtirilgan muloqot:** O'quvchilarning tushunish darajasiga mos ravishda oddiy va aniq muloqot qilish.
3. **O'yinli yondashuvlar:** O'yinlar orqali o'quvchilarning emotsional barqarorligini oshirish va ishonchli muhit yaratish.
4. **Individual ta'lim rejalari (ITR):** O'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish.
5. **Ota-onalar bilan hamkorlik:** O'quvchilarning oilaviy muhitida insonparvarlik va empatiyaga asoslangan yondashuvlarni qo'llash^[6].

1. Emotsional qo'llab-quvvatlash

Emotsional qo'llab-quvvatlash o'quvchilarning psixologik holatini yaxshilash va ularning ta'lim jarayoniga faol ishtirok etishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, emotsional qo'llab-quvvatlash o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va ta'lim muhitida ijobiy munosabatlarni shakllantiradi^[7]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Ijobiy munosabat:** O'quvchilarga doimo ijobiy va rag'batlantiruvchi munosabatda bo'lish.
- **Hamdardlik ko'rsatish:** O'quvchilarning qiyinchiliklari va muvaffaqiyatlariga hamdardlik bilan yondashish.
- **Psixologik yordam:** O'quvchilarning stress va tashvishlarini boshqarishda yordam berish^[8].

2. Soddalashtirilgan muloqot

Soddalashtirilgan muloqot intellektual nuqsonli bolalarning tushunish darajasiga mos ravishda oddiy so'zlar va aniq ko'rsatmalar orqali muloqot qilishni o'z ichiga oladi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, bu usul o'quvchilarning ta'lim materiallarini tushunishini osonlashtiradi va ularga ishonchli muhit yaratadi^[9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Oddiy so'z boyligi:** O'quvchilarning kognitiv darajasiga mos so'zlardan foydalanish.
- **Aniq ko'rsatmalar:** Vazifalarni aniq va tushunarli tarzda tushuntirish.
- **Ijobiy intonatsiya:** Tinchlantiruvchi va rag'batlantiruvchi ohangda gapirish^[10].

3. O'yinli yondashuvlar

O'yinli yondashuvlar o'quvchilarning emotsional barqarorligini oshirish va ta'lim jarayonini qiziqarli qilishda samarali hisoblanadi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, o'yinlar o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularga ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda yordam beradi^[11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Rolli o'yinlar:** Ijtimoiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali empatiyani rivojlantirish.
- **Kognitiv o'yinlar:** Xotira va diqqatni rivojlantirishga qaratilgan o'yinlar.
- **Guruh o'yinlari:** Tengdoshlar bilan hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini shakllantirish^[12].

4. Individual ta'lim rejalari (ITR)

Individual ta'lim rejalari o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, ITR o'quvchilarning kognitiv va emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi va insonparvarlik tamoyillariga asoslanadi^[13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Ehtiyojlarni tahlil qilish:** O'quvchining kognitiv va emotsional holatini baholash.
- **Moslashtirilgan strategiyalar:** Har bir o'quvchiga mos ta'lim rejalari ishlab chiqish.
- **Doimiy monitoring:** O'quvchining rivojlanish dinamikasini kuzatish va rejani yangilash^[14].

5. Ota-onalar bilan hamkorlik

Ota-onalar bilan hamkorlik insonparvarlik va empatiyani oilaviy muhitda qo'llashga xizmat qiladi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, ota-onalar bilan hamkorlik o'quvchilarning ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va ularning emotsional barqarorligini oshiradi^[15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Ota-onalarni o'qitish:** Ota-onalarga intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda insonparvarlik va empatiya tamoyillarini o'rgatish.
- **Doimiy aloqa:** Ota-onalarni o'quvchilarning rivojlanishi haqida muntazam xabardor qilish.
- **Psixologik qo'llab-quvvatlash:** Ota-onalarga emotsional yordam ko'rsatish^[16].

Insonparvarlik va empatiyaning ahamiyati

Insonparvarlik va empatiya intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu ikki kompetentsiya o'quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi va ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi^[17]. Insonparvarlik va empatiyaning ahamiyati quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

1. **O'quvchilarning ishonchi:** Insonparvarlik va empatiya o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi.
2. **Emotsional barqarorlik:** O'quvchilarning psixologik holatini yaxshilash orqali stress va tashvishlarni kamaytiradi.
3. **Ijtimoiy moslashuv:** Empatik yondashuv o'quvchilarning tengdoshlari va jamiyat bilan munosabatlarini mustahkamlashga yordam beradi.
4. **Ta'lim sifati:** Insonparvarlikka asoslangan ta'lim jarayoni o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi^[18].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi insonparvarlik va empatiyaning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu kompetentsiyalar o'quvchilarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi^[19].

Insonparvarlik va empatiyadagi muammolar va yechimlar

Insonparvarlik va empatiyani qo'llashda bir qator muammolar mavjud:

1. **Pedagoglarning malakasining yetishmasligi:** Insonparvarlik va empatiya ko'nikmalariga ega pedagoglar soni cheklangan.
2. **O'quvchilarning individual farqlari:** Har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlari maxsus yondashuvni talab qiladi.
3. **Resurslarning yetishmasligi:** Insonparvarlik va empatiyani rivojlantirish uchun zamonaviy vositalar va jihozlarning yetishmasligi.
4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda salbiy munosabatlar insonparvar yondashuvga to'sqinlik qiladi^[20].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Malaka oshirish dasturlari:** Pedagoglar uchun insonparvarlik va empatiya bo'yicha treninglar tashkil etish.
2. **Individual strategiyalarni ishlab chiqish:** O'quvchilarning ehtiyojlariga mos ta'lim rejalarini shakllantirish.
3. **Resurslarni ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy vositalar bilan ta'minlash.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish^[21].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta’lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa insonparvarlik va empatiyani rivojlantirishda muhim qadamdir^[22].

Insonparvarlik va empatiyada zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta’lim tizimida insonparvarlik va empatiyada innovatsion yondashuvlar tobora keng qo‘llanilmoqda. White R. (2021) ta’kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar insonparvarlik va empatiyani rivojlantirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda^[23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- **Raqamli vositalar:** O‘quvchilarning emotsional holatini tahlil qilish uchun raqamli platformalardan foydalanish.
- **Virtual reallik (VR):** Ijtimoiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali empatiyani rivojlantirish.
- **Sun’iy intellekt (AI):** O‘quvchilarning ehtiyojlarini tahlil qilish va moslashtirilgan strategiyalarni ishlab chiqish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy insonparvarlik va empatiya metodlarini mahalliy ta’lim muhitiga moslashtirish^[24].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta’lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa insonparvarlik va empatiyaning samarasini oshiradi^[25].

Xulosa

Insonparvarlik va empatiya intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda muhim shaxsiy va axloqiy kompetentsiyalar sifatida ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi. O‘quvchining shaxsiy qadr-qimmatini hurmat qilish, empatik tinglash, adolat, sezgirlik va individual yondashuv kabi tamoyillar ushbu kompetentsiyalarni amalda qo‘llashda asosiy rol o‘ynaydi. Emotsional qo‘llab-quvvatlash, soddalashtirilgan muloqot, o‘yinli yondashuvlar, individual ta’lim rejalari va ota-onalar bilan hamkorlik usullari o‘quvchilarning kognitiv va emotsional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi. O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta’lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, insonparvarlik va empatiyaning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar insonparvarlik va empatiyaning mohiyati va o‘rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

5.2. Kasbiy etika va pedagogik odob

Kasbiy etika va pedagogik odob oligofrenopedagogik faoliyatda shaxsiy va axloqiy kompetentlikning muhim tarkibiy qismlari sifatida intellektual nuqsonli

bolalarni o'qitish jarayonida pedagogning professional va axloqiy mas'uliyatini ta'minlaydi. Kasbiy etika pedagogning o'z kasbiy faoliyatida axloqiy normalar va qadriyatlar asosida harakat qilishini, pedagogik odob esa o'quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan munosabatlarda odob-axloq qoidalariga rioya qilishni anglatadi. Ushbu bo'limda kasbiy etika va pedagogik odobning mohiyati, tamoyillari, qo'llanilishi va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – kasbiy etika va pedagogik odobning oligofrenopedagogik faoliyatdagi o'rnini chuqur tahlil qilish va ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Kasbiy etika va pedagogik odobning mohiyati

Kasbiy etika pedagogning o'z faoliyatida axloqiy normalarga rioya qilishi, professional mas'uliyatni o'z zimmasiga olishi va o'quvchilarning manfaatlarini birinchi o'ringa qo'yishini anglatadi. Pedagogik odob esa o'quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan munosabatlarda hurmat, adolat va sezgirlikka asoslangan xulq-atvor qoidalarini o'z ichiga oladi. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, "kasbiy etika va pedagogik odob intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagogning axloqiy va professional xulq-atvorini shakllantiradi"[¹]. Ushbu ikki tushuncha quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

- O'quvchilarning shaxsiy qadr-qimmatini hurmat qilish va ularning huquqlarini himoya qilish.
- Pedagog va o'quvchilar o'rtasida ishonchli munosabatlar o'rnatish.
- Ta'lim muhitida adolatli va tenglikka asoslangan munosabatlarni ta'minlash.
- Professional hamkorlikni mustahkamlash va ijobiy ish muhitini yaratish[²].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, kasbiy etika va pedagogik odob intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda alohida ahamiyatga ega, chunki bu sohada pedagogning xulq-atvori o'quvchilarning emotsional va psixologik holatiga bevosita ta'sir qiladi[³].

Kasbiy etika va pedagogik odobning asosiy tamoyillari

Kasbiy etika va pedagogik odob bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Adolat va tenglik:** Har bir o'quvchiga teng va adolatli munosabatda bo'lish.
2. **Hurmat va sezgirlik:** O'quvchilarning individual xususiyatlarini hurmat qilish va ularga sezgirlik bilan yondashish.
3. **Maxfiylik:** O'quvchilar va ularning oilalari haqidagi shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish.

4. **Professional mas'uliyat:** Pedagogning o'z vazifalariga mas'uliyat bilan yondashishi va professional standartlarga rioya qilishi.
5. **O'z-o'zini rivojlantirish:** Pedagogning doimiy ravishda o'z malakasini oshirishi va axloqiy qadriyatlarini mustahkamlashi^[4].

Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi kasbiy etika va pedagogik odob bilan uzviy bog'liq bo'lib, pedagogning o'quvchilar bilan munosabatlarida axloqiy va ijtimoiy mas'uliyatini ta'kidlaydi^[5].

Kasbiy etika va pedagogik odobning qo'llanilishi

Kasbiy etika va pedagogik odob intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli usullar orqali amalda qo'llaniladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **O'quvchilar bilan axloqiy munosabatlar:** O'quvchilarning shaxsiy qadriyatlarini hurmat qilish va ularga adolatli munosabatda bo'lish.
2. **Ota-onalar bilan hamkorlik:** Ota-onalar bilan munosabatlarda hurmat va shaffoflikka rioya qilish.
3. **Hamkasblar bilan professional muloqot:** Hamkasblar o'rtasida axloqiy normalarga asoslangan muloqotni ta'minlash.
4. **Maxfiylikni saqlash:** O'quvchilar va ularning oilalari haqidagi ma'lumotlarni maxfiy tutish.
5. **Pedagogik treninglar va refleksiya:** Pedagoglarning axloqiy va professional ko'nikmalarini rivojlantirish uchun treninglar o'tkazish^[6].

1. O'quvchilar bilan axloqiy munosabatlar

O'quvchilar bilan axloqiy munosabatlar kasbiy etika va pedagogik odobning asosiy jihati hisoblanadi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, o'quvchilar bilan munosabatlarda hurmat, adolat va sezgirlikni saqlash o'quvchilarning ishonchini oshiradi va ta'lim jarayonining samaradorligini yaxshilaydi^[7]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Teng munosabat:** O'quvchilarning barchasiga teng va adolatli munosabatda bo'lish.
- **Ijobiy muhit yaratish:** Ta'lim jarayonida o'quvchilar uchun qulay va xavfsiz muhitni ta'minlash.
- **Empatik yondashuv:** O'quvchilarning his-tuyg'ulari va ehtiyojlarini tushunish va ularga mos ravishda harakat qilish^[8].

2. Ota-onalar bilan hamkorlik

Ota-onalar bilan hamkorlik kasbiy etika va pedagogik odobning muhim tarkibiy qismidir. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, ota-onalar bilan

munosabatlarda shaffoflik, hurmat va ochiq muloqotni saqlash ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi^[9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Ochiq muloqot:** Ota-onalarni o'quvchilarning rivojlanishi haqida muntazam xabardor qilish.
- **Hamdardlik ko'rsatish:** Ota-onalarning tashvishlari va ehtiyojlariga sezgirlik bilan yondashish.
- **Axloqiy mas'uliyat:** Ota-onalarga nisbatan adolatli va professional munosabatda bo'lish^[10].

3. Hamkasblar bilan professional muloqot

Hamkasblar bilan professional muloqot kasbiy etikaga asoslangan bo'lishi kerak. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, hamkasblar o'rtasida hurmat, ishonch va hamkorlikka asoslangan muloqot ta'lim muassasasida ijobiy ish muhitini yaratadi^[11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **O'zaro hurmat:** Hamkasblarning professional fikrlarini hurmat qilish.
- **Jamoaviy ish:** Umumiy maqsadlarga erishish uchun birgalikda ishlash.
- **Konfliktlarni boshqarish:** Ziddiyatlarni axloqiy va konstruktiv yo'l bilan hal qilish^[12].

4. Maxfiylikni saqlash

Maxfiylikni saqlash kasbiy etikaning asosiy tamoyillaridan biridir. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, o'quvchilar va ularning oilalari haqidagi shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish pedagogning axloqiy mas'uliyatini aks ettiradi^[13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Ma'lumotlarni himoya qilish:** O'quvchilar haqidagi ma'lumotlarni maxfiy saqlash.
- **Axloqiy chegaralar:** Maxfiy ma'lumotlarni faqat zarur hollarda va ruxsat bilan ulashish.
- **Ishonchni mustahkamlash:** Maxfiylikni saqlash orqali o'quvchilar va ota-onalarning ishonchini oshirish^[14].

5. Pedagogik treninglar va refleksiya

Pedagogik treninglar va refleksiya pedagoglarning kasbiy etika va pedagogik odob bo'yicha ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, treninglar pedagoglarning axloqiy qadriyatlarini mustahkamlashga va professional xulq-atvorini yaxshilashga yordam beradi^[15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Axloqiy treninglar:** Pedagoglar uchun kasbiy etika bo'yicha seminarlar o'tkazish.

- **Refleksiya seanslari:** Pedagoglarning o'z faoliyatini tahlil qilishi va axloqiy jihatlarni baholashi.
- **Doimiy rivojlanish:** Pedagoglarning kasbiy va axloqiy kompetentsiyalarini doimiy ravishda oshirish^[16].

Kasbiy etika va pedagogik odobning ahamiyati

Kasbiy etika va pedagogik odob intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu kompetentsiyalar ta'lim muhitida ishonchli munosabatlar o'rnatishga va o'quvchilarning rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga yordam beradi^[17]. Kasbiy etika va pedagogik odobning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Ishonchli munosabatlar:** O'quvchilar, ota-onalar va hamkasblar o'rtasida ishonchli munosabatlar o'rnatish.
2. **Ta'lim sifati:** Axloqiy va professional yondashuv ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi.
3. **Emotsional barqarorlik:** O'quvchilarning psixologik holatini yaxshilash orqali ularning ta'lim jarayoniga faol ishtirokini ta'minlash.
4. **Ijtimoiy integratsiya:** Pedagogik odob o'quvchilarning jamiyatga moslashuvini osonlashtiradi^[18].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi kasbiy etika va pedagogik odobning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu kompetentsiyalar o'quvchilarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi^[19].

Kasbiy etika va pedagogik odobdagi muammolar va yechimlar

Kasbiy etika va pedagogik odobni qo'llashda bir qator muammolar mavjud:

1. **Malaka yetishmasligi:** Pedagoglarning kasbiy etika va pedagogik odob bo'yicha maxsus ko'nikmalarining cheklanganligi.
2. **Kultural farqlar:** Turli ijtimoiy va madaniy muhitlarda axloqiy normalarni qo'llashda qiyinchiliklar.
3. **Resurslarning yetishmasligi:** Treninglar va refleksiya seanslari uchun resurslarning cheklanganligi.
4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda salbiy munosabatlar axloqiy yondashuvga to'sqinlik qiladi^[20].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Malaka oshirish dasturlari:** Pedagoglar uchun kasbiy etika va pedagogik odob bo'yicha treninglar tashkil etish.
2. **Kultural sezgirlikni oshirish:** Turli madaniy muhitlarga mos axloqiy yondashuvlarni o'rgatish.

3. **Resurslarni ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy vositalar bilan ta'minlash.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish^[21].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa kasbiy etika va pedagogik odobni rivojlantirishda muhim qadamdir^[22].

Kasbiy etika va pedagogik odobda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida kasbiy etika va pedagogik odobda innovatsion yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar axloqiy va professional kompetentsiyalarni rivojlantirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda^[23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli platformalar:** Pedagoglar uchun axloqiy treninglar va refleksiya seanslarini onlayn o'tkazish.
- **Virtual reallik (VR):** Axloqiy dilemmalarni simulyatsiya qilish orqali pedagogik odobni o'rgatish.
- **Sun'iy intellekt (AI):** Pedagoglarning axloqiy xulq-atvorini tahlil qilish va moslashtirilgan maslahatlar berish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy kasbiy etika metodlarini mahalliy ta'lim muhitiga moslashtirish^[24].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa kasbiy etika va pedagogik odobning samarasini oshiradi^[25].

Xulosa

Kasbiy etika va pedagogik odob intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim shaxsiy va axloqiy kompetentsiyalar sifatida ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Adolat, hurmat, maxfiylik, professional mas'uliyat va o'z-o'zini rivojlantirish kabi tamoyillar ushbu kompetentsiyalarni amalda qo'llashda asosiy rol o'ynaydi. O'quvchilar bilan axloqiy munosabatlar, ota-onalar bilan hamkorlik, hamkasblar bilan professional muloqot, maxfiylikni saqlash va pedagogik treninglar usullari ta'lim muhitida ijobiy munosabatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, kasbiy etika va pedagogik odobning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar kasbiy etika va pedagogik odobning

mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

5.3. Stressni boshqarish va hissiy barqarorlik

Stressni boshqarish va hissiy barqarorlik oligofrenopedagogik faoliyatda shaxsiy va axloqiy kompetentlikning muhim tarkibiy qismlari sifatida intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish jarayonida pedagoglarning psixologik va emotsional barqarorligini ta'minlaydi. Stressni boshqarish pedagoglarning professional faoliyatdagi qiyinchiliklarni yengib o'tishga yordam bersa, hissiy barqarorlik ularning o'quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali munosabatlar o'rnatishiga xizmat qiladi. Ushbu bo'limda stressni boshqarish va hissiy barqarorlikning mohiyati, tamoyillari, usullari va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – stressni boshqarish va hissiy barqarorlikning oligofrenopedagogik faoliyatdagi o'rnini chuqur tahlil qilish va ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Stressni boshqarish va hissiy barqarorlikning mohiyati

Stressni boshqarish pedagoglarning professional faoliyatdagi psixologik va emotsional qiyinchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan strategiyalarni qo'llashini anglatadi. Hissiy barqarorlik esa pedagogning emotsional holatini muvozanatlash, stressli vaziyatlarda o'zini boshqara olish va ta'lim muhitida ijobiy munosabatlarni saqlash qobiliyatini ifodalaydi. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, “stressni boshqarish va hissiy barqarorlik pedagogning professional samaradorligini oshiradi va o'quvchilarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi”^[1]. Ushbu ikki tushuncha quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

- Pedagoglarning psixologik va emotsional barqarorligini ta'minlash.
- Stressli vaziyatlarda samarali qarorlar qabul qilishni osonlashtirish.
- O'quvchilar bilan munosabatlarda ijobiy muhit yaratish.
- Professional charchoq (burnout) va emotsional stressning oldini olish^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagoglar ko'pincha yuqori darajadagi emotsional va psixologik yuklamalarga duch keladi, bu esa stressni boshqarish va hissiy barqarorlikning ahamiyatini oshiradi^[3].

Stressni boshqarish va hissiy barqarorlikning asosiy tamoyillari

Stressni boshqarish va hissiy barqarorlik bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatadi:

1. **O‘z-o‘zini tahlil qilish:** Pedagogning o‘z emotsional holatini doimiy ravishda kuzatishi va tahlil qilishi.
2. **Proaktiv yondashuv:** Stressli vaziyatlarning oldini olish uchun oldindan choralar ko‘rish.
3. **Emotsional muvozanat:** Stressli vaziyatlarda o‘zini boshqara olish va ijobiy munosabatni saqlash.
4. **Resurslardan foydalanish:** Psixologik va professional qo‘llab-quvvatlash tizimlaridan foydalanish.
5. **Doimiy rivojlanish:** Stressni boshqarish va hissiy barqarorlik bo‘yicha ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun o‘z-o‘zini takomillashtirish^[4].

Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi stressni boshqarish va hissiy barqarorlik bilan bog‘liq bo‘lib, pedagogning o‘quvchilar bilan o‘zaro munosabatlarida emotsional muvozanatning ahamiyatini ta’kidlaydi^[5].

Stressni boshqarish va hissiy barqarorlik usullari

Stressni boshqarish va hissiy barqarorlikni ta’minlashda turli usullar qo‘llaniladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko‘rsatadi:

1. **Meditatsiya va dam olish texnikalari:** Stressni kamaytirish va emotsional muvozanatni ta’minlash uchun maxsus mashqlar.
2. **Vaqtni boshqarish:** Ish va shaxsiy hayot o‘rtasidagi muvozanatni saqlash uchun vaqtni samarali rejalashtirish.
3. **Psixologik qo‘llab-quvvatlash:** Mutaxassis psixologlardan maslahat olish va superviziya seanslarida ishtirok etish.
4. **Jismoniy faollik:** Stressni kamaytirish uchun sport va jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanish.
5. **Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash:** Hamkasblar va oila a‘zolari bilan ijobiy munosabatlarni mustahkamlash^[6].

1. Meditatsiya va dam olish texnikalari

Meditatsiya va dam olish texnikalari pedagoglarning stress darajasini kamaytirish va emotsional barqarorlikni oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Jurayev B.T. (2020) ta’kidlaganidek, bu usullar pedagoglarning psixologik holatini yaxshilaydi va professional charchoqning oldini oladi^[7]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Nafas olish mashqlari:** Stressni kamaytirish uchun chuqur nafas olish texnikalarini qo‘llash.
- **Meditatsiya seanslari:** O‘z-o‘zini tinchlantirish va diqqatni jamlash uchun qisqa meditatsiya mashqlari.
- **Relaksatsiya usullari:** Mushaklarning bo‘shashishi va stressni kamaytirishga qaratilgan mashqlar^[8].

2. Vaqtni boshqarish

Vaqtni boshqarish pedagoglarning ish va shaxsiy hayot o'rtasidagi muvozanatni saqlashga yordam beradi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, samarali vaqtni boshqarish stressni kamaytiradi va pedagoglarning ish samaradorligini oshiradi^[9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Ish rejasini tuzish:** Kunlik va haftalik ish jadvallarini aniq rejalashtirish.
- **Prioritetlarni belgilash:** Eng muhim vazifalarni birinchi o'ringa qo'yish.
- **Dam olish vaqtini ta'minlash:** Ishdan tashqari shaxsiy dam olish uchun vaqt ajratish^[10].

3. Psixologik qo'llab-quvvatlash

Psixologik qo'llab-quvvatlash pedagoglarning stressni boshqarish va hissiy barqarorlikni saqlashda muhim ahamiyatga ega. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, psixologik maslahatlar va superviziya seanslari pedagoglarning emotsional holatini yaxshilashga yordam beradi^[11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Individual maslahatlar:** Psixologlar bilan alohida seanslar o'tkazish.
- **Guruh superviziyasi:** Hamkasblar bilan birgalikda stressli vaziyatlarni muhokama qilish.
- **Professional qo'llab-quvvatlash:** Mutaxassislar tomonidan stressni boshqarish bo'yicha maslahatlar olish^[12].

4. Jismoniy faollik

Jismoniy faollik stressni kamaytirish va emotsional barqarorlikni oshirishda samarali usul hisoblanadi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, sport va jismoniy mashqlar pedagoglarning psixologik holatini yaxshilaydi va charchoqni kamaytiradi^[13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Sport bilan shug'ullanish:** Yugurish, yoga yoki boshqa jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish.
- **Ochiq havoda sayr qilish:** Tabiatda yurish orqali stressni kamaytirish.
- **Doimiy harakat:** Kundalik faollikni oshirish uchun oddiy mashqlarni qo'llash^[14].

5. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash pedagoglarning stressni boshqarishda va hissiy barqarorlikni saqlashda muhim rol o'ynaydi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, hamkasblar va oila a'zolari bilan ijobiy munosabatlar pedagoglarning psixologik holatini yaxshilaydi^[15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Hamkasblar bilan hamkorlik:** Jamoaviy muhitda tajriba va maslahat almashish.
- **Oila va do'stlar bilan muloqot:** Shaxsiy hayotda ijobiy munosabatlarni mustahkamlash.
- **Ijtimoiy faollik:** Jamoat tadbirlarida ishtirok etish orqali emotsional qo'llab-quvvatlash olish^[16].

Stressni boshqarish va hissiy barqarorlikning ahamiyati

Stressni boshqarish va hissiy barqarorlik intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, pedagoglarning emotsional barqarorligi ta'lim jarayonining sifatini oshiradi va o'quvchilarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi^[17]. Stressni boshqarish va hissiy barqarorlikning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Professional samaradorlik:** Stressni boshqarish pedagoglarning ish samaradorligini oshiradi.
2. **O'quvchilar bilan munosabatlar:** Hissiy barqarorlik o'quvchilar bilan ishonchli va ijobiy munosabatlarni shakllantirishga yordam beradi.
3. **Professional charchoqning oldini olish:** Stressni boshqarish pedagoglarning charchoq va burn-out holatlarini kamaytiradi.
4. **Ta'lim muhitining barqarorligi:** Emotsional barqaror pedagoglar ta'lim muhitida ijobiy muhit yaratadi^[18].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi pedagoglarning stressni boshqarish va hissiy barqarorlik bo'yicha ko'nikmalarining ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu kompetentsiyalar o'quvchilarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi^[19].

Stressni boshqarish va hissiy barqarorlikdagi muammolar va yechimlar

Stressni boshqarish va hissiy barqarorlikda bir qator muammolar mavjud:

1. **Yuqori ish yuki:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda yuqori emotsional va psixologik yuklamalar.
2. **Malaka yetishmasligi:** Pedagoglarning stressni boshqarish bo'yicha maxsus ko'nikmalarining cheklanganligi.
3. **Resurslarning yetishmasligi:** Psixologik qo'llab-quvvatlash va treninglar uchun resurslarning cheklanganligi.
4. **Jamiyatdagi bosim:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda ijtimoiy stereotiplar va bosimlar^[20].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Ish yukini optimallashtirish:** Pedagoglar uchun moslashuvchan ish jadvallarini joriy etish.
2. **Malaka oshirish dasturlari:** Stressni boshqarish va hissiy barqarorlik bo'yicha treninglar tashkil etish.
3. **Resurslarni ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini psixologik qo'llab-quvvatlash vositalari bilan ta'minlash.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish^[21].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa stressni boshqarish va hissiy barqarorlikni rivojlantirishda muhim qadamdir^[22].

Stressni boshqarish va hissiy barqarorlikda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida stressni boshqarish va hissiy barqarorlikda innovatsion yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar stressni boshqarish va emotsional muvozanatni ta'minlashda muhim vosita sifatida qaralmoqda^[23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli platformalar:** Stressni boshqarish bo'yicha onlayn treninglar va maslahatlar.
- **Virtual reallik (VR):** Stressli vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali boshqarish ko'nikmalarini o'rgatish.
- **Sun'iy intellekt (AI):** Pedagoglarning emotsional holatini tahlil qilish va moslashtirilgan strategiyalarni ishlab chiqish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy stress boshqarish metodlarini mahalliy ta'lim muhitiga moslashtirish^[24].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa stressni boshqarish va hissiy barqarorlikning samarasini oshiradi^[25].

Xulosa

Stressni boshqarish va hissiy barqarorlik intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim shaxsiy va axloqiy kompetentsiyalar sifatida pedagoglarning professional samaradorligini oshiradi. O'z-o'zini tahlil qilish, proaktiv yondashuv, emotsional muvozanat, resurslardan foydalanish va doimiy rivojlanish kabi tamoyillar ushbu kompetentsiyalarni amalda qo'llashda asosiy rol o'ynaydi. Meditatsiya, vaqtni boshqarish, psixologik qo'llab-quvvatlash, jismoniy faollik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash usullari pedagoglarning emotsional barqarorligini

ta'minlashga xizmat qiladi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, stressni boshqarish va hissiy barqarorlikning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar stressni boshqarish va hissiy barqarorlikning mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

5.4. Sabr-toqat va o'zini tuta bilish fazilatlari

Sabr-toqat va o'zini tuta bilish fazilatlari oligofrenopedagogik faoliyatda shaxsiy va axloqiy kompetentlikning muhim tarkibiy qismlari sifatida intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish jarayonida pedagoglarning professional va emotsional samaradorligini ta'minlaydi. Sabr-toqat pedagogning qiyin vaziyatlarda o'zini tinch saqlashi va o'quvchilarning sekin rivojlanish jarayonlariga moslashishini, o'zini tuta bilish esa emotsional reaksiyalarni boshqarish va axloqiy me'yorlarga rioya qilishni anglatadi. Ushbu bo'limda sabr-toqat va o'zini tuta bilishning mohiyati, tamoyillari, usullari va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – sabr-toqat va o'zini tuta bilish fazilatlarining oligofrenopedagogik faoliyatdagi o'rnini chuqur tahlil qilish va ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Sabr-toqat va o'zini tuta bilishning mohiyati

Sabr-toqat intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagogning qiyinchiliklarga dosh berish, o'quvchilarning sekin rivojlanish jarayonlariga moslashish va uzoq muddatli maqsadlarga sadoqat bilan yondashish qobiliyatini anglatadi. O'zini tuta bilish esa pedagogning emotsional impulslerini boshqarishi, stressli vaziyatlarda o'zini nazorat qilishi va axloqiy me'yorlarga rioya qilishini ifodalaydi. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, “sabr-toqat va o'zini tuta bilish intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagogning professional va axloqiy barqarorligini ta'minlaydi”^[1]. Ushbu fazilatlar quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

- O'quvchilarning individual rivojlanish tempiga moslashish.
- Stressli va qiyin vaziyatlarda emotsional muvozanatni saqlash.
- Ta'lim muhitida ijobiy va barqaror munosabatlarni shakllantirish.
- Pedagogning professional charchoq (burnout) holatlariga tushib qolish xavfini kamaytirish^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagoglar ko'pincha o'quvchilarning sekin o'rganish jarayonlari va emotsional o'zgarishlari tufayli sabr-toqat va o'zini tuta bilishga muhtoj bo'ladi^[3].

Sabr-toqat va o'zini tuta bilishning asosiy tamoyillari

Sabr-toqat va o'zini tuta bilish bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Empatik yondashuv:** O'quvchilarning individual ehtiyojlari va cheklovlarini tushunish va ularga sabr bilan yondashish.
2. **Emotsional nazorat:** Stressli vaziyatlarda o'z his-tuyg'ularini boshqarish va ijobiy munosabatni saqlash.
3. **Uzoq muddatli maqsadlarga yo'naltirilganlik:** O'quvchilarning rivojlanishidagi sekin o'zgarishlarga sabr bilan yondashish.
4. **Axloqiy mas'uliyat:** Pedagogning o'z harakatlari va qarorlarida axloqiy me'yorlarga rioya qilishi.
5. **O'z-o'zini rivojlantirish:** Sabr-toqat va o'zini tuta bilish ko'nikmalarini doimiy ravishda rivojlantirish^[4].

Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi sabr-toqat va o'zini tuta bilish bilan uzviy bog'liq bo'lib, pedagogning o'quvchilarning potentsial imkoniyatlariga mos ravishda sabr bilan ishlashini ta'kidlaydi^[5].

Sabr-toqat va o'zini tuta bilishning qo'llanilishi

Sabr-toqat va o'zini tuta bilish intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli usullar orqali amalda qo'llaniladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **O'quvchilar bilan individual ishlash:** O'quvchilarning sekin rivojlanish jarayonlariga sabr bilan yondashish.
2. **Emotsional muvozanatni saqlash:** Stressli vaziyatlarda o'zini tuta bilish va ijobiy munosabatni saqlash.
3. **O'yinli va ijodiy yondashuvlar:** O'quvchilarning motivatsiyasini oshirish uchun sabr-toqat talab qiladigan o'yinli metodlardan foydalanish.
4. **Refleksiya va o'z-o'zini tahlil qilish:** Pedagogning o'z xatti-harakatlarini tahlil qilishi va emotsional nazoratni mustahkamlashi.
5. **Ota-onalar va hamkasblar bilan hamkorlik:** Sabr-toqat va o'zini tuta bilishni talab qiladigan muloqotlarda professional yondashuvni saqlash^[6].

1. O'quvchilar bilan individual ishlash

O'quvchilar bilan individual ishlash sabr-toqat va o'zini tuta bilishning asosiy qo'llanilish sohasidir. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalarning sekin o'rganish jarayonlari pedagogdan yuqori darajada sabr-toqat talab qiladi^[7]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Individual tempga moslashish:** O'quvchining o'ziga xos rivojlanish sur'atiga mos ravishda ta'lim berish.

- **Ijobiy rag‘batlantirish:** O‘quvchining har bir muvaffaqiyatini qadrlash va sabr bilan qo‘llab-quvvatlash.
- **Uzoq muddatli maqsadlar:** O‘quvchining rivojlanishidagi kichik yutuqlarni e‘tiborga olish va ularga asoslanish^[8].

2. Emotsional muvozanatni saqlash

Emotsional muvozanatni saqlash pedagogning stressli vaziyatlarda o‘zini tuta bilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, emotsional muvozanat o‘quvchilar bilan munosabatlarda ijobiy muhit yaratishga xizmat qiladi^[9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Stressli vaziyatlarda nazorat:** O‘quvchilarning xatti-harakatlari yoki qiyinchiliklari tufayli yuzaga keladigan stressni boshqarish.
- **Ijobiy munosabat:** Har qanday vaziyatda o‘quvchilarga ijobiy va hurmatli munosabatda bo‘lish.
- **O‘zini tinchlantirish usullari:** Stressli vaziyatlarda nafas olish yoki meditatsiya kabi texnikalarni qo‘llash^[10].

3. O‘yinli va ijodiy yondashuvlar

O‘yinli va ijodiy yondashuvlar sabr-toqatni rivojlantirishda samarali usul hisoblanadi. Izbullayeva G. (2023) ta’kidlaganidek, o‘yinlar o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va pedagogning sabr-toqatini mustahkamlashga yordam beradi^[11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **O‘yinli mashg‘ulotlar:** O‘quvchilarning qiziqishini jalb qiladigan va sabr-toqatni talab qiladigan o‘yinlarni tashkil etish.
- **Ijodiy vazifalar:** O‘quvchilarning sekin rivojlanishiga mos ijodiy loyihalarni joriy etish.
- **Guruh faoliyatlari:** O‘quvchilar o‘rtasida hamkorlikni rag‘batlantirish orqali sabr-toqatni oshirish^[12].

4. Refleksiya va o‘z-o‘zini tahlil qilish

Refleksiya va o‘z-o‘zini tahlil qilish pedagogning o‘z xatti-harakatlarini baholashi va emotsional nazoratni mustahkamlashga yordam beradi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, refleksiya pedagoglarning o‘zini tuta bilish qobiliyatini rivojlantiradi^[13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **O‘z faoliyatini tahlil qilish:** Pedagogning o‘z xatti-harakatlarini va qarorlarini muntazam baholashi.

- **Emotsional refleksiya:** Stressli vaziyatlarda o'z his-tuyg'ularini tahlil qilish va boshqarish.
- **Professional rivojlanish:** Refleksiya orqali sabr-toqat va o'zini tuta bilish ko'nikmalarini mustahkamlash^[14].

5. Ota-onalar va hamkasblar bilan hamkorlik

Ota-onalar va hamkasblar bilan hamkorlik sabr-toqat va o'zini tuta bilishni talab qiladigan muhim soha hisoblanadi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, bu hamkorlik ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi va pedagogning emotsional barqarorligini mustahkamlashga yordam beradi^[15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Ota-onalarga sabr bilan yondashish:** Ota-onalarning tashvishlari va savollariga hurmat va sabr bilan javob berish.
- **Hamkasblar bilan hamkorlik:** Professional muloqotlarda o'zini tuta bilish va ijobiy munosabatni saqlash.
- **Muzokaralar:** Murakkab vaziyatlarda sabr-toqat va axloqiy yondashuvni saqlash^[16].

Sabr-toqat va o'zini tuta bilishning ahamiyati

Sabr-toqat va o'zini tuta bilish intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu fazilatlar pedagoglarning professional samaradorligini oshiradi va o'quvchilarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi^[17]. Sabr-toqat va o'zini tuta bilishning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **O'quvchilarning rivojlanishi:** Sabr-toqat o'quvchilarning sekin rivojlanish jarayonlariga moslashishga yordam beradi.
2. **Emotsional barqarorlik:** O'zini tuta bilish pedagoglarning stressli vaziyatlarda ijobiy munosabatni saqlashini ta'minlaydi.
3. **Ta'lim muhitining sifati:** Sabr-toqat va o'zini tuta bilish ta'lim muhitida ishonchli va ijobiy munosabatlarni shakllantiradi.
4. **Professional charchoqning oldini olish:** Bu fazilatlar pedagoglarning burn-out holatlariga tushib qolish xavfini kamaytiradi^[18].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi sabr-toqat va o'zini tuta bilishning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu fazilatlar o'quvchilarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi^[19].

Sabr-toqat va o'zini tuta bilishdagi muammolar va yechimlar

Sabr-toqat va o'zini tuta bilishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Yuqori emotsional yuk:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagoglarning duch keladigan emotsional qiyinchiliklari.
2. **Malaka yetishmasligi:** Pedagoglarning sabr-toqat va o'zini tuta bilish bo'yicha maxsus ko'nikmalarining cheklanganligi.
3. **Resurslarning yetishmasligi:** Treninglar va psixologik qo'llab-quvvatlash uchun resurslarning cheklanganligi.
4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda ijtimoiy bosimlar va stereotiplar sabr-toqatni qiyinlashtiradi^[20].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Psixologik treninglar:** Sabr-toqat va o'zini tuta bilish bo'yicha maxsus treninglar tashkil etish.
2. **Malaka oshirish dasturlari:** Pedagoglar uchun emotsional nazorat va sabr-toqatni rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni joriy etish.
3. **Resurslarni ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini psixologik qo'llab-quvvatlash vositalari bilan ta'minlash.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish^[21].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa sabr-toqat va o'zini tuta bilishni rivojlantirishda muhim qadamdir^[22].

Sabr-toqat va o'zini tuta bilishda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida sabr-toqat va o'zini tuta bilishda innovatsion yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar bu fazilatlarni rivojlantirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda^[23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli platformalar:** Sabr-toqat va o'zini tuta bilish bo'yicha onlayn treninglar va maslahatlar.
- **Virtual reallik (VR):** Emotsional nazoratni rivojlantirish uchun stressli vaziyatlarni simulyatsiya qilish.
- **Sun'iy intellekt (AI):** Pedagoglarning emotsional holatini tahlil qilish va moslashtirilgan strategiyalarni ishlab chiqish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy sabr-toqat va o'zini tuta bilish metodlarini mahalliy ta'lim muhitiga moslashtirish^[24].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa sabr-toqat va o'zini tuta bilishning samarasini oshiradi^[25].

Xulosa

Sabr-toqat va o'zini tuta bilish intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim shaxsiy va axloqiy kompetentsiyalar sifatida pedagoglarning professional samaradorligini oshiradi. Empatik yondashuv, emotsional nazorat, uzoq muddatli maqsadlarga yo'naltirilganlik, axloqiy mas'uliyat va o'z-o'zini rivojlantirish kabi tamoyillar ushbu fazilatlarni amalda qo'llashda asosiy rol o'ynaydi. O'quvchilar bilan individual ishlash, emotsional muvozanatni saqlash, o'yinli yondashuvlar, refleksiya va ota-onalar bilan hamkorlik usullari ta'lim muhitida ijobiy munosabatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, sabr-toqat va o'zini tuta bilishning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar sabr-toqat va o'zini tuta bilishning mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

5.5. O'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalari

O'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalari oligofrenopedagogik faoliyatda shaxsiy va axloqiy kompetentlikning muhim tarkibiy qismlari sifatida pedagoglarning professional va shaxsiy o'sishini ta'minlaydi. O'zini rivojlantirish pedagogning doimiy ravishda yangi bilim va ko'nikmalarni egallashini, o'z-o'zini boshqarish esa o'z harakatlari, his-tuyg'ulari va vaqtini samarali boshqarish qobiliyatini anglatadi. Ushbu bo'limda o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarishning mohiyati, tamoyillari, usullari va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarining oligofrenopedagogik faoliyatdagi o'rnini chuqur tahlil qilish va ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

O'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarishning mohiyati

O'zini rivojlantirish pedagogning professional va shaxsiy kompetentsiyalarini doimiy ravishda oshirishga qaratilgan faoliyat bo'lib, yangi bilimlar, ko'nikmalar va tajribalarni egallashni o'z ichiga oladi. O'z-o'zini boshqarish esa pedagogning o'z harakatlari, his-tuyg'ulari va vaqtini samarali boshqarish orqali professional maqsadlarga erishish qobiliyatini ifodalaydi. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, “o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarish oligofrenopedagogikada pedagogning intellektual nuqsonli bolalar bilan samarali ishlashini ta'minlaydigan asosiy omillardir”[¹]. Ushbu ikki tushuncha quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

- Pedagogning professional malakasini doimiy ravishda oshirish.
- Emotsional va psixologik barqarorlikni ta'minlash orqali stressni boshqarish.
- O'quvchilar bilan ishlashda samarali strategiyalarni qo'llash.
- Professional charchoq (burnout) va motivatsiya pasayishining oldini olish^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagoglarning o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalari o'quvchilarning ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va ularning ijtimoiy moslashuvini osonlashtiradi^[3].

O'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarishning asosiy tamoyillari

O'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarish bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Doimiy o'rganish:** Pedagogning yangi bilim va ko'nikmalarni egallashga doimiy intilishi.
2. **O'z-o'zini tahlil qilish:** O'z faoliyati va xatti-harakatlarini muntazam ravishda baholash.
3. **Maqsadlarni belgilash:** Qisqa va uzoq muddatli professional maqsadlarni aniqlash va ularga erishish uchun reja tuzish.
4. **Emotsional nazorat:** His-tuyg'ularni boshqarish va stressli vaziyatlarda muvozanatni saqlash.
5. **Vaqtning samarali boshqarish:** Ish va shaxsiy hayot o'rtasida muvozanatni ta'minlash uchun vaqtning to'g'ri taqsimlash^[4].

Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarish bilan uzviy bog'liq bo'lib, pedagogning o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlarida shaxsiy va professional o'sishning ahamiyatini ta'kidlaydi^[5].

O'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarishning qo'llanilishi

O'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarish intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli usullar orqali amalda qo'llaniladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Professional treninglar va seminarlar:** Pedagoglarning yangi metodlar va texnologiyalarni o'rganishi.
2. **Refleksiya va o'z-o'zini baholash:** O'z faoliyatini tahlil qilish va kamchiliklarni bartaraf etish.
3. **Vaqtning rejalashtirish:** Ish va shaxsiy hayotni muvozanatlash uchun vaqtning samarali boshqarish.
4. **Emotsional boshqaruv texnikalari:** Stressli vaziyatlarda o'zini boshqarish uchun maxsus usullarni qo'llash.

5. **Hamkorlik va tajriba almashish:** Hamkasblar va mutaxassislar bilan tajriba almashish orqali o'sish^[6].

1. **Professional treninglar va seminarlar**

Professional treninglar va seminarlar pedagoglarning o'zini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, doimiy ta'lim va malaka oshirish pedagoglarning intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda yangi yondashuvlarni qo'llashiga yordam beradi^[7]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Maxsus ta'lim metodlari:** Inklyuziv ta'lim va oligofrenopedagogika bo'yicha yangi metodlarni o'rganish.
- **Texnologik innovatsiyalar:** Raqamli vositalar va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini o'zlashtirish.
- **Psixologik treninglar:** Emotsional va psixologik barqarorlikni oshirishga qaratilgan seminarlar^[8].

2. **Refleksiya va o'z-o'zini baholash**

Refleksiya va o'z-o'zini baholash pedagogning o'z faoliyatini tahlil qilishi va professional o'sish yo'llarini aniqlashiga yordam beradi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, refleksiya pedagoglarning o'z kamchiliklarini aniqlash va ularni bartaraf etishda muhim vositadir^[9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **O'z faoliyatini tahlil qilish:** Darslar va o'quvchilar bilan munosabatlarni muntazam baholash.
- **Kamchiliklarni aniqlash:** O'z ishida yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilish va yechim topish.
- **Rivojlanish rejasi:** Professional o'sish uchun qisqa va uzoq muddatli maqsadlarni belgilash^[10].

3. **Vaqtни rejalashtirish**

Vaqtни rejalashtirish o'z-o'zini boshqarishning asosiy jihatlaridan biridir. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, vaqtни samarali boshqarish pedagoglarning ish va shaxsiy hayot o'rtasidagi muvozanatni saqlashiga yordam beradi^[11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Ish jadvallari tuzish:** Kunlik va haftalik vazifalarni aniq rejalashtirish.
- **Prioritetlarni belgilash:** Eng muhim vazifalarni birinchi o'ringa qo'yish.
- **Dam olish vaqtini ta'minlash:** Shaxsiy hayot uchun yetarlicha vaqt ajratish^[12].

4. Emotsional boshqaruv texnikalari

Emotsional boshqaruv texnikalari pedagoglarning stressli vaziyatlarda o'zini boshqara olish qobiliyatini rivojlantiradi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu texnikalar pedagoglarning emotsional barqarorligini ta'minlaydi va professional charchoqning oldini oladi^[13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Nafas olish mashqlari:** Stressni kamaytirish uchun chuqur nafas olish texnikalarini qo'llash.
- **Meditatsiya va vizualizatsiya:** Emotsional muvozanatni saqlash uchun maxsus mashqlarni bajarish.
- **Stressni boshqarish strategiyalari:** Stressli vaziyatlarda konstruktiv yechimlar topish^[14].

5. Hamkorlik va tajriba almashish

Hamkorlik va tajriba almashish pedagoglarning o'zini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, hamkasblar bilan tajriba almashish pedagoglarning yangi yondashuvlarni o'rganishiga va professional ko'nikmalarini oshirishiga yordam beradi^[15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Hamkasblar bilan muloqot:** Tajriba va maslahat almashish uchun guruh muhokamalari tashkil etish.
- **Xalqaro tajriba:** Xorijiy ta'lim tizimlaridagi ilg'or usullarni o'rganish va mahalliy sharoitlarga moslashtirish.
- **Professional jamoalar:** Pedagoglarning professional tarmoqlarda ishtirok etishi va tajriba almashishi^[16].

O'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarishning ahamiyati

O'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarish intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu ko'nikmalar pedagoglarning professional samaradorligini oshiradi va o'quvchilarning ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi^[17]. O'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarishning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Professional samaradorlik:** Yangi bilim va ko'nikmalar pedagoglarning ta'lim sifatini oshiradi.
2. **Emotsional barqarorlik:** O'z-o'zini boshqarish stressni kamaytiradi va psixologik muvozanatni ta'minlaydi.
3. **O'quvchilarning rivojlanishi:** Pedagogning professional o'sishi o'quvchilarning ta'lim va ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

4. **Ta'lim muhitining sifati:** O'zini rivojlantirgan va o'zini boshqara oladigan pedagoglar ta'lim muhitida ijobiy muhit yaratadi^[18].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarining ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu ko'nikmalar o'quvchilarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi^[19].

O'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarishdagi muammolar va yechimlar

O'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Resurslarning cheklanganligi:** Professional treninglar va ta'lim resurslariga kirish imkoniyatining cheklanganligi.
2. **Vaqt yetishmasligi:** Pedagoglarning bandligi tufayli o'zini rivojlantirishga yetarlicha vaqt ajrata olmasligi.
3. **Motivatsiya pasayishi:** Uzoq muddatli professional o'sishda motivatsiyani saqlashda qiyinchiliklar.
4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda ijtimoiy bosimlar va stereotiplar^[20].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Ta'lim resurslarini ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy ta'lim vositalari bilan ta'minlash.
2. **Moslashuvchan trening dasturlari:** Pedagoglar uchun qulay vaqtda o'tkaziladigan onlayn va oflayn treninglar tashkil etish.
3. **Motivatsiyani oshirish:** Pedagoglarning professional o'sishi uchun rag'batlantiruvchi tizimlarni joriy etish.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish^[21].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim qadamdir^[22].

O'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarishda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarishda innovatsion yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar bu ko'nikmalarni rivojlantirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda^[23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli ta'lim platformalari:** Onlayn kurslar va vebinarlar orqali professional malaka oshirish.
- **Virtual reallik (VR):** Ta'lim jarayonlarini simulyatsiya qilish orqali ko'nikmalarni rivojlantirish.
- **Sun'iy intellekt (AI):** Pedagoglarning professional ehtiyojlarini tahlil qilish va moslashtirilgan ta'lim rejalarini ishlab chiqish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy ta'lim tizimlaridagi ilg'or usullarni mahalliy sharoitlarga moslashtirish^[24].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarishning samarasini oshiradi^[25].

Xulosa

O'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarish intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim shaxsiy va axloqiy kompetentsiyalar sifatida pedagoglarning professional samaradorligini oshiradi. Doimiy o'rganish, o'z-o'zini tahlil qilish, maqsadlarni belgilash, emotsional nazorat va vaqtni samarali boshqarish kabi tamoyillar ushbu ko'nikmalarni amalda qo'llashda asosiy rol o'ynaydi. Professional treninglar, refleksiya, vaqtni rejalashtirish, emotsional boshqaruv texnikalari va hamkorlik usullari ta'lim muhitida pedagoglarning o'sishi va samaradorligini ta'minlaydi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarishning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarishning mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

6-bob. Refleksiv kompetentlik

6.1. Pedagogik faoliyatda refleksiya mohiyati

Refleksiv kompetentlik oligofrenopedagogik faoliyatda pedagogning o'z faoliyatini tahlil qilish, o'z xatti-harakatlarini baholash va professional o'sishni ta'minlash qobiliyati sifatida muhim ahamiyatga ega. Pedagogik faoliyatda refleksiya mohiyati pedagogning o'z ishini muntazam ravishda tahlil qilishi, o'quvchilar bilan munosabatlarni baholashi va ta'lim jarayonini yaxshilash yo'llarini aniqlashini anglatadi. Ushbu bo'limda refleksiya mohiyati, uning tamoyillari, qo'llanilishi va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi.

Bo‘limning maqsadi – pedagogik faoliyatda refleksiyaning mohiyati va uning intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashdagi o‘rnini chuqur tahlil qilishdir.

Refleksiya mohiyati

Refleksiya pedagogning o‘z faoliyatini, qarorlarini va o‘quvchilar bilan o‘zaro munosabatlarini tahlil qilish orqali o‘z ishini yaxshilashga qaratilgan kognitiv va emotsional jarayonni anglatadi. Izbullayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, “refleksiya pedagogning o‘z faoliyatini tushunish, kamchiliklarni aniqlash va professional o‘rishni ta’minlashning asosiy vositasidir”^[1]. Refleksiya intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda alohida ahamiyatga ega, chunki bu jarayon pedagogga o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashish va ta’lim strategiyalarini moslashtirish imkonini beradi. Refleksiya quyidagi maqsadlarni ko‘zlaydi:

- O‘z faoliyatidagi muvaffaqiyat va kamchiliklarni aniqlash.
- O‘quvchilarning rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillarni tushunish.
- Ta’lim jarayonini samaraliroq qilish uchun yangi yondashuvlarni ishlab chiqish.
- Pedagogning emotsional va psixologik barqarorligini mustahkamlash^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, refleksiya intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagogning o‘quvchilarning o‘ziga xos ehtiyojlarini tushunishiga va ularga mos ta’lim strategiyalarini shakllantirishiga yordam beradi^[3].

Refleksiyaning asosiy tamoyillari

Pedagogik faoliyatda refleksiya bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko‘rsatadi:

1. **O‘z-o‘zini tahlil qilish:** Pedagogning o‘z harakatlari, qarorlari va natijalarini muntazam ravishda baholashi.
2. **Obyektivlik:** O‘z faoliyatini xolis va haqqoniy tahlil qilish, shaxsiy noto‘g‘ri qarashlardan qochish.
3. **Maqsadlarga yo‘naltirilganlik:** Refleksiyaning ta’lim jarayonini yaxshilash va o‘quvchilarning rivojlanishiga xizmat qilish uchun qo‘llash.
4. **Doimiy jarayon:** Refleksiyaning bir martalik emas, balki doimiy va tizimli jarayon sifatida qarash.
5. **Hamkorlik:** Refleksiyaning hamkasblar yoki supervizorlar bilan birgalikda amalga oshirish orqali yanada samarali natijalarga erishish^[4].

Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi refleksiya bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, pedagogning o‘quvchilar bilan o‘zaro munosabatlarida o‘z faoliyatini tahlil qilish orqali o‘rishni ta’kidlaydi^[5].

Refleksiyaning qo‘llanilishi

Pedagogik faoliyatda refleksiya turli usullar orqali amalda qo'llaniladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **O'z faoliyatini yozma tahlil qilish:** Pedagogning darslar, o'quvchilar bilan munosabatlar va qarorlarini yozma shaklda tahlil qilishi.
2. **Guruh muhokamalari:** Hamkasblar bilan refleksiv seanslar o'tkazish orqali tajriba almashish.
3. **Superviziya seanslari:** Mutaxassis psixologlar yoki supervizorlar bilan birgalikda faoliyatni tahlil qilish.
4. **O'quvchilarning fikr-mulohazalarini tahlil qilish:** O'quvchilarning xatti-harakatlari va ta'lim natijalarini tahlil qilish orqali refleksiya qilish.
5. **O'z-o'zini baholash vositalari:** Refleksiv jurnallar, so'rovnomalar yoki boshqa vositalardan foydalanish^[6].

1. O'z faoliyatini yozma tahlil qilish

O'z faoliyatini yozma tahlil qilish refleksiyaning eng keng tarqalgan usullaridan biridir. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, yozma refleksiya pedagogga o'z faoliyatidagi muvaffaqiyat va kamchiliklarni aniqroq tushunishga yordam beradi^[7]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Dars jurnallari:** Har bir darsdan so'ng o'quv jarayonini va o'quvchilarning xatti-harakatlarini yozib borish.
- **Kamchiliklarni aniqlash:** O'z faoliyatidagi muammoli jihatlarni aniqlash va yechim yo'llarini ishlab chiqish.
- **Maqsadlarni qayta ko'rib chiqish:** Ta'lim maqsadlariga erishish darajasini baholash va yangi maqsadlarni belgilash^[8].

2. Guruh muhokamalari

Guruh muhokamalari refleksiyani yanada samarali qilishga yordam beradi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, hamkasblar bilan tajriba almashish pedagoglarning o'z faoliyatini boshqa nuqtai nazardan ko'rishiga imkon beradi^[9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Refleksiv seminarlar:** Hamkasblar o'rtasida o'z tajribalarini muhokama qilish uchun guruh seanslari tashkil etish.
- **Maslahat almashish:** Muayyan muammolarga yechim topish uchun hamkasblardan maslahat olish.
- **Jamoaviy refleksiya:** Guruhda umumiy maqsadlarni tahlil qilish va yangi strategiyalarni ishlab chiqish^[10].

3. Superviziya seanslari

Superviziya seanslari pedagoglarning professional rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, superviziya pedagoglarning o'z faoliyatini mutaxassis nuqtai nazaridan tahlil qilishiga yordam beradi^[11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Mutaxassis maslahatlari:** Psixologlar yoki tajribali supervizorlar bilan seanslar o'tkazish.
- **Muammolarni tahlil qilish:** O'quvchilar bilan munosabatlardagi qiyinchiliklarni muhokama qilish.
- **Yangi strategiyalar:** Superviziya orqali yangi ta'lim yondashuvlarini ishlab chiqish^[12].

4. O'quvchilarning fikr-mulohazalarini tahlil qilish

O'quvchilarning xatti-harakatlari va ta'lim natijalarini tahlil qilish refleksiyaning muhim qismidir. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, o'quvchilarning reaksiyalari pedagogga o'z faoliyatining samaradorligini baholashga yordam beradi^[13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **O'quvchilarning rivojlanishini kuzatish:** O'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyatlarini va qiyinchiliklarini tahlil qilish.
- **Fikr-mulohazalarni yig'ish:** O'quvchilar yoki ota-onalardan ta'lim jarayoni haqida mulohazalarni olish.
- **Strategiyalarni moslashtirish:** O'quvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda ta'lim strategiyalarini o'zgartirish^[14].

5. O'z-o'zini baholash vositalari

O'z-o'zini baholash vositalari pedagoglarning refleksiv jarayonlarini tizimli qilishga yordam beradi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, refleksiv jurnallar va so'rovnomalar pedagoglarning o'z faoliyatini tahlil qilishini osonlashtiradi^[15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Refleksiv jurnallar:** Pedagogning har bir dars yoki muhim voqeadan so'ng o'z faoliyatini yozma tahlil qilishi.
- **So'rovnomalar:** O'z faoliyatini baholash uchun maxsus ishlab chiqilgan savollardan foydalanish.
- **Raqamli vositalar:** Refleksiyaning tizimli qilish uchun onlayn platformalar va ilovalardan foydalanish^[16].

Refleksiyaning ahamiyati

Pedagogik faoliyatda refleksiya intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, refleksiya pedagoglarning professional samaradorligini oshiradi va o'quvchilarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi^[17]. Refleksiyaning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Professional o'sish:** Refleksiya pedagoglarning o'z kamchiliklarini aniqlash va ularni bartaraf etishga yordam beradi.
2. **Ta'lim sifati:** O'z faoliyatini tahlil qilish orqali pedagoglar ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi.
3. **O'quvchilar bilan munosabatlar:** Refleksiya o'quvchilarning individual ehtiyojlarini tushunishga va ularga mos yondashuvlarni shakllantirishga yordam beradi.
4. **Emotsional barqarorlik:** Refleksiya pedagoglarning stressni boshqarish va emotsional muvozanatni saqlashiga xizmat qiladi^[18].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi refleksiv kompetentlikning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu ko'nikma o'quvchilarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi^[19].

Refleksiya muammolar va yechimlar

Pedagogik faoliyatda refleksiyani qo'llashda bir qator muammolar mavjud:

1. **Vaqt yetishmasligi:** Pedagoglarning bandligi tufayli refleksiya uchun yetarlicha vaqt ajrata olmasligi.
2. **Malaka yetishmasligi:** Refleksiv tahlil bo'yicha maxsus ko'nikmalarning cheklanganligi.
3. **Resurslarning yetishmasligi:** Refleksiya vositalari va superviziya seanslari uchun resurslarning cheklanganligi.
4. **Motivatsiya pasayishi:** Refleksiyaning doimiy jarayon sifatida qabul qilishda qiyinchiliklar^[20].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Vaqtni rejalashtirish:** Refleksiya uchun maxsus vaqt ajratish va uni ish jadvaliga kiritish.
2. **Malaka oshirish dasturlari:** Pedagoglar uchun refleksiv tahlil bo'yicha treninglar tashkil etish.
3. **Resurslarni ko'paytirish:** Refleksiya vositalari va superviziya seanslari uchun zamonaviy resurslarni ta'minlash.
4. **Motivatsiyani oshirish:** Refleksiyaning professional o'sishdagi ahamiyatini targ'ib qilish va rag'batlantiruvchi tizimlarni joriy etish^[21].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa refleksiv kompetentlikni rivojlantirishda muhim qadamdir^[22].

Refleksiyada zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida refleksiyada innovatsion yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar refleksiyani yanada samarali qilishda muhim vosita sifatida qaralmoqda^[23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli refleksiya vositalari:** Onlayn jurnallar, ilovalar va platformalar orqali refleksiyani tizimli qilish.
- **Virtual reallik (VR):** Ta'lim jarayonlarini simulyatsiya qilish orqali refleksiv tahlilni rivojlantirish.
- **Sun'iy intellekt (AI):** Pedagoglarning faoliyatini tahlil qilish va moslashtirilgan refleksiya strategiyalarini ishlab chiqish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy refleksiya metodlarini mahalliy ta'lim muhitiga moslashtirish^[24].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa refleksiyaning samarasini oshiradi^[25].

Xulosa

Pedagogik faoliyatda refleksiya intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim kompetentsiya sifatida pedagoglarning professional samaradorligini oshiradi. O'z-o'zini tahlil qilish, obyektivlik, maqsadlarga yo'naltirilganlik, doimiy jarayon va hamkorlik kabi tamoyillar refleksiyani amalda qo'llashda asosiy rol o'ynaydi. Yozma tahlil, guruh muhokamalari, superviziya, o'quvchilarning fikr-mulohazalarini tahlil qilish va o'z-o'zini baholash vositalari refleksiyani tizimli va samarali qiladi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, refleksiyaning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar refleksiyaning mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

6.2. O'z faoliyatini tahlil qilish metodlari

O'z faoliyatini tahlil qilish metodlari oligofrenopedagogik faoliyatda refleksiv kompetentlikning muhim tarkibiy qismi sifatida pedagogning professional samaradorligini oshirish, o'quvchilar bilan munosabatlarni yaxshilash va ta'lim jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi. Ushbu metodlar pedagogga o'z ishini tizimli ravishda baholash, kamchiliklarni aniqlash va yangi

strategiyalarni ishlab chiqish imkonini beradi. Ushbu bo‘limda o‘z faoliyatini tahlil qilish metodlarining mohiyati, turlari, qo‘llanilishi va ahamiyati o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – o‘z faoliyatini tahlil qilish metodlarining intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashdagi o‘rni chuqur tahlil qilish va ularning ta’lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

O‘z faoliyatini tahlil qilishning mohiyati

O‘z faoliyatini tahlil qilish pedagogning o‘z ishini, qarorlarini, o‘quvchilar bilan munosabatlarini va ta’lim natijalarini tizimli ravishda baholash jarayonini anglatadi. Bu jarayon refleksiv kompetentlikning asosiy qismi bo‘lib, pedagogga o‘z faoliyatidagi muvaffaqiyat va kamchiliklarni aniqlash, shuningdek, ta’lim jarayonini yaxshilash yo‘llarini topish imkonini beradi. Izbullayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, “o‘z faoliyatini tahlil qilish pedagogning professional o‘sishi va ta’lim jarayonining sifatini oshirish uchun muhim vositadir”^[1]. Ushbu jarayon quyidagi maqsadlarni ko‘zlaydi:

- O‘z faoliyatidagi kuchli va zaif tomonlarni aniqlash.
- O‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta’lim strategiyalarini ishlab chiqish.
- Professional xatolar va kamchiliklarni bartaraf etish.
- Ta’lim muhitida samarali va ijobiy munosabatlarni shakllantirish^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda o‘z faoliyatini tahlil qilish pedagogga o‘quvchilarning sekin rivojlanish jarayonlariga moslashish va ularga mos yondashuvlarni shakllantirish imkonini beradi^[3].

O‘z faoliyatini tahlil qilishning asosiy tamoyillari

O‘z faoliyatini tahlil qilish bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko‘rsatadi:

1. **Tizimlilik:** Tahlil jarayonining muntazam va doimiy ravishda amalga oshirilishi.
2. **Obyektivlik:** O‘z faoliyatini xolis va haqqoniy baholash, shaxsiy noto‘g‘ri qarashlardan qochish.
3. **Maqsadlarga yo‘naltirilganlik:** Tahlilni ta’lim jarayonini yaxshilash va o‘quvchilarning rivojlanishiga xizmat qilish uchun qo‘llash.
4. **Refleksiv yondashuv:** O‘z xatti-harakatlarini, his-tuyg‘ularini va qarorlarini chuqur tahlil qilish.
5. **Hamkorlik:** Hamkasblar yoki supervizorlar bilan birgalikda tahlil qilish orqali yanada samarali natijalarga erishish^[4].

Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasi o‘z faoliyatini tahlil qilish bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, pedagogning o‘quvchilarning potentsial imkoniyatlariga mos ravishda o‘z strategiyalarini qayta ko‘rib chiqishini ta’kidlaydi^[5].

O‘z faoliyatini tahlil qilish metodlari

O‘z faoliyatini tahlil qilish intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli metodlar orqali amalda qo‘llaniladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy metodlarni ajratib ko‘rsatadi:

1. **Yozma refleksiya:** Darslar va o‘quvchilar bilan munosabatlarni yozma shaklda tahlil qilish.
2. **Guruh refleksiyasi:** Hamkasblar bilan birgalikda tajriba almashish va muhokama qilish.
3. **Superviziya:** Mutaxassislar yordamida o‘z faoliyatini tahlil qilish.
4. **O‘quvchilarning fikr-mulohazalarini tahlil qilish:** O‘quvchilarning xatti-harakatlari va ta’lim natijalarini baholash.
5. **Raqamli vositalardan foydalanish:** Refleksiyani tizimli qilish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanish^[6].

1. Yozma refleksiya

Yozma refleksiya o‘z faoliyatini tahlil qilishning eng keng tarqalgan va samarali metodlaridan biridir. Jurayev B.T. (2020) ta’kidlaganidek, yozma refleksiya pedagogga o‘z faoliyatidagi muvaffaqiyat va kamchiliklarni aniqroq tushunishga yordam beradi^[7]. Bu metod quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Dars jurnallari:** Har bir darsdan so‘ng o‘quv jarayoni, o‘quvchilarning xatti-harakatlari va o‘z qarorlarini yozib borish.
- **Muammolarni aniqlash:** O‘z faoliyatidagi qiyinchiliklarni yozma shaklda tahlil qilish va yechim yo‘llarini ishlab chiqish.
- **Maqsadlarni qayta ko‘rib chiqish:** Ta’lim maqsadlariga erishish darajasini baholash va yangi maqsadlarni belgilash^[8].

2. Guruh refleksiyasi

Guruh refleksiyasi pedagoglarning hamkasblar bilan tajriba almashishi va o‘z faoliyatini birgalikda tahlil qilishini o‘z ichiga oladi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, guruh muhokamalari pedagoglarning o‘z faoliyatini boshqa nuqtai nazardan ko‘rishiga imkon beradi^[9]. Bu metod quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Refleksiv seminarlar:** Hamkasblar o‘rtasida o‘z tajribalarini muhokama qilish uchun guruh seanslari tashkil etish.

- **Tajriba almashish:** Muayyan muammolarga yechim topish uchun hamkasblardan maslahat olish.
- **Jamoaviy tahlil:** Guruhda umumiy ta'lim maqsadlarini tahlil qilish va yangi strategiyalarni ishlab chiqish^[10].

3. Superviziya

Superviziya o'z faoliyatini tahlil qilishning professional usuli bo'lib, mutaxassislar yordamida amalga oshiriladi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, superviziya pedagoglarning o'z faoliyatini mutaxassis nuqtai nazaridan tahlil qilishiga va yangi yondashuvlarni ishlab chiqishiga yordam beradi^[11]. Bu metod quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Individual superviziya:** Psixologlar yoki tajribali supervizorlar bilan alohida seanslar o'tkazish.
- **Guruh superviziyasi:** Hamkasblar bilan birgalikda muammolarni muhokama qilish.
- **Strategik maslahatlar:** O'quvchilar bilan munosabatlardagi qiyinchiliklarga yechim topish uchun maslahatlar olish^[12].

4. O'quvchilarning fikr-mulohazalarini tahlil qilish

O'quvchilarning xatti-harakatlari va ta'lim natijalarini tahlil qilish o'z faoliyatini baholashning muhim usullaridan biridir. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, o'quvchilarning reaksiyalari pedagogga o'z strategiyalarining samaradorligini tushunishga yordam beradi^[13]. Bu metod quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **O'quvchilarning rivojlanishini kuzatish:** O'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyatlari va qiyinchiliklarini tahlil qilish.
- **Fikr-mulohazalarni yig'ish:** O'quvchilar yoki ota-onalardan ta'lim jarayoni haqida mulohazalarni olish.
- **Moslashtirish:** O'quvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda ta'lim strategiyalarini o'zgartirish^[14].

5. Raqamli vositalardan foydalanish

Raqamli vositalar o'z faoliyatini tahlil qilishni tizimli va samarali qilishga yordam beradi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, zamonaviy texnologiyalar refleksiyaning soddalashtiradi va pedagoglarning vaqtini tejaydi^[15]. Bu metod quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Onlayn jurnallar:** Refleksiv tahlil uchun maxsus ilovalar yoki platformalardan foydalanish.

- **Ta'lim boshqaruv tizimlari:** O'quv jarayonini kuzatish va tahlil qilish uchun raqamli vositalardan foydalanish.
- **Ma'lumotlarni tahlil qilish:** O'quvchilarning natijalarini raqamli shaklda tahlil qilish va xulosalar chiqarish^[16].

O'z faoliyatini tahlil qilishning ahamiyati

O'z faoliyatini tahlil qilish intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu metodlar pedagoglarning professional samaradorligini oshiradi va o'quvchilarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi^[17]. O'z faoliyatini tahlil qilishning ahamiyati quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

1. **Professional o'sish:** Tahlil orqali pedagoglar o'z kamchiliklarini aniqlaydi va ularni bartaraf etadi.
2. **Ta'lim sifati:** O'z faoliyatini tahlil qilish ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi.
3. **O'quvchilar bilan munosabatlar:** Tahlil o'quvchilarning individual ehtiyojlarini tushunishga va ularga mos yondashuvlarni shakllantirishga yordam beradi.
4. **Emotsional barqarorlik:** O'z faoliyatini tahlil qilish pedagoglarning stressni boshqarish va emotsional muvozanatni saqlashiga xizmat qiladi^[18].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi o'z faoliyatini tahlil qilish metodlarining ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu metodlar o'quvchilarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi^[19].

O'z faoliyatini tahlil qilishdagi muammolar va yechimlar

O'z faoliyatini tahlil qilishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Vaqt yetishmasligi:** Pedagoglarning bandligi tufayli tahlil uchun yetarlicha vaqt ajrata olasligi.
2. **Malaka yetishmasligi:** Refleksiv tahlil bo'yicha maxsus ko'nikmalarning cheklanganligi.
3. **Resurslarning yetishmasligi:** Tahlil vositalari va superviziya seanslari uchun resurslarning cheklanganligi.
4. **Motivatsiya pasayishi:** Tahlil jarayonini doimiy ravishda davom ettirishda qiyinchiliklar^[20].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Vaqtни rejalashtirish:** Tahlil uchun maxsus vaqt ajratish va uni ish jadvaliga kiritish.

2. **Malaka oshirish dasturlari:** Pedagoglar uchun refleksiv tahlil bo'yicha treninglar tashkil etish.
3. **Resurslarni ko'paytirish:** Tahlil vositalari va superviziya seanslari uchun zamonaviy resurslarni ta'minlash.
4. **Motivatsiyani oshirish:** Tahlilning professional o'sishdagi ahamiyatini targ'ib qilish va rag'batlantiruvchi tizimlarni joriy etish^[21].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa o'z faoliyatini tahlil qilish metodlarini rivojlantirishda muhim qadamdir^[22].

O'z faoliyatini tahlil qilishda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida o'z faoliyatini tahlil qilishda innovatsion yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar tahlil jarayonini yanada samarali qilishda muhim vosita sifatida qaralmoqda^[23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli tahlil vositalari:** Onlayn jurnallar, ilovalar va platformalar orqali tahlilni tizimli qilish.
- **Virtual reallik (VR):** Ta'lim jarayonlarini simulyatsiya qilish orqali tahlil ko'nikmalarini rivojlantirish.
- **Sun'iy intellekt (AI):** Pedagoglarning faoliyatini tahlil qilish va moslashtirilgan strategiyalarni ishlab chiqish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy tahlil metodlarini mahalliy ta'lim muhitiga moslashtirish^[24].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa o'z faoliyatini tahlil qilishning samarasini oshiradi^[25].

Xulosa

O'z faoliyatini tahlil qilish metodlari intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim refleksiv kompetentsiya sifatida pedagoglarning professional samaradorligini oshiradi. Tizimlilik, obyektivlik, maqsadlarga yo'naltirilganlik, refleksiv yondashuv va hamkorlik kabi tamoyillar ushbu metodlarni amalda qo'llashda asosiy rol o'ynaydi. Yozma refleksiya, guruh muhokamalari, superviziya, o'quvchilarning fikr-mulohazalarini tahlil qilish va raqamli vositalardan foydalanish tahlil jarayonini tizimli va samarali qiladi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, o'z faoliyatini tahlil qilishning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar o'z faoliyatini tahlil

qilish metodlarining mohiyati va o‘rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

6.3. Kasbiy o‘shish rejalashtirish

Kasbiy o‘shish rejalashtirish oligofrenopedagogik faoliyatda refleksiv kompetentlikning muhim tarkibiy qismi sifatida pedagogning professional malakasini oshirish, yangi ko‘nikmalarni egallash va ta‘lim jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi. Bu jarayon pedagogning o‘z faoliyatini tahlil qilishi, maqsadlarni aniqlashi va uzoq muddatli rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishini o‘z ichiga oladi. Ushbu bo‘limda kasbiy o‘shish rejalashtirishning mohiyati, tamoyillari, usullari va ahamiyati o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – kasbiy o‘shish rejalashtirishning intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashdagi o‘rnini chuqur tahlil qilish va uning ta‘lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Kasbiy o‘shish rejalashtirishning mohiyati

Kasbiy o‘shish rejalashtirish pedagogning professional rivojlanishini tizimli ravishda rejalashtirish va yangi bilim, ko‘nikma va tajribalarni egallashga qaratilgan jarayonni anglatadi. Bu jarayon pedagogning o‘z faoliyatini refleksiv tahlil qilishi, o‘z kuchli va zaif tomonlarini aniqlashi va uzoq muddatli maqsadlarga erishish uchun strategik reja tuzishini o‘z ichiga oladi. Izbullayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, “kasbiy o‘shish rejalashtirish pedagogning professional malakasini doimiy ravishda oshirish va ta‘lim jarayonining sifatini yaxshilashning asosiy vositasidir”^[1]. Kasbiy o‘shish rejalashtirish quyidagi maqsadlarni ko‘zlaydi:

- Professional malakani oshirish orqali ta‘lim sifatini yaxshilash.
- Intellektual nuqsonli bolalarning individual ehtiyojlariga mos strategiyalarni ishlab chiqish.
- Pedagogning professional charchoq (burnout) holatlaridan qochishiga yordam berish.
- Zamonaviy ta‘lim metodlari va texnologiyalarini o‘zlashtirish^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda kasbiy o‘shish rejalashtirish pedagogning o‘quvchilarning sekin rivojlanish jarayonlariga moslashishiga va ularga samarali ta‘lim berishiga yordam beradi^[3].

Kasbiy o‘shish rejalashtirishning asosiy tamoyillari

Kasbiy o'sish rejalashtirish bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Tizimlilik va uzluksizlik:** Kasbiy o'sishni doimiy jarayon sifatida rejalashtirish va uni muntazam ravishda yangilash.
2. **Individuallik:** Rejalashtirishda pedagogning shaxsiy ehtiyojlari, qobiliyatlari va maqsadlarini hisobga olish.
3. **Maqsadlarga yo'naltirilganlik:** Qisqa va uzoq muddatli professional maqsadlarni aniqlash va ularga erishish uchun aniq strategiyalar ishlab chiqish.
4. **Refleksiv yondashuv:** O'z faoliyatini tahlil qilish orqali rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash.
5. **Hamkorlik va resurslardan foydalanish:** Hamkasblar, supervizorlar va ta'lim resurslari bilan hamkorlik qilish orqali o'sishni ta'minlash^[4].

Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi kasbiy o'sish rejalashtirish bilan uzviy bog'liq bo'lib, pedagogning o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlarida o'zini rivojlantirishga doimiy intilishini ta'kidlaydi^[5].

Kasbiy o'sish rejalashtirish usullari

Kasbiy o'sish rejalashtirish intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli usullar orqali amalda qo'llaniladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Individual rivojlanish rejasini tuzish:** Pedagogning shaxsiy maqsadlari va ehtiyojlariga asoslangan rivojlanish rejasini ishlab chiqish.
2. **Professional treninglar va seminarlar:** Yangi bilim va ko'nikmalarni egallash uchun maxsus dasturlarda ishtirok etish.
3. **Mentorlik va superviziya:** Tajribali mutaxassislar yordamida professional o'sishni rejalashtirish.
4. **Tajriba almashish:** Hamkasblar bilan tajriba almashish orqali yangi yondashuvlarni o'rganish.
5. **Raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish:** Onlayn kurslar va platformalar orqali kasbiy malakani oshirish^[6].

1. Individual rivojlanish rejasini tuzish

Individual rivojlanish rejasini tuzish kasbiy o'sishning asosiy usullaridan biridir. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, individual reja pedagogning o'z kuchli va zaif tomonlarini hisobga olgan holda aniq maqsadlarni belgilashga yordam beradi^[7]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **O'z-o'zini baholash:** Pedagogning o'z faoliyatini tahlil qilishi va rivojlanish sohalarni aniqlashi.

- **Maqsadlarni belgilash:** Qisqa muddatli (masalan, yangi metodni o'rganish) va uzoq muddatli (masalan, inklyuziv ta'lim mutaxassisi bo'lish) maqsadlarni aniqlash.
- **Reja tuzish:** Maqsadlarga erishish uchun aniq qadamlar va muddatlarni belgilash^[8].

2. Professional treninglar va seminarlar

Professional treninglar va seminarlar kasbiy o'sishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, bu treninglar pedagoglarning zamonaviy ta'lim metodlarini o'zlashtirishiga yordam beradi^[9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Maxsus ta'lim metodlari:** Inklyuziv ta'lim va oligofrenopedagogika bo'yicha yangi metodlarni o'rganish.
- **Psixologik treninglar:** Emotsional barqarorlik va stressni boshqarish bo'yicha ko'nikmalarni rivojlantirish.
- **Texnologik innovatsiyalar:** Raqamli vositalar va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini o'zlashtirish^[10].

3. Mentorlik va superviziya

Mentorlik va superviziya pedagoglarning kasbiy o'sishini yo'naltirishda samarali usul hisoblanadi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, tajribali mutaxassislarning maslahatlari pedagoglarning professional maqsadlariga erishishini osonlashtiradi^[11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Individual maslahatlar:** Mentor yoki supervizor bilan muntazam uchrashuvlar o'tkazish.
- **Muammolarni muhokama qilish:** O'quvchilar bilan ishlashda yuzaga kelgan qiyinchiliklarni tahlil qilish.
- **Yangi strategiyalar:** Mentor yordamida yangi ta'lim yondashuvlarini ishlab chiqish^[12].

4. Tajriba almashish

Tajriba almashish pedagoglarning kasbiy o'sishida muhim ahamiyatga ega. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, hamkasblar bilan tajriba almashish yangi yondashuvlarni o'rganish va professional ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi^[13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Guruh muhokamalari:** Hamkasblar bilan tajriba almashish uchun seminarlar va uchrashuvlar tashkil etish.
- **Xalqaro tajriba:** Xorijiy ta'lim tizimlaridagi ilg'or usullarni o'rganish va mahalliy sharoitlarga moslashtirish.

- **Professional tarmoqlar:** Pedagoglarning professional jamoalarda ishtirok etishi va tajriba almashishi^[14].

5. Raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish

Raqamli ta'lim resurslari kasbiy o'sishni rejalashtirishda zamonaviy yondashuv sifatida keng qo'llanilmoqda. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, onlayn platformalar va kurslar pedagoglarning vaqtini tejash va yangi bilimlarni oson o'zlashtirishiga yordam beradi^[15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Onlayn kurslar:** Maxsus ta'lim, psixologiya va pedagogika bo'yicha onlayn dasturlarda ishtirok etish.
- **Vebinarlar:** Mutaxassislar tomonidan o'tkaziladigan vebinarlarda yangi metodlarni o'rganish.
- **Raqamli resurslar:** Ta'lim platformalari va ilovalar orqali kasbiy malakani oshirish^[16].

Kasbiy o'sish rejalashtirishning ahamiyati

Kasbiy o'sish rejalashtirish intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu jarayon pedagoglarning professional samaradorligini oshiradi va o'quvchilarning ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi^[17]. Kasbiy o'sish rejalashtirishning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Professional malaka oshirish:** Yangi bilim va ko'nikmalar ta'lim sifatini yaxshilaydi.
2. **O'quvchilarning rivojlanishi:** Pedagogning professional o'sishi o'quvchilarning ta'lim va ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.
3. **Emotsional barqarorlik:** Tizimli rivojlanish rejasi pedagoglarning stressni boshqarish va motivatsiyani saqlashiga yordam beradi.
4. **Ta'lim muhitining sifati:** Kasbiy o'sish rejalashtirish ta'lim muhitida ijobiy va samarali muhit yaratadi^[18].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi kasbiy o'sish rejalashtirishning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu jarayon o'quvchilarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi^[19].

Kasbiy o'sish rejalashtirishdagi muammolar va yechimlar

Kasbiy o'sish rejalashtirishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Resurslarning cheklanganligi:** Treninglar, seminarlar va raqamli resurslarga kirish imkoniyatining cheklanganligi.

2. **Vaqt yetishmasligi:** Pedagoglarning bandligi tufayli kasbiy o'sishga yetarlicha vaqt ajrata olmasligi.
3. **Motivatsiya pasayishi:** Uzoq muddatli rivojlanish rejalarida motivatsiyani saqlashda qiyinchiliklar.
4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda ijtimoiy bosimlar va stereotiplar^[20].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Ta'lim resurslarini ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy ta'lim vositalari bilan ta'minlash.
2. **Moslashuvchan dasturlar:** Pedagoglar uchun qulay vaqtda o'tkaziladigan onlayn va oflayn treninglar tashkil etish.
3. **Motivatsiyani oshirish:** Pedagoglarning professional o'sishi uchun rag'batlantiruvchi tizimlarni joriy etish.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish^[21].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa kasbiy o'sish rejalashtirishni rivojlantirishda muhim qadamdir^[22].

Kasbiy o'sish rejalashtirishda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida kasbiy o'sish rejalashtirishda innovatsion yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar kasbiy o'sishni rejalashtirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda^[23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli ta'lim platformalari:** Onlayn kurslar va vebinarlar orqali professional malaka oshirish.
- **Virtual reallik (VR):** Ta'lim jarayonlarini simulyatsiya qilish orqali ko'nikmalarni rivojlantirish.
- **Sun'iy intellekt (AI):** Pedagoglarning professional ehtiyojlarini tahlil qilish va moslashtirilgan rivojlanish rejalarini ishlab chiqish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy ta'lim tizimlaridagi ilg'or usullarni mahalliy sharoitlarga moslashtirish^[24].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa kasbiy o'sish rejalashtirishning samarasini oshiradi^[25].

Xulosa

Kasbiy o'sish rejalashtirish intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim refleksiv kompetentsiya sifatida pedagoglarning professional samaradorligini oshiradi. Tizimlilik, individuallik, maqsadlarga yo'naltirilganlik, refleksiv yondashuv va hamkorlik kabi tamoyillar ushbu jarayonni amalda qo'llashda asosiy rol o'ynaydi. Individual rivojlanish rejasi, professional treninglar, mentorlik, tajriba almashish va raqamli resurslardan foydalanish kasbiy o'sishni tizimli va samarali qiladi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, kasbiy o'sish rejalashtirishning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar kasbiy o'sish rejalashtirishning mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

6.4. O'z-o'zini baholash usullari

O'z-o'zini baholash usullari oligofrenopedagogik faoliyatda refleksiv kompetentlikning muhim tarkibiy qismi sifatida pedagogning o'z faoliyatini, professional ko'nikmalarini va o'quvchilar bilan munosabatlarini tahlil qilish orqali professional o'sishni ta'minlaydi. Bu jarayon pedagogning o'z ishini xolis baholashi, kuchli va zaif tomonlarini aniqlashi va ta'lim jarayonini yaxshilash yo'llarini topishini o'z ichiga oladi. Ushbu bo'limda o'z-o'zini baholash usullarining mohiyati, tamoyillari, qo'llanilishi va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – o'z-o'zini baholash usullarining intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashdagi o'rnini chuqur tahlil qilish va ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

O'z-o'zini baholashning mohiyati

O'z-o'zini baholash pedagogning o'z faoliyatini, qarorlarini, o'quvchilar bilan munosabatlarini va ta'lim natijalarini xolis va tizimli ravishda tahlil qilish jarayonini anglatadi. Bu jarayon refleksiv kompetentlikning asosiy qismi bo'lib, pedagogga o'z ishining samaradorligini baholash, kamchiliklarni aniqlash va professional o'sish yo'llarini topish imkonini beradi. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, “o'z-o'zini baholash pedagogning professional malakasini oshirish va ta'lim jarayonining sifatini yaxshilashning muhim vositasidir”^[1]. O'z-o'zini baholash quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

- O'z faoliyatidagi muvaffaqiyat va kamchiliklarni aniqlash.
- O'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish.

- Professional xatolar va zaif tomonlarni bartaraf etish.
- Ta'lim muhitida samarali va ijobiy munosabatlarni shakllantirish^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda o'z-o'zini baholash pedagogga o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlarini tushunish va ularga mos ta'lim yondashuvlarini shakllantirish imkonini beradi^[3].

O'z-o'zini baholashning asosiy tamoyillari

O'z-o'zini baholash bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Xolislik:** O'z faoliyatini haqqoniy va obyektiv baholash, shaxsiy noto'g'ri qarashlardan qochish.
2. **Tizimlilik:** O'z-o'zini baholashni muntazam va doimiy jarayon sifatida amalga oshirish.
3. **Maqsadlarga yo'naltirilganlik:** Baholashni ta'lim jarayonini yaxshilash va o'quvchilarning rivojlanishiga xizmat qilish uchun qo'llash.
4. **Refleksiv yondashuv:** O'z xatti-harakatlarini, his-tuyg'ularini va qarorlarini chuqur tahlil qilish.
5. **Integratsiya:** O'z-o'zini baholashni boshqa professional rivojlanish usullari bilan birlashtirish, masalan, superviziya yoki tajriba almashish^[4].

Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi o'z-o'zini baholash bilan uzviy bog'liq bo'lib, pedagogning o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlarida o'z faoliyatini tahlil qilish orqali o'sishini ta'kidlaydi^[5].

O'z-o'zini baholash usullari

O'z-o'zini baholash intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli usullar orqali amalda qo'llaniladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Refleksiv jurnallar:** O'z faoliyatini yozma shaklda tahlil qilish va baholash.
2. **O'z-o'zini baholash so'rovnomalari:** Maxsus savollar orqali o'z faoliyatini tahlil qilish.
3. **Darslarni kuzatish va tahlil qilish:** O'z darslarini yozib olish yoki kuzatish orqali baholash.
4. **Fikr-mulohaza tahlili:** O'quvchilar, ota-onalar yoki hamkasblardan olingan mulohazalarni tahlil qilish.
5. **Raqamli vositalardan foydalanish:** O'z-o'zini baholashni tizimli qilish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanish^[6].

1. Refleksiv jurnallar

Refleksiv jurnallar o'z-o'zini baholashning eng keng tarqalgan usullaridan biridir. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, refleksiv jurnallar pedagogga o'z faoliyatini muntazam ravishda tahlil qilish va professional o'sish yo'llarini aniqlash imkonini beradi^[7]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Darslarni yozma tahlil qilish:** Har bir darsdan so'ng o'quv jarayoni, o'quvchilarning xatti-harakatlari va o'z qarorlarini yozib borish.
- **Muammolarni aniqlash:** O'z faoliyatidagi qiyinchiliklarni yozma shaklda tahlil qilish va yechim yo'llarini ishlab chiqish.
- **Maqsadlarni qayta ko'rib chiqish:** Ta'lim maqsadlariga erishish darajasini baholash va yangi maqsadlarni belgilash^[8].

2. O'z-o'zini baholash so'rovnomalari

O'z-o'zini baholash so'rovnomalari pedagogning o'z faoliyatini tizimli ravishda baholashiga yordam beradi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, bu usul pedagogning o'z kuchli va zaif tomonlarini aniqlashda samarali vositadir^[9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Standartlashtirilgan savollar:** Professional ko'nikmalar, o'quvchilar bilan munosabatlar va ta'lim natijalarini baholash uchun maxsus savollar.
- **O'zini baholash mezonlari:** Samaradorlik, moslashuvchanlik va innovatsion yondashuvlar kabi mezonlar asosida baholash.
- **Natijalarni tahlil qilish:** So'rovnoma natijalarini tahlil qilib, rivojlanish rejalarini ishlab chiqish^[10].

3. Darslarni kuzatish va tahlil qilish

Darslarni kuzatish va tahlil qilish o'z-o'zini baholashning amaliy usullaridan biridir. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, o'z darslarini yozib olish yoki kuzatish orqali pedagog o'z xatti-harakatlarini va ta'lim strategiyalarini xolis baholay oladi^[11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Video yozuvlar:** Darslarni yozib olish va keyinchalik ularni tahlil qilish.
- **O'zini kuzatish:** Dars jarayonida o'z xatti-harakatlarini va o'quvchilarning reaksiyalarini kuzatish.
- **Tahlil va xulosa:** Kuzatish natijalariga asoslanib, ta'lim strategiyalarini yaxshilash yo'llarini aniqlash^[12].

4. Fikr-mulohaza tahlili

O'quvchilar, ota-onalar yoki hamkasblardan olingan fikr-mulohazalarni tahlil qilish o'z-o'zini baholashning muhim usulidir. Qodirova F.U. va Pulatova D.A.

(2023) ta'kidlaganidek, bu mulohazalar pedagogga o'z faoliyatining samaradorligini tushunishga yordam beradi^[13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **O'quvchilarning fikr-mulohazalari:** O'quvchilarning ta'lim jarayoniga munosabatini tahlil qilish.
- **Ota-onalardan mulohazalar:** O'quvchilarning ota-onalari bilan suhbatlar orqali ta'lim jarayonini baholash.
- **Hamkasblardan maslahatlar:** Hamkasblar bilan muhokamalar orqali o'z faoliyatini tahlil qilish^[14].

5. Raqamli vositalardan foydalanish

Raqamli vositalar o'z-o'zini baholashni tizimli va samarali qilishga yordam beradi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, zamonaviy texnologiyalar o'z-o'zini baholash jarayonini soddalashtiradi va pedagoglarning vaqtini tejaydi^[15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Onlayn jurnallar va ilovalar:** Refleksiv tahlil uchun maxsus platformalardan foydalanish.
- **Ta'lim boshqaruv tizimlari:** O'quv jarayonini kuzatish va tahlil qilish uchun raqamli vositalardan foydalanish.
- **Ma'lumotlarni tahlil qilish:** O'quvchilarning natijalarini raqamli shaklda tahlil qilish va xulosalar chiqarish^[16].

O'z-o'zini baholashning ahamiyati

O'z-o'zini baholash intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu usullar pedagoglarning professional samaradorligini oshiradi va o'quvchilarning ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi^[17]. O'z-o'zini baholashning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Professional o'sish:** O'z-o'zini baholash pedagoglarning o'z kamchiliklarini aniqlash va ularni bartaraf etishga yordam beradi.
2. **Ta'lim sifati:** O'z faoliyatini tahlil qilish orqali pedagoglar ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi.
3. **O'quvchilar bilan munosabatlar:** O'z-o'zini baholash o'quvchilarning individual ehtiyojlarini tushunishga va ularga mos yondashuvlarni shakllantirishga yordam beradi.
4. **Emotsional barqarorlik:** O'z-o'zini baholash pedagoglarning stressni boshqarish va emotsional muvozanatni saqlashga xizmat qiladi^[18].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi o'z-o'zini baholash usullarining

ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu usullar o'quvchilarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi^[19].

O'z-o'zini baholashdagi muammolar va yechimlar

O'z-o'zini baholashda bir qator muammolar mavjud:

1. **Vaqt yetishmasligi:** Pedagoglarning bandligi tufayli o'z-o'zini baholash uchun yetarlicha vaqt ajrata olmasligi.
2. **Malaka yetishmasligi:** O'z-o'zini baholash bo'yicha maxsus ko'nikmalarning cheklanganligi.
3. **Resurslarning yetishmasligi:** Baholash vositalari va superviziya seanslari uchun resurslarning cheklanganligi.
4. **Motivatsiya pasayishi:** O'z-o'zini baholashni doimiy jarayon sifatida qabul qilishda qiyinchiliklar^[20].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Vaqtни rejalashtirish:** O'z-o'zini baholash uchun maxsus vaqt ajratish va uni ish jadvaliga kiritish.
2. **Malaka oshirish dasturlari:** Pedagoglar uchun o'z-o'zini baholash bo'yicha treninglar tashkil etish.
3. **Resurslarni ko'paytirish:** Baholash vositalari va superviziya seanslari uchun zamonaviy resurslarni ta'minlash.
4. **Motivatsiyani oshirish:** O'z-o'zini baholashning professional o'sishdagi ahamiyatini targ'ib qilish va rag'batlantiruvchi tizimlarni joriy etish^[21].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa o'z-o'zini baholash usullarini rivojlantirishda muhim qadamdir^[22].

O'z-o'zini baholashda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida o'z-o'zini baholashda innovatsion yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar o'z-o'zini baholashni yanada samarali qilishda muhim vosita sifatida qaralmoqda^[23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli baholash vositalari:** Onlayn jurnallar, ilovalar va platformalar orqali o'z-o'zini baholashni tizimli qilish.
- **Virtual reallik (VR):** Ta'lim jarayonlarini simulyatsiya qilish orqali o'z faoliyatini baholash.
- **Sun'iy intellekt (AI):** Pedagoglarning faoliyatini tahlil qilish va moslashtirilgan baholash strategiyalarini ishlab chiqish.

- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy oʻz-oʻzini baholash usullarini mahalliy taʼlim muhitiga moslashtirish^[24].

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus taʼlim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qoʻllab-quvvatlaydi, bu esa oʻz-oʻzini baholashning samarasini oshiradi^[25].

Xulosa

Oʻz-oʻzini baholash usullari intellektual nuqsonli bolalarni oʻqitishda muhim refleksiv kompetentsiya sifatida pedagoglarning professional samaradorligini oshiradi. Xolislik, tizimlilik, maqsadlarga yoʻnaltirilganlik, refleksiv yondashuv va integratsiya kabi tamoyillar ushbu usullarni amalda qoʻllashda asosiy rol oʻynaydi. Refleksiv jurnallar, soʻrovnomalar, darslarni kuzatish, fikr-mulohaza tahlili va raqamli vositalardan foydalanish oʻz-oʻzini baholashni tizimli va samarali qiladi. Oʻzbekistonda maxsus taʼlim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv taʼlim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, oʻz-oʻzini baholashning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu boʻlimda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar oʻz-oʻzini baholash usullarining mohiyati va oʻrnini chuqur tushunishga yordam beradi va oʻquv qoʻllanmaning keyingi boʻlimlari uchun mustahkam пойdevor yaratadi.

6.5. Innovatsion tajribalarni oʻrganish va tatbiq etish

Innovatsion tajribalarni oʻrganish va tatbiq etish oligofrenopedagogik faoliyatda refleksiv kompetentlikning muhim tarkibiy qismi sifatida zamonaviy taʼlim usullarini oʻzlashtirish, intellektual nuqsonli bolalarni oʻqitishda yangi yondashuvlarni qoʻllash va taʼlim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Bu jarayon pedagogning oʻz faoliyatini tahlil qilishi, ilgʻor tajribalarni oʻrganishi va ularni mahalliy sharoitlarga moslashtirib tatbiq etishini oʻz ichiga oladi. Ushbu boʻlimda innovatsion tajribalarni oʻrganish va tatbiq etishning mohiyati, tamoyillari, usullari va ahamiyati oʻzbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Boʻlimning maqsadi – innovatsion tajribalarni oʻrganish va tatbiq etishning intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashdagi oʻrnini chuqur tahlil qilish va ularning taʼlim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Innovatsion tajribalarni oʻrganish va tatbiq etishning mohiyati

Innovatsion tajribalarni oʻrganish va tatbiq etish pedagogning zamonaviy taʼlim metodlari, texnologiyalari va xalqaro tajribalarni oʻrganishi, ularni oʻz faoliyatiga moslashtirishi va taʼlim jarayonida samarali qoʻllashini anglatadi. Bu jarayon refleksiv kompetentlikning muhim qismi boʻlib, pedagogga oʻz ishini takomillashtirish, oʻquvchilarning individual ehtiyojlariga mos yondashuvlarni shakllantirish va taʼlim sifatini oshirish imkonini beradi. Izbullayeva G. (2022)

ta'kidlaganidek, "innovatsion tajribalarni o'rganish va tatbiq etish pedagogning professional malakasini oshirish va ta'lim jarayonini zamonaviy talablarga moslashtirishning asosiy yo'lidir"^[1]. Ushbu jarayon quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

- Zamonaviy ta'lim metodlari va texnologiyalarini o'zlashtirish.
- O'quvchilarning ta'lim jarayoniga moslashuvini oshirish.
- Intellektual nuqsonli bolalar uchun samarali ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish.
- Ta'lim muhitida innovatsion yondashuvlarni joriy etish orqali ijobiy natijalarga erishish^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda innovatsion tajribalarni tatbiq etish pedagogga o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlariga mos yangi usullarni qo'llash imkonini beradi^[3].

Innovatsion tajribalarni o'rganish va tatbiq etishning asosiy tamoyillari

Innovatsion tajribalarni o'rganish va tatbiq etish bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Moslashuvchanlik:** Innovatsion tajribalarni mahalliy ta'lim sharoitlariga va o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirish.
2. **Tizimlilik:** Innovatsion usullarni o'rganish va tatbiq etishni muntazam va doimiy jarayon sifatida amalga oshirish.
3. **Ilmiy asoslanganlik:** Tajribalarni o'rganishda ilmiy tadqiqotlar va isbotlangan metodlarga tayanib ishlash.
4. **Hamkorlik:** Xalqaro va mahalliy tajribalarni o'rganishda hamkasblar, mutaxassislar va ta'lim tashkilotlari bilan hamkorlik qilish.
5. **Refleksiv yondashuv:** Tatbiq etilgan innovatsiyalarning samaradorligini tahlil qilish va ularni doimiy ravishda takomillashtirish^[4].

Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi innovatsion tajribalarni tatbiq etish bilan uzviy bog'liq bo'lib, pedagogning o'quvchilarning potentsial imkoniyatlariga mos ravishda yangi metodlarni qo'llashini ta'kidlaydi^[5].

Innovatsion tajribalarni o'rganish va tatbiq etish usullari

Innovatsion tajribalarni o'rganish va tatbiq etish intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli usullar orqali amalga qo'llaniladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Xalqaro tajribalarni o'rganish:** Ilg'or xorijiy ta'lim tizimlarini tahlil qilish va moslashtirish.

2. **Professional treninglar va seminarlar:** Zamonaviy metodlar va texnologiyalarni o'rganish uchun maxsus dasturlarda ishtirok etish.
3. **Tajriba almashish:** Mahalliy va xalqaro pedagoglar bilan tajriba almashish orqali yangi yondashuvlarni o'rganish.
4. **Raqamli texnologiyalardan foydalanish:** Innovatsion ta'lim vositalari va platformalarini tatbiq etish.
5. **Eksperimental loyihalar:** Yangi metodlarni sinovdan o'tkazish va ularning samaradorligini baholash^[6].

1. Xalqaro tajribalarni o'rganish

Xalqaro tajribalarni o'rganish innovatsion yondashuvlarni joriy etishda muhim rol o'ynaydi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, xorijiy ta'lim tizimlaridagi ilg'or tajribalarni o'rganish pedagoglarning yangi metodlarni mahalliy sharoitlarga moslashtirishiga yordam beradi^[7]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish:** Xalqaro jurnal va nashrlardagi innovatsion metodlarni o'rganish.
- **Xalqaro konferensiyalar:** Zamonaviy ta'lim yondashuvlari bo'yicha xalqaro uchrashuvlarda ishtirok etish.
- **Tajriba almashish dasturlari:** Xorijiy pedagoglar bilan hamkorlik orqali yangi usullarni o'rganish^[8].

2. Professional treninglar va seminarlar

Professional treninglar va seminarlar innovatsion tajribalarni o'rganishning samarali usullaridan biridir. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, bu dasturlar pedagoglarning zamonaviy ta'lim metodlarini o'zlashtirishiga yordam beradi^[9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Inklyuziv ta'lim metodlari:** Intellektual nuqsonli bolalar uchun maxsus ta'lim strategiyalarini o'rganish.
- **Texnologik innovatsiyalar:** Raqamli vositalar va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini o'zlashtirish.
- **Psixologik treninglar:** O'quvchilar bilan samarali munosabatlar o'rnatish bo'yicha ko'nikmalarni rivojlantirish^[10].

3. Tajriba almashish

Tajriba almashish innovatsion tajribalarni o'rganish va tatbiq etishda muhim ahamiyatga ega. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, hamkasblar bilan tajriba almashish yangi yondashuvlarni o'rganish va professional ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi^[11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Guruh muhokamalari:** Hamkasblar bilan tajriba almashish uchun seminarlar va uchrashuvlar tashkil etish.
- **Professional tarmoqlar:** Pedagoglarning professional jamoalarda ishtirok etishi va tajriba almashishi.
- **Mahalliy tajribalar:** O'zbekistondagi ilg'or ta'lim muassasalarining tajribalarini o'rganish^[12].

4. Raqamli texnologiyalardan foydalanish

Raqamli texnologiyalar innovatsion tajribalarni tatbiq etishda muhim vosita sifatida keng qo'llanilmoqda. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, raqamli platformalar va ilovalar pedagoglarning yangi metodlarni oson o'zlashtirishiga yordam beradi^[13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Onlayn ta'lim platformalari:** Maxsus ta'lim bo'yicha onlayn kurslar va vebinarlarda ishtirok etish.
- **Interaktiv vositalar:** Virtual reallik va simulyatsiya vositalaridan foydalanish.
- **Ma'lumotlarni tahlil qilish:** O'quvchilarning natijalarini raqamli shaklda tahlil qilish va yangi strategiyalarni ishlab chiqish^[14].

5. Eksperimental loyihalar

Eksperimental loyihalar yangi metodlarni sinovdan o'tkazish va ularning samaradorligini baholashda muhim rol o'ynaydi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, eksperimental loyihalar pedagoglarning innovatsion yondashuvlarni sinab ko'rishiga va ularni ta'lim jarayoniga integratsiya qilishiga yordam beradi^[15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Pilot loyihalar:** Yangi metodlarni kichik guruhlarda sinovdan o'tkazish.
- **Samaradorlikni baholash:** Eksperimental loyihalarning natijalarini tahlil qilish va xulosalar chiqarish.
- **Moslashtirish:** Tajriba natijalariga asoslanib, metodlarni mahalliy sharoitlarga moslashtirish^[16].

Innovatsion tajribalarni o'rganish va tatbiq etishning ahamiyati

Innovatsion tajribalarni o'rganish va tatbiq etish intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu jarayon pedagoglarning professional samaradorligini oshiradi va o'quvchilarning ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi^[17]. Innovatsion tajribalarni tatbiq etishning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Ta'lim sifatini oshirish:** Zamonaviy metodlar va texnologiyalar ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi.

2. **O‘quvchilarning moslashuvi:** Innovatsion yondashuvlar o‘quvchilarning ta’lim muhitiga moslashishini osonlashtiradi.
3. **Professional o‘sinh:** Yangi tajribalarni o‘rganish pedagoglarning professional malakasini oshiradi.
4. **Emotsional barqarorlik:** Innovatsion usullar pedagoglarning motivatsiyasini oshiradi va professional charchoqni kamaytiradi^[18].

UNICEF O‘zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta’kidlanishicha, O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanishi innovatsion tajribalarni tatbiq etishning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu yondashuvlar o‘quvchilarni umumiy ta’lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o‘ynaydi^[19].

Innovatsion tajribalarni o‘rganish va tatbiq etishdagi muammolar va yechimlar

Innovatsion tajribalarni o‘rganish va tatbiq etishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Resurslarning cheklanganligi:** Innovatsion vositalar va texnologiyalarga kirish imkoniyatining cheklanganligi.
2. **Malaka yetishmasligi:** Pedagoglarning zamonaviy metodlar va texnologiyalarni o‘zlashtirishda tajriba yetishmasligi.
3. **Vaqt yetishmasligi:** Innovatsion tajribalarni o‘rganish va tatbiq etish uchun yetarlicha vaqt ajrata olmaslik.
4. **Qarshilik va stereotiplar:** Yangi metodlarga qarshilik ko‘rsatish va an’anaviy usullarga sodiqlik^[20].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Resurslarni ko‘paytirish:** Ta’lim muassasalarini zamonaviy texnologiyalar va vositalar bilan ta’minlash.
2. **Malaka oshirish dasturlari:** Pedagoglar uchun innovatsion metodlar bo‘yicha treninglar tashkil etish.
3. **Vaqtни rejalashtirish:** Innovatsion tajribalarni o‘rganish uchun maxsus vaqt ajratish.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Innovatsion yondashuvlarning ahamiyatini targ‘ib qilish va stereotiplarni yo‘q qilish uchun kampaniyalar o‘tkazish^[21].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta’lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa innovatsion tajribalarni tatbiq etishni rivojlantirishda muhim qadamdir^[22].

Innovatsion tajribalarni tatbiq etishda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion tajribalarni tatbiq etishda ilg'or yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar innovatsion tajribalarni tatbiq etishni yanada samarali qilishda muhim vosita sifatida qaralmoqda^[23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli ta'lim platformalari:** Onlayn kurslar, vebinarlar va interaktiv vositalar orqali yangi metodlarni o'rganish.
- **Virtual reallik (VR):** Ta'lim jarayonlarini simulyatsiya qilish orqali innovatsion yondashuvlarni sinovdan o'tkazish.
- **Sun'iy intellekt (AI):** O'quvchilarning ehtiyojlarini tahlil qilish va moslashtirilgan ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish.
- **Xalqaro hamkorlik:** Xorijiy ta'lim tizimlaridagi ilg'or tajribalarni mahalliy sharoitlarga moslashtirish^[24].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa innovatsion tajribalarni tatbiq etishning samarasini oshiradi^[25].

Xulosa

Innovatsion tajribalarni o'rganish va tatbiq etish intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim reflektiv kompetentsiya sifatida pedagoglarning professional samaradorligini oshiradi. Moslashuvchanlik, tizimlilik, ilmiy asoslanganlik, hamkorlik va reflektiv yondashuv kabi tamoyillar ushbu jarayonni amalda qo'llashda asosiy rol o'ynaydi. Xalqaro tajribalarni o'rganish, professional treninglar, tajriba almashish, raqamli texnologiyalardan foydalanish va eksperimental loyihalar innovatsion yondashuvlarni tatbiq etishni tizimli va samarali qiladi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, innovatsion tajribalarni tatbiq etishning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar innovatsion tajribalarni o'rganish va tatbiq etishning mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

7-bob. Ijodiy va innovatsion kompetentlik

7.1. Pedagogik ijodkorlik mohiyati

Pedagogik ijodkorlik oligofrenopedagogik faoliyatda muhim kompetentsiya sifatida pedagogning ta'lim jarayonida yangi yondashuvlar ishlab chiqishi, o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ijodiy yechimlar topishi va ta'lim muhitini samarali tashkil etishini anglatadi. Ayniqsa, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagogik ijodkorlik o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlarini

qondirish va ularga samarali ta'lim berishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu bo'limda pedagogik ijodkorlikning mohiyati, tamoyillari, ahamiyati va intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda qo'llanilishi o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – pedagogik ijodkorlikning mohiyati va uning maxsus ta'limdagi o'rnini chuqur tahlil qilishdir.

Pedagogik ijodkorlikning mohiyati

Pedagogik ijodkorlik pedagogning ta'lim jarayonida yangi, samarali va moslashtirilgan yondashuvlar ishlab chiqish orqali o'quvchilarning ta'lim jarayoniga moslashuvini oshirishga qaratilgan faoliyatini anglatadi. Bu jarayon pedagogning o'z tajribasi, bilimlari va ijodiy qobiliyatlaridan foydalanib, o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos yechimlar topishini o'z ichiga oladi. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, “pedagogik ijodkorlik – bu pedagogning ta'lim jarayonida o'quvchilarning rivojlanishiga mos yangi metodlar, vositalar va strategiyalarni ishlab chiqish qobiliyatidir”^[1]. Pedagogik ijodkorlik quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

- O'quvchilarning ta'lim jarayoniga qiziqishini oshirish.
- Intellektual nuqsonli bolalarning o'ziga xos ehtiyojlariga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish.
- Ta'lim muhitini yanada samarali va qulay qilish.
- Pedagogning professional samaradorligini oshirish orqali ta'lim sifatini yaxshilash^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagogik ijodkorlik pedagogga o'quvchilarning sekin rivojlanish jarayonlariga moslashish va ularga mos ta'lim usullarini ishlab chiqish imkonini beradi^[3]. Pedagogik ijodkorlik nafaqat yangi metodlar ishlab chiqishni, balki mavjud metodlarni ijodiy tarzda qayta ko'rib chiqish va moslashtirishni ham o'z ichiga oladi.

Pedagogik ijodkorlikning asosiy tamoyillari

Pedagogik ijodkorlik bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Individuallik:** O'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos ijodiy yondashuvlarni ishlab chiqish.
2. **Moslashuvchanlik:** Ta'lim jarayonida yangi sharoitlar va talablarga mos ravishda ijodiy yechimlar topish.
3. **Ilmiy asoslanganlik:** Ijodiy yondashuvlarni ishlab chiqishda ilmiy tadqiqotlar va tajribalarga tayanib ishlash.

4. **Hamkorlik:** O‘quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan hamkorlik qilish orqali ijodiy yechimlarni ishlab chiqish.
5. **Refleksivlik:** Ijodiy yondashuvlarning samaradorligini tahlil qilish va ularni doimiy ravishda takomillashtirish^[4].

Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi pedagogik ijodkorlik bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, pedagogning o‘quvchilarning “yaqin rivojlanish zonasi”ga mos ijodiy yondashuvlar ishlab chiqishini ta’kidlaydi^[5]. Bu tamoyil o‘quvchilarning potentsial imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishda muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik ijodkorlikning komponentlari

Pedagogik ijodkorlik bir nechta muhim komponentlardan iborat. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ushbu komponentlarni quyidagicha tasniflaydi:

1. **Kognitiv komponent:** Pedagogning ta’lim jarayonida yangi g‘oyalar va yechimlar ishlab chiqish qobiliyati.
2. **Emotsional komponent:** O‘quvchilar bilan munosabatlarda ijobiy muhit yaratish va ularga motivatsiya berish.
3. **Amaliy komponent:** Ijodiy yondashuvlarni ta’lim jarayonida sinovdan o‘tkazish va tatbiq etish.
4. **Refleksiv komponent:** Ijodiy yondashuvlarning samaradorligini tahlil qilish va ularni takomillashtirish.
5. **Ijtimoiy komponent:** O‘quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan hamkorlik qilish orqali ijodiy yechimlarni ishlab chiqish^[6].

Ushbu komponentlar pedagogik ijodkorlikning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta’minlaydi va ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

Pedagogik ijodkorlikning qo‘llanilishi

Pedagogik ijodkorlik intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli usullar orqali qo‘llaniladi. Jurayev B.T. (2020) quyidagi asosiy qo‘llanilish yo‘nalishlarini ajratib ko‘rsatadi:

1. **Yangi ta’lim metodlarini ishlab chiqish:** O‘quvchilarning ehtiyojlariga mos yangi dars rejalari va metodlarni yaratish.
2. **Ta’lim muhitini ijodiy tashkil etish:** Sinf xonasini o‘quvchilar uchun qiziqarli va qulay muhitga aylantirish.
3. **Individual yondashuvlar:** Har bir o‘quvchining o‘ziga xos ehtiyojlariga mos dars usullarini ishlab chiqish.
4. **Raqamli texnologiyalardan foydalanish:** Interaktiv vositalar va zamonaviy texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etish.
5. **Hamkorlikdagi ijodiy loyihalar:** O‘quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan birgalikda ijodiy loyihalarni amalga oshirish^[7].

1. Yangi ta'lim metodlarini ishlab chiqish

Yangi ta'lim metodlarini ishlab chiqish pedagogik ijodkorlikning asosiy yo'nalishlaridan biridir. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagogning ijodiy yondashuvlari o'quvchilarning ta'lim jarayoniga moslashuvini oshiradi^[8]. Bu yo'nalish quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Moslashtirilgan dars rejalari:** O'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos dars rejalari ishlab chiqish.
- **O'yinli metodlar:** Ta'lim jarayonida o'yin elementlaridan foydalanish orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirish.
- **Integratsiyalashgan yondashuvlar:** Turli fanlar va metodlarni birlashtirib, ijodiy darslar tashkil etish^[9].

2. Ta'lim muhitini ijodiy tashkil etish

Ta'lim muhitini ijodiy tashkil etish o'quvchilarning ta'lim jarayoniga qiziqishini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, ijodiy muhit o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularning faol ishtirokini ta'minlaydi^[10]. Bu yo'nalish quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Sinf xonasini bezash:** O'quvchilar uchun qiziqarli va qulay muhit yaratish.
- **Interaktiv vositalar:** Raqamli taxtalar, proyektorlar va boshqa vositalardan foydalanish.
- **Ijodiy muhit:** O'quvchilarning o'zini erkin his qilishi uchun psixologik qulay muhit yaratish^[11].

3. Individual yondashuvlar

Individual yondashuvlar intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagogik ijodkorlikning muhim qismidir. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlariga mos dars usullarini ishlab chiqish ta'lim sifatini oshiradi^[12]. Bu yo'nalish quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Individual ta'lim rejalari:** Har bir o'quvchining rivojlanish darajasiga mos dars rejalari ishlab chiqish.
- **Moslashtirilgan vazifalar:** O'quvchilarning qobiliyatlariga mos topshiriqlar berish.
- **Fikr-mulohaza tahlili:** O'quvchilarning ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyat va qiyinchiliklarini tahlil qilish^[13].

4. Raqamli texnologiyalardan foydalanish

Raqamli texnologiyalar pedagogik ijodkorlikni rivojlantirishda muhim vosita sifatida qo'llaniladi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, zamonaviy texnologiyalar pedagoglarning ijodiy yondashuvlarini kengaytiradi va ta'lim jarayonini yanada qiziqarli qiladi^[14]. Bu yo'nalish quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Interaktiv darslar:** Raqamli taxtalar, ilovalar va onlayn platformalar orqali darslar tashkil etish.
- **Virtual reallik (VR):** O'quvchilar uchun ta'lim jarayonini simulyatsiya qilish.
- **Raqamli resurslar:** O'quv materiallarini raqamli shaklda taqdim etish va tahlil qilish^[15].

5. Hamkorlikdagi ijodiy loyihalar

Hamkorlikdagi ijodiy loyihalar pedagogik ijodkorlikning muhim shakli hisoblanadi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, o'quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan birgalikda loyihalar ishlab chiqish ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi^[16]. Bu yo'nalish quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Guruh loyihalari:** O'quvchilar bilan birgalikda ijodiy loyihalarni amalga oshirish.
- **Ota-onalarni jalb qilish:** Ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilib, ijodiy yechimlar ishlab chiqish.
- **Hamkasblar bilan hamkorlik:** Pedagoglar o'rtasida tajriba almashish va birgalikda yangi metodlar ishlab chiqish^[17].

Pedagogik ijodkorlikning ahamiyati

Pedagogik ijodkorlik intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, ijodiy yondashuvlar pedagoglarning professional samaradorligini oshiradi va o'quvchilarning ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi^[18]. Pedagogik ijodkorlikning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Ta'lim sifatini oshirish:** Ijodiy metodlar ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi.
2. **O'quvchilarning motivatsiyasi:** Ijodiy yondashuvlar o'quvchilarning ta'lim jarayoniga qiziqishini oshiradi.
3. **Individual ehtiyojlarni qondirish:** Har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlariga mos yechimlar topish.
4. **Professional o'sish:** Ijodiy yondashuvlar pedagoglarning professional malakasini oshiradi va ularning motivatsiyasini mustahkamlaydi^[19].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi pedagogik ijodkorlikning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu yondashuvlar o'quvchilarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi^[^20].

Pedagogik ijodkorlikdagi muammolar va yechimlar

Pedagogik ijodkorlikni qo'llashda bir qator muammolar mavjud:

1. **Resurslarning cheklanganligi:** Ijodiy yondashuvlarni tatbiq etish uchun zarur vositalar va texnologiyalarga kirish imkoniyatining cheklanganligi.
2. **Malaka yetishmasligi:** Pedagoglarning ijodiy metodlarni ishlab chiqish va qo'llashda tajriba yetishmasligi.
3. **Vaqt yetishmasligi:** Ijodiy yondashuvlarni ishlab chiqish va sinovdan o'tkazish uchun yetarlicha vaqt ajrata olmaslik.
4. **Qarshilik va stereotiplar:** An'anaviy ta'lim usullariga sodiqlik va yangi yondashuvlarga qarshilik ko'rsatish^[^21].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Resurslarni ko'paytirish:** Ta'lim muassasalarini zamonaviy texnologiyalar va vositalar bilan ta'minlash.
2. **Malaka oshirish dasturlari:** Pedagoglar uchun ijodiy metodlar bo'yicha treninglar tashkil etish.
3. **Vaqtни rejalashtirish:** Ijodiy yondashuvlarni ishlab chiqish uchun maxsus vaqt ajratish.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Ijodiy yondashuvlarning ahamiyatini targ'ib qilish va stereotiplarni yo'q qilish uchun kampaniyalar o'tkazish^[^22].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa pedagogik ijodkorlikni rivojlantirishda muhim qadamdir^[^23].

Pedagogik ijodkorlikda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida pedagogik ijodkorlikni rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar pedagogik ijodkorlikni yanada samarali qilishda muhim vosita sifatida qaralmoqda^[^24]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli ta'lim platformalari:** Onlayn kurslar, vebinarlar va interaktiv vositalar orqali ijodiy metodlarni o'rganish.
- **Virtual reallik (VR):** Ta'lim jarayonlarini simulyatsiya qilish orqali ijodiy yondashuvlarni sinovdan o'tkazish.

- **Sun'iy intellekt (AI):** O'quvchilarning ehtiyojlarini tahlil qilish va moslashtirilgan ijodiy strategiyalarni ishlab chiqish.
- **Xalqaro hamkorlik:** Xorijiy ta'lim tizimlaridagi ilg'or ijodiy tajribalarni mahalliy sharoitlarga moslashtirish^[25].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa pedagogik ijodkorlikning samarasini oshiradi^[26].

Xulosa

Pedagogik ijodkorlik intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim kompetensiya sifatida pedagoglarning professional samaradorligini oshiradi. Individuallik, moslashuvchanlik, ilmiy asoslanganlik, hamkorlik va refleksivlik kabi tamoyillar ushbu jarayonni amalda qo'llashda asosiy rol o'ynaydi. Yangi ta'lim metodlarini ishlab chiqish, ta'lim muhitini ijodiy tashkil etish, individual yondashuvlar, raqamli texnologiyalardan foydalanish va hamkorlikdagi loyihalar pedagogik ijodkorlikni samarali qiladi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, pedagogik ijodkorlikning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar pedagogik ijodkorlikning mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

7.2. Ta'lim jarayonida milliy qadriyatlarni qo'llash

Ta'lim jarayonida milliy qadriyatlarni qo'llash oligofrenopedagogik faoliyatda ijodiy va innovatsion kompetentlikning muhim yo'nalishi sifatida o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy muhitga moslashuvini ta'minlash, ularning shaxsiy va axloqiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash hamda o'zbek xalqining qadimiy an'analari va qadriyatlarini ularga singdirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda milliy qadriyatlarni qo'llash ularning o'z milliy o'zligini anglashi, ijtimoiy integratsiyasi va psixologik barqarorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu bo'limda ta'lim jarayonida milliy qadriyatlarni qo'llashning mohiyati, tamoyillari, usullari va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – milliy qadriyatlarni ta'lim jarayonida qo'llashning intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashdagi o'rnini chuqur tahlil qilish va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Ta'lim jarayonida milliy qadriyatlarni qo'llashning mohiyati

Ta'lim jarayonida milliy qadriyatlarni qo'llash o'zbek xalqining tarixiy, madaniy, axloqiy va ma'naviy qadriyatlarini ta'lim jarayoniga integratsiya qilish

orqali o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashni anglatadi. Bu jarayon o'quvchilarga milliy o'zlik, vatanparvarlik, mehr-oqibat, hurmat va boshqa axloqiy qadriyatlarni singdirishga yordam beradi. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, "milliy qadriyatlarni ta'lim jarayonida qo'llash o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy muhitga moslashuvini ta'minlaydi va ularning ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga hissa qo'shadi"^[1]. Ushbu jarayon quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

- O'quvchilarda milliy o'zlik va vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish.
- Intellektual nuqsonli bolalarni ijtimoiy muhitga integratsiya qilish.
- O'zbek xalqining madaniy merosi va an'alarini o'quvchilarga o'rgatish orqali ularning dunyoqarashini kengaytirish.
- Ta'lim jarayonida ijobiy axloqiy muhitni yaratish^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda milliy qadriyatlarni qo'llash ularning psixologik barqarorligini mustahkamlash va ijtimoiy moslashuvini oshirishda muhim ahamiyatga ega^[3]. Milliy qadriyatlar o'quvchilarga o'z millatiga xos bo'lgan axloqiy me'yorlar va an'analarni o'rganish orqali ijtimoiy o'zaro munosabatlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Ta'lim jarayonida milliy qadriyatlarni qo'llashning asosiy tamoyillari

Ta'lim jarayonida milliy qadriyatlarni qo'llash bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Individuallik:** O'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlari va rivojlanish darajasiga mos ravishda milliy qadriyatlarni qo'llash.
2. **Madaniy moslashuvchanlik:** Milliy qadriyatlarni zamonaviy ta'lim talablari va o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirish.
3. **Tizimlilik:** Milliy qadriyatlarni ta'lim jarayoniga muntazam va doimiy ravishda integratsiya qilish.
4. **Axloqiy yo'naltirilganlik:** Ta'lim jarayonida axloqiy qadriyatlarni targ'ib qilish orqali o'quvchilarning ma'naviy rivojlanishini ta'minlash.
5. **Hamkorlik:** O'quvchilar, ota-onalar va jamiyat vakillari bilan hamkorlik qilish orqali milliy qadriyatlarni targ'ib qilish^[4].

Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi milliy qadriyatlarni qo'llash bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy muhitda o'sishi va rivojlanishida madaniy qadriyatlarning muhim rolini ta'kidlaydi^[5].

Milliy qadriyatlarni qo'llash usullari

Ta'lim jarayonida milliy qadriyatlarni qo'llash intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli usullar orqali amalda qo'llaniladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Milliy an'analarni o'rgatish:** O'zbek xalqining an'analari, urf-odatlarini ta'lim jarayoniga integratsiya qilish.
2. **Axloqiy tarbiya darslari:** O'quvchilarga mehr-oqibat, hurmat va vatanparvarlik kabi qadriyatlarni o'rgatish.
3. **Milliy adabiyot va san'atdan foydalanish:** O'zbek xalq ertaklari, dostonlari va san'at asarlarini ta'limda qo'llash.
4. **Interaktiv va ijodiy loyihalar:** O'quvchilar bilan milliy qadriyatlarga asoslangan loyihalarni amalga oshirish.
5. **Raqamli resurslardan foydalanish:** Milliy qadriyatlarni targ'ib qiluvchi raqamli materiallar va ilovalarni ta'lim jarayonida qo'llash^[6].

1. Milliy an'analarni o'rgatish

Milliy an'analarni o'rgatish ta'lim jarayonida muhim usullardan biridir. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, o'zbek xalqining an'analari va urf-odatlarini o'quvchilarda milliy o'zlik tuyg'usini shakllantirishga yordam beradi^[7]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Milliy bayramlar:** Navro'z, Mustaqillik kuni va boshqa bayramlarni ta'lim jarayoniga kiritish.
- **Urf-odatlar:** O'zbek xalqining mehmondo'stlik, katta-kichikka hurmat kabi an'analarini o'rgatish.
- **Mahalliy madaniyat:** Mahalliy an'analar va qadimiy urf-odatlarini ta'lim jarayonida targ'ib qilish^[8].

2. Axloqiy tarbiya darslari

Axloqiy tarbiya darslari milliy qadriyatlarni o'quvchilarga singdirishning samarali usuli hisoblanadi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, axloqiy tarbiya o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini oshirishda muhim ahamiyatga ega^[9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Axloqiy qadriyatlar:** Mehr-oqibat, adolat, hurmat va mas'uliyat kabi qadriyatlarni o'rgatish.
- **Rolli o'yinlar:** O'quvchilarning axloqiy qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.
- **Muloqotlar:** O'quvchilar bilan axloqiy mavzularda suhbatlar o'tkazish^[10].

3. Milliy adabiyot va san'atdan foydalanish

Milliy adabiyot va san'atdan foydalanish ta'lim jarayonida milliy qadriyatlarni targ'ib qilishning ijodiy usullaridan biridir. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, o'zbek xalq ertaklari, dostonlari va san'at asarlari o'quvchilarning dunyoqarashini

kengaytiradi va ularda milliy o'zlik tuyg'usini shakllantiradi^[11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **O'zbek xalq ertaklari:** Alpomish, Gorog'li kabi dostonlarni o'quv jarayonida ishlatish.
- **San'at asarlari:** Milliy musiqalar, raqslar va rassomlik asarlarini ta'limda qo'llash.
- **Adabiy muhokamalar:** O'quvchilar bilan adabiy asarlar asosida muhokamalar o'tkazish^[12].

4. Interaktiv va ijodiy loyihalar

Interaktiv va ijodiy loyihalar milliy qadriyatlarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilishda samarali usul hisoblanadi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, loyihalar o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi va ularda ijodiy fikrlashni rivojlantiradi^[13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Guruh loyihalari:** O'quvchilar bilan milliy qadriyatlarga asoslangan loyihalarni amalga oshirish.
- **Ota-onalarni jalb qilish:** Ota-onalarni loyihalarga jalb qilib, milliy qadriyatlarni targ'ib qilish.
- **Mahalliy tadbirlar:** Mahalla va maktab miqyosida milliy an'analarga asoslangan tadbirlarni tashkil etish^[14].

5. Raqamli resurslardan foydalanish

Raqamli resurslar milliy qadriyatlarni targ'ib qilishda zamonaviy yondashuv sifatida keng qo'llanilmoqda. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, raqamli platformalar va ilovalar milliy qadriyatlarni o'quvchilarga qiziqarli va tushunarli tarzda yetkazishga yordam beradi^[15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Onlayn materiallar:** Milliy qadriyatlarga oid videolar, animatsiyalar va interaktiv darsliklardan foydalanish.
- **Raqamli o'yinlar:** Milliy an'analar va qadriyatlarga asoslangan o'yinlar orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirish.
- **Virtual ekskursiyalar:** Milliy madaniyat ob'ektlariga virtual sayohatlarni tashkil etish^[16].

Ta'lim jarayonida milliy qadriyatlarni qo'llashning ahamiyati

Ta'lim jarayonida milliy qadriyatlarni qo'llash intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, milliy qadriyatlar o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini oshiradi va ularning ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga hissa qo'shadi^[17]. Ushbu jarayonning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Milliy o‘zlikni shakllantirish:** O‘quvchilarda o‘zbek xalqining madaniy va ma’naviy qadriyatlari haqida tushuncha shakllantirish.
2. **Ijtimoiy integratsiya:** Milliy qadriyatlarni o‘rganish orqali o‘quvchilarning jamiyatga moslashuvini oshirish.
3. **Psixologik barqarorlik:** Milliy qadriyatlar o‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlashga yordam beradi.
4. **Ta’lim sifatini oshirish:** Milliy qadriyatlarga asoslangan ta’lim jarayoni o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi va ta’lim muhitini boyitadi^[18].

UNICEF O‘zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta’kidlanishicha, O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanishi milliy qadriyatlarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilishning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu yondashuv o‘quvchilarni umumiy ta’lim muhitiga moslashtirishda muhim rol o‘ynaydi^[19].

Ta’lim jarayonida milliy qadriyatlarni qo‘llashdagi muammolar va yechimlar

Ta’lim jarayonida milliy qadriyatlarni qo‘llashda bir qator muammolar mavjud:

1. **Resurslarning cheklanganligi:** Milliy qadriyatlarni targ‘ib qiluvchi o‘quv materiallari va vositalarga kirish imkoniyatining cheklanganligi.
2. **Malaka yetishmasligi:** Pedagoglarning milliy qadriyatlarni ta’lim jarayoniga samarali integratsiya qilish bo‘yicha tajriba yetishmasligi.
3. **Zamonaviy va an’anaviy yondashuvlar o‘rtasidagi nomuvofiqlik:** Milliy qadriyatlarni zamonaviy ta’lim talablariga moslashtirishda qiyinchiliklar.
4. **O‘quvchilarning qiziqish darajasi:** Intellektual nuqsonli bolalarning milliy qadriyatlarga qiziqishini oshirishda qiyinchiliklar^[20].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Resurslarni ko‘paytirish:** Milliy qadriyatlarga oid o‘quv materiallari va raqamli resurslarni ishlab chiqish va tarqatish.
2. **Malaka oshirish dasturlari:** Pedagoglar uchun milliy qadriyatlarni ta’limda qo‘llash bo‘yicha treninglar tashkil etish.
3. **Integratsiyalashgan yondashuv:** Milliy qadriyatlarni zamonaviy ta’lim metodlari bilan uyg‘unlashtirish.
4. **O‘quvchilarni jalb qilish:** Interaktiv va ijodiy usullar orqali o‘quvchilarning milliy qadriyatlarga qiziqishini oshirish^[21].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta’lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa milliy qadriyatlarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilishni rivojlantirishda muhim qadamdir^[22].

Ta’lim jarayonida milliy qadriyatlarni qo‘llashda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida milliy qadriyatlarni qo'llashda innovatsion yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar milliy qadriyatlarni ta'lim jarayonida samarali targ'ib qilishda muhim vosita sifatida qaralmoqda^[23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli ta'lim platformalari:** Milliy qadriyatlarga oid onlayn kurslar, vebinarlar va interaktiv materiallar orqali o'quvchilarni jalb qilish.
- **Virtual reallik (VR):** Milliy madaniyat ob'ektlarini simulyatsiya qilish orqali o'quvchilarga ta'lim berish.
- **Sun'iy intellekt (AI):** O'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilgan milliy qadriyatlarga asoslangan ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Milliy qadriyatlarni boshqa mamlakatlarning ta'lim tizimlariga moslashtirish tajribasini o'rganish^[24].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa milliy qadriyatlarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilishning samarasini oshiradi^[25].

Xulosa

Ta'lim jarayonida milliy qadriyatlarni qo'llash intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim ijodiy va innovatsion kompetentsiya sifatida o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy muhitga moslashuvini ta'minlaydi. Individuallik, madaniy moslashuvchanlik, tizimlilik, axloqiy yo'naltirilganlik va hamkorlik kabi tamoyillar ushbu jarayonni amalda qo'llashda asosiy rol o'ynaydi. Milliy an'analarni o'rgatish, axloqiy tarbiya darslari, milliy adabiyot va san'atdan foydalanish, interaktiv loyihalar va raqamli resurslardan foydalanish milliy qadriyatlarni ta'lim jarayoniga samarali integratsiya qilishni ta'minlaydi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, milliy qadriyatlarni qo'llashning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar milliy qadriyatlarni ta'lim jarayonida qo'llashning mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

7.3. Interaktiv va innovatsion metodlardan foydalanish

Interaktiv va innovatsion metodlardan foydalanish oligofrenopedagogik faoliyatda ijodiy va innovatsion kompetentlikning muhim yo'nalishi sifatida intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda samarali ta'lim strategiyalarini joriy etish, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash va ta'lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu metodlar o'quvchilarning qiziqishini oshirish, ularning kognitiv va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish hamda zamonaviy

texnologiyalardan foydalanish orqali ta'lim muhitini boyitish imkonini beradi. Ushbu bo'limda interaktiv va innovatsion metodlardan foydalanishning mohiyati, tamoyillari, usullari va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – interaktiv va innovatsion metodlardan foydalanishning intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashdagi o'rnini chuqur tahlil qilish va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Interaktiv va innovatsion metodlardan foydalanishning mohiyati

Interaktiv va innovatsion metodlardan foydalanish ta'lim jarayonida o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash, zamonaviy texnologiyalar va ijodiy yondashuvlardan foydalanib ta'limni yanada samarali va qiziqarli qilishni anglatadi. Bu jarayon pedagogning o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos strategiyalarni ishlab chiqishini, ularning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashini o'z ichiga oladi. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, “interaktiv va innovatsion metodlar o'quvchilarning ta'lim jarayoniga faol jalb qilinishini ta'minlaydi va ularning o'quv natijalarini yaxshilaydi”^[1]. Ushbu jarayon quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

- O'quvchilarning ta'lim jarayoniga qiziqishini oshirish.
- Intellektual nuqsonli bolalarning kognitiv va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish.
- Zamonaviy texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish.
- Ta'lim muhitini yanada qulay va samarali qilish^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda interaktiv va innovatsion metodlar o'quvchilarning sekin rivojlanish jarayonlariga moslashish va ularga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish imkonini beradi^[3]. Bu metodlar nafaqat ta'lim jarayonini boyitadi, balki o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini ham oshiradi.

Interaktiv va innovatsion metodlardan foydalanishning asosiy tamoyillari

Interaktiv va innovatsion metodlardan foydalanish bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Faollik:** O'quvchilarning ta'lim jarayonida faol ishtirokini ta'minlash.
2. **Indivudallik:** O'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos metodlarni qo'llash.
3. **Innovatsionlik:** Zamonaviy texnologiyalar va ilg'or metodlardan foydalanish.

4. **Hamkorlik:** O'quvchilar, pedagoglar va ota-onalar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish.
5. **Refleksivlik:** Interaktiv metodlarning samaradorligini tahlil qilish va ularni doimiy ravishda takomillashtirish^[4].

Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi interaktiv va innovatsion metodlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'quvchilarning potentsial imkoniyatlariga mos ravishda yangi metodlarni qo'llashni ta'kidlaydi^[5]. Bu tamoyil o'quvchilarning rivojlanishiga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Interaktiv va innovatsion metodlarning turlari

Interaktiv va innovatsion metodlar intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli shakllarda qo'llaniladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy turlarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Interaktiv o'yinlar va simulyatsiyalar:** O'quvchilarning qiziqishini oshirish uchun o'yin elementlaridan foydalanish.
2. **Raqamli texnologiyalar:** Virtual reallik, interaktiv taxtalar va ta'lim ilovalaridan foydalanish.
3. **Guruh ishi va loyihalar:** O'quvchilar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish uchun guruh loyihalarini tashkil etish.
4. **Muammoga asoslangan ta'lim (PBL):** O'quvchilarni muammoni hal qilishga jalb qilish orqali kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish.
5. **Integratsiyalashgan ta'lim metodlari:** Turli fanlar va metodlarni birlashtirib, ijodiy darslar tashkil etish^[6].

1. Interaktiv o'yinlar va simulyatsiyalar

Interaktiv o'yinlar va simulyatsiyalar ta'lim jarayonida o'quvchilarning qiziqishini oshirishda samarali usul hisoblanadi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, o'yin elementlari o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularning faol ishtirokini ta'minlaydi^[7]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Rolli o'yinlar:** O'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish uchun turli rollarni sinab ko'rish.
- **Simulyatsiyalar:** Ta'lim jarayonida real hayotiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish.
- **Didaktik o'yinlar:** O'quv materiallarini o'yin shaklida taqdim etish^[8].

2. Raqamli texnologiyalar

Raqamli texnologiyalar interaktiv va innovatsion metodlarning muhim qismidir. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, raqamli vositalar o'quvchilarning ta'lim

jarayoniga jalb qilinishini oshiradi va ularning kognitiv rivojlanishiga hissa qo'shadi^[9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Interaktiv taxtalar:** Darslarni vizual va interaktiv shaklda taqdim etish.
- **Virtual reallik (VR):** O'quvchilar uchun ta'lim jarayonini simulyatsiya qilish.
- **Ta'lim ilovalari:** O'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan mobil ilovalardan foydalanish^[10].

3. Guruh ishi va loyihalar

Guruh ishi va loyihalar o'quvchilar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, guruh loyihalari o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi^[11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Guruh loyihalari:** O'quvchilar bilan birgalikda ijodiy loyihalarni amalga oshirish.
- **Hamkorlikdagi muhokamalar:** O'quvchilar o'rtasida muhokama va fikr almashishni tashkil etish.
- **Ota-onalarni jalb qilish:** Ota-onalarni loyihalarga jalb qilib, ta'lim jarayonini boyitish^[12].

4. Muammoga asoslangan ta'lim (PBL)

Muammoga asoslangan ta'lim o'quvchilarni muammoni hal qilishga jalb qilish orqali ularning kognitiv ko'nikmalarini rivojlantiradi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, bu usul intellektual nuqsonli bolalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshiradi^[13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Muammoni aniqlash:** O'quvchilarga real hayotiy muammolarni taqdim etish.
- **Yechim izlash:** O'quvchilarni muammoni hal qilish yo'llarini izlashga jalb qilish.
- **Refleksiv tahlil:** Muammoni hal qilish jarayonini tahlil qilish va xulosalar chiqarish^[14].

5. Integratsiyalashgan ta'lim metodlari

Integratsiyalashgan ta'lim metodlari turli fanlar va usullarni birlashtirib, ijodiy darslar tashkil etishga yordam beradi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, bu usul o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi va ta'lim jarayonini yanada qiziqarli qiladi^[15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Fandisciplinar yondashuv:** Turli fanlarni birlashtirib, kompleks darslar tashkil etish.

- **San'at va adabiyot integratsiyasi:** Milliy adabiyot va san'at asarlarini ta'lim jarayoniga kiritish.
- **Amaliy loyihalar:** O'quvchilar bilan amaliy va ijodiy loyihalarni amalga oshirish^[16].

Interaktiv va innovatsion metodlardan foydalanishning ahamiyati

Interaktiv va innovatsion metodlardan foydalanish intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu metodlar o'quvchilarning ta'lim jarayoniga faol jalb qilinishini ta'minlaydi va ularning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishiga hissa qo'shadi^[17]. Ushbu metodlarning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Ta'lim sifatini oshirish:** Interaktiv va innovatsion metodlar ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi.
2. **O'quvchilarning motivatsiyasi:** O'quvchilarning ta'lim jarayoniga qiziqishini oshiradi va ularning faol ishtirokini ta'minlaydi.
3. **Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish:** Hamkorlik va guruh ishi orqali o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini oshirish.
4. **Professional o'sish:** Pedagoglarning zamonaviy metodlar va texnologiyalarni o'zlashtirishi ularning professional malakasini oshiradi^[18].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi interaktiv va innovatsion metodlarning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu metodlar o'quvchilarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi^[19].

Interaktiv va innovatsion metodlardan foydalanishdagi muammolar va yechimlar

Interaktiv va innovatsion metodlardan foydalanishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Resurslarning cheklanganligi:** Zamonaviy texnologiyalar va vositalarga kirish imkoniyatining cheklanganligi.
2. **Malaka yetishmasligi:** Pedagoglarning interaktiv va innovatsion metodlarni qo'llash bo'yicha tajriba yetishmasligi.
3. **Vaqt yetishmasligi:** Yangi metodlarni sinovdan o'tkazish va joriy etish uchun yetarlicha vaqt ajrata olmaslik.
4. **Qarshilik va stereotiplar:** An'anaviy ta'lim usullariga sodiqlik va yangi metodlarga qarshilik ko'rsatish^[20].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Resurslarni ko'paytirish:** Ta'lim muassasalarini zamonaviy texnologiyalar va vositalar bilan ta'minlash.

2. **Malaka oshirish dasturlari:** Pedagoglar uchun interaktiv va innovatsion metodlar bo'yicha treninglar tashkil etish.
3. **Vaqtni rejalashtirish:** Yangi metodlarni joriy etish uchun maxsus vaqt ajratish.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Interaktiv va innovatsion metodlarning ahamiyatini targ'ib qilish va stereotiplarni yo'q qilish uchun kampaniyalar o'tkazish^[21].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa interaktiv va innovatsion metodlarni rivojlantirishda muhim qadamdir^[22].

Interaktiv va innovatsion metodlarda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida interaktiv va innovatsion metodlardan foydalanishda ilg'or yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar ta'lim jarayonini yanada samarali qilishda muhim vosita sifatida qaralmoqda^[23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli ta'lim platformalari:** Onlayn kurslar, vebinarlar va interaktiv vositalar orqali ta'limni boyitish.
- **Virtual reallik (VR) va augmentatsiyalangan reallik (AR):** Ta'lim jarayonlarini simulyatsiya qilish orqali o'quvchilarni jalb qilish.
- **Sun'iy intellekt (AI):** O'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy ta'lim tizimlaridagi ilg'or interaktiv metodlarni mahalliy sharoitlarga moslashtirish^[24].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa interaktiv va innovatsion metodlarning samarasini oshiradi^[25].

Xulosa

Interaktiv va innovatsion metodlardan foydalanish intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim ijodiy va innovatsion kompetentsiya sifatida o'quvchilarning ta'lim jarayoniga faol jalb qilinishini ta'minlaydi. Faollik, individuallik, innovatsionlik, hamkorlik va refleksivlik kabi tamoyillar ushbu jarayonni amalda qo'llashda asosiy rol o'ynaydi. Interaktiv o'yinlar, raqamli texnologiyalar, guruh ishi, muammoga asoslangan ta'lim va integratsiyalashgan metodlar ta'lim jarayonini samarali va qiziqarli qiladi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, interaktiv va innovatsion metodlarning

ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar interaktiv va innovatsion metodlardan foydalanishning mohiyati va o‘rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

7.4. Raqamli texnologiyalar va multimedia vositalari

Raqamli texnologiyalar va multimedia vositalari oligofrenopedagogik faoliyatda ijodiy va innovatsion kompetentlikning muhim tarkibiy qismi sifatida intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda ta’lim jarayonini sifatli va qiziqarli qilish, o‘quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu vositalar pedagoglarning zamonaviy ta’lim strategiyalarini qo‘llashini osonlashtiradi, o‘quvchilarning ta’lim muhitiga moslashuvini oshiradi va ularning faol ishtirokini ta’minlaydi. Ushbu bo‘limda raqamli texnologiyalar va multimedia vositalarining mohiyati, tamoyillari, qo‘llanilish usullari va ahamiyati o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – raqamli texnologiyalar va multimedia vositalarining intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashdagi o‘rnini chuqur tahlil qilish va uning ta’lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Raqamli texnologiyalar va multimedia vositalarining mohiyati

Raqamli texnologiyalar va multimedia vositalari ta’lim jarayonida kompyuterlar, interaktiv taxtalar, virtual reallik, ta’lim ilovalari, video va audio materiallar kabi zamonaviy vositalardan foydalanishni anglatadi. Bu vositalar o‘quvchilarning ta’lim jarayoniga faol jalb qilinishini ta’minlaydi, ularning qiziqishini oshiradi va individual ehtiyojlariga mos ta’lim strategiyalarini ishlab chiqishga yordam beradi. Izbullayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, “raqamli texnologiyalar va multimedia vositalari ta’lim jarayonini yanada vizual, interaktiv va moslashuvchan qiladi, bu esa o‘quvchilarning ta’lim natijalarini yaxshilaydi”^[1]. Ushbu jarayon quyidagi maqsadlarni ko‘zlaydi:

- O‘quvchilarning ta’lim jarayoniga qiziqishini oshirish.
- Intellektual nuqsonli bolalarning kognitiv va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish.
- Ta’lim jarayonini zamonaviy talablarga moslashtirish.
- Pedagoglarning professional samaradorligini oshirish orqali ta’lim sifatini yaxshilash^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda raqamli texnologiyalar va multimedia vositalari o‘quvchilarning sekin rivojlanish jarayonlariga moslashish va ularga mos ta’lim

strategiyalarini qo'llash imkonini beradi^[3]. Bu vositalar ta'lim jarayonini boyitadi va o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini oshiradi.

Raqamli texnologiyalar va multimedia vositalaridan foydalanishning asosiy tamoyillari

Raqamli texnologiyalar va multimedia vositalaridan foydalanish bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Moslashuvchanlik:** Vositalarni o'quvchilarning individual ehtiyojlari va rivojlanish darajasiga moslashtirish.
2. **Interaktivlik:** O'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash uchun interaktiv elementlardan foydalanish.
3. **Ilmiy asoslanganlik:** Raqamli vositalarni qo'llashda ilmiy tadqiqotlar va tajribalarga tayanib ishlash.
4. **Hamkorlik:** O'quvchilar, pedagoglar va ota-onalar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish.
5. **Refleksivlik:** Raqamli vositalarning samaradorligini tahlil qilish va ularni doimiy ravishda takomillashtirish^[4].

Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi raqamli texnologiyalar va multimedia vositalari bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'quvchilarning "yaqin rivojlanish zonasi"ga mos ravishda zamonaviy vositalardan foydalanishni ta'kidlaydi^[5]. Bu tamoyil o'quvchilarning potentsial imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishda muhim ahamiyatga ega.

Raqamli texnologiyalar va multimedia vositalarining turlari

Raqamli texnologiyalar va multimedia vositalari intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli shakllarda qo'llaniladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy turlarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Interaktiv taxtalar va proyektorlar:** Vizual va interaktiv ta'lim materiallarini taqdim etish.
2. **Virtual reallik (VR) va augmentatsiyalangan reallik (AR):** Ta'lim jarayonlarini simulyatsiya qilish.
3. **Ta'lim ilovalari va platformalar:** O'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan raqamli resurslar.
4. **Multimedia materiallari:** Video, audio va animatsiyalardan foydalanish.
5. **Sun'iy intellekt (AI) asosidagi vositalar:** O'quvchilarning ta'lim jarayonini tahlil qilish va moslashtirish^[6].

1. Interaktiv taxtalar va proyektorlar

Interaktiv taxtalar va proyektorlar ta'lim jarayonini vizual va qiziqarli qilishda muhim rol o'ynaydi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, bu vositalar o'quvchilarning diqqatini jalb qilish va ta'lim materiallarini tushunarli tarzda yetkazishga yordam beradi^[7]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Vizual taqdimotlar:** Ta'lim materiallarini grafik va animatsiyalar orqali taqdim etish.
- **Interaktiv mashqlar:** O'quvchilarning taxtada ishtirok etishi orqali faol ishtirokini ta'minlash.
- **Fikr-mulohaza:** O'quvchilarning natijalarini real vaqtda tahlil qilish^[8].

2. Virtual reallik (VR) va augmentatsiyalangan reallik (AR)

Virtual reallik va augmentatsiyalangan reallik ta'lim jarayonida o'quvchilar uchun real hayotiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish imkonini beradi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, VR va AR o'quvchilarning kognitiv va emotsional rivojlanishiga hissa qo'shadi^[9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Simulyatsiyalar:** Ta'lim jarayonida real hayotiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish.
- **Interaktiv muhit:** O'quvchilarning virtual muhitda faol ishtirokini ta'minlash.
- **Individual moslashuv:** O'quvchilarning ehtiyojlariga mos simulyatsiyalarni ishlab chiqish^[10].

3. Ta'lim ilovalari va platformalar

Ta'lim ilovalari va platformalar o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim resurslarini taqdim etadi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu vositalar o'quvchilarning ta'lim jarayoniga moslashuvini oshiradi^[11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Mobil ilovalar:** O'quvchilar uchun moslashtirilgan ta'lim ilovalaridan foydalanish.
- **Onlayn platformalar:** Ta'lim materiallarini onlayn tarzda taqdim etish va tahlil qilish.
- **Fikr-mulohaza tizimlari:** O'quvchilarning natijalarini raqamli shaklda baholash^[12].

4. Multimedia materiallari

Multimedia materiallari video, audio va animatsiyalar orqali ta'lim jarayonini boyitadi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, multimedia

vositalari o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularning ta'lim materiallarini osonroq o'zlashtirishiga yordam beradi^[13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Videodarslar:** O'quv materiallarini video shaklida taqdim etish.
- **Audio materiallar:** O'quvchilar uchun audio hikoyalar va mashqlardan foydalanish.
- **Animatsiyalar:** Ta'lim jarayonini qiziqarli qilish uchun animatsion materiallardan foydalanish^[14].

5. Sun'iy intellekt (AI) asosidagi vositalar

Sun'iy intellekt asosidagi vositalar o'quvchilarning ehtiyojlarini tahlil qilish va moslashtirilgan ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, AI vositalari pedagoglarning ta'lim jarayonini samarali boshqarishiga yordam beradi^[15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Tahlil va monitoring:** O'quvchilarning ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyat va qiyinchiliklarini tahlil qilish.
- **Moslashtirilgan darslar:** AI orqali o'quvchilarning ehtiyojlariga mos dars rejalarni ishlab chiqish.
- **Fikr-mulohaza:** O'quvchilarning natijalarini real vaqtda baholash va pedagogga tavsiyalar berish^[16].

Raqamli texnologiyalar va multimedia vositalarining ahamiyati

Raqamli texnologiyalar va multimedia vositalari intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu vositalar o'quvchilarning ta'lim jarayoniga faol jalb qilinishini ta'minlaydi va ularning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishiga hissa qo'shadi^[17]. Ushbu vositalarning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Ta'lim sifatini oshirish:** Raqamli vositalar ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi.
2. **O'quvchilarning motivatsiyasi:** Interaktiv va multimedia materiallar o'quvchilarning qiziqishini oshiradi.
3. **Individual ehtiyojlarni qondirish:** O'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlariga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish.
4. **Professional o'sish:** Pedagoglarning zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirishi ularning professional malakasini oshiradi^[18].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi raqamli texnologiyalar va multimedia vositalarining ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu vositalar

o'quvchilarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi^[19].

Raqamli texnologiyalar va multimedia vositalaridan foydalanishdagi muammolar va yechimlar

Raqamli texnologiyalar va multimedia vositalaridan foydalanishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Resurslarning cheklanganligi:** Zamonaviy texnologiyalar va multimedia vositalariga kirish imkoniyatining cheklanganligi.
2. **Malaka yetishmasligi:** Pedagoglarning raqamli texnologiyalarni qo'llash bo'yicha tajriba yetishmasligi.
3. **Texnik muammolar:** Texnologik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi.
4. **O'quvchilarning qiziqish darajasi:** Intellektual nuqsonli bolalarning raqamli vositalarga moslashishdagi qiyinchiliklari^[20].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Resurslarni ko'paytirish:** Ta'lim muassasalarini zamonaviy texnologiyalar va multimedia vositalari bilan ta'minlash.
2. **Malaka oshirish dasturlari:** Pedagoglar uchun raqamli texnologiyalar bo'yicha treninglar tashkil etish.
3. **Texnik yordam:** Texnik infratuzilmani rivojlantirish va doimiy texnik yordam ko'rsatish.
4. **O'quvchilarni moslashtirish:** Raqamli vositalarni o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirish va ularga qiziqarli qilish^[21].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa raqamli texnologiyalar va multimedia vositalarini rivojlantirishda muhim qadamdir^[22].

Raqamli texnologiyalar va multimedia vositalarida zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar va multimedia vositalaridan foydalanishda ilg'or yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini yanada samarali va moslashuvchan qilishda muhim vosita sifatida qaralmoqda^[23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Bulutli texnologiyalar:** Ta'lim materiallarini onlayn saqlash va ularga doimiy kirish imkonini berish.

- **Adaptiv ta'lim tizimlari:** O'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilgan raqamli darsliklar va ilovalar.
- **Ma'lumotlarni tahlil qilish:** O'quvchilarning ta'lim natijalarini raqamli shaklda tahlil qilish va strategiyalarni takomillashtirish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy ta'lim tizimlaridagi raqamli texnologiyalarni mahalliy sharoitlarga moslashtirish^[24].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa raqamli texnologiyalar va multimedia vositalarining samarasini oshiradi^[25].

Xulosa

Raqamli texnologiyalar va multimedia vositalari intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim ijodiy va innovatsion kompetentsiya sifatida ta'lim jarayonini sifatli va qiziqarli qiladi. Moslashuvchanlik, interaktivlik, ilmiy asoslanganlik, hamkorlik va refleksivlik kabi tamoyillar ushbu jarayonni amalda qo'llashda asosiy rol o'ynaydi. Interaktiv taxtalar, virtual reallik, ta'lim ilovalari, multimedia materiallari va sun'iy intellekt vositalari ta'lim jarayonini boyitadi va o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, raqamli texnologiyalar va multimedia vositalarining ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar raqamli texnologiyalar va multimedia vositalarining mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

7.5. Muammoli vaziyatlarni ijodiy yechish

Muammoli vaziyatlarni ijodiy yechish oligofrenopedagogik faoliyatda ijodiy va innovatsion kompetentlikning muhim yo'nalishi sifatida intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni tahlil qilish, ularga yangi va samarali yechimlar topish hamda ta'lim jarayonini optimallashtirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv pedagogning ta'lim jarayonida duch keladigan muammolarni ijodiy fikrlash va innovatsion strategiyalar orqali hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Ayniqsa, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda muammoli vaziyatlarning o'ziga xosligi va murakkabligi tufayli ijodiy yechimlar topish muhim ahamiyatga ega. Ushbu bo'limda muammoli vaziyatlarni ijodiy yechishning mohiyati, tamoyillari, usullari va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – muammoli vaziyatlarni ijodiy

yechishning intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashdagi o‘rnini chuqur tahlil qilish va uning ta’lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Muammoli vaziyatlarni ijodiy yechishning mohiyati

Muammoli vaziyatlarni ijodiy yechish ta’lim jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni tahlil qilish, ularga yangi va samarali yechimlar ishlab chiqish orqali ta’lim muhitini yaxshilashni anglatadi. Bu jarayon pedagogning ijodiy fikrlash, tahlil qilish va moslashuvchanlik qobiliyatlariga tayanadi. Izbullayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, “muammoli vaziyatlarni ijodiy yechish pedagogning ta’lim jarayonida duch keladigan to’siqlarni bartaraf etishda yangi g‘oyalar va strategiyalarni ishlab chiqish qobiliyatidir”^[1]. Ushbu jarayon quyidagi maqsadlarni ko‘zlaydi:

- Ta’lim jarayonida yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va tahlil qilish.
- Intellektual nuqsonli bolalarning o‘ziga xos ehtiyojlariga mos ijodiy yechimlar topish.
- Ta’lim muhitini yanada samarali va qulay qilish.
- Pedagogning professional samaradorligini oshirish orqali ta’lim sifatini yaxshilash^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda muammoli vaziyatlar ko‘pincha o‘quvchilarning sekin rivojlanish jarayonlari, ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar yoki ta’lim resurslarining cheklanganligi bilan bog‘liq bo‘ladi. Ijodiy yechimlar ushbu muammolarni bartaraf etishda muhim rol o‘ynaydi^[3]. Bu jarayon nafaqat muammolarni hal qilishni, balki ta’lim jarayonini boyitish va o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishni ham o‘z ichiga oladi.

Muammoli vaziyatlarni ijodiy yechishning asosiy tamoyillari

Muammoli vaziyatlarni ijodiy yechish bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko‘rsatadi:

1. **Tahliliylik:** Muammoli vaziyatlarni chuqur tahlil qilish va ularning sabablarini aniqlash.
2. **Moslashuvchanlik:** Muammolarga mos ravishda yangi va ijodiy yechimlar ishlab chiqish.
3. **Individuallik:** O‘quvchilarning o‘ziga xos ehtiyojlariga mos yechimlar topish.
4. **Hamkorlik:** O‘quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan birgalikda muammolarni hal qilish.
5. **Refleksivlik:** Yechimlarning samaradorligini tahlil qilish va ularni doimiy ravishda takomillashtirish^[4].

Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi muammoli vaziyatlarni ijodiy yechish bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, o‘quvchilarning “yaqin rivojlanish zonasi”ga mos ravishda muammolarga ijodiy yechimlar ishlab chiqishni ta’kidlaydi^[5]. Bu tamoyil o‘quvchilarning potentsial imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishda muhim ahamiyatga ega.

Muammoli vaziyatlarni ijodiy yechish usullari

Muammoli vaziyatlarni ijodiy yechish intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli usullar orqali amalda qo‘llaniladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko‘rsatadi:

1. **Muammoga asoslangan ta’lim (PBL):** O‘quvchilarni muammoli vaziyatlarni hal qilishga jalb qilish.
2. **Ijodiy loyihalar:** Muammolarni hal qilish uchun guruh loyihalarini tashkil etish.
3. **Raqamli vositalardan foydalanish:** Muammolarni tahlil qilish va yechim topishda raqamli texnologiyalarni qo‘llash.
4. **Rolli o‘yinlar va simulyatsiyalar:** Muammoli vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali yechimlar ishlab chiqish.
5. **Hamkorlikdagi tahlil:** O‘quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan birgalikda muammolarni muhokama qilish va yechim topish^[6].

1. Muammoga asoslangan ta’lim (PBL)

Muammoga asoslangan ta’lim o‘quvchilarni muammoli vaziyatlarni hal qilishga jalb qilish orqali ularning kognitiv va ijodiy ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Jurayev B.T. (2020) ta’kidlaganidek, PBL o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshiradi va muammolarga ijodiy yechimlar topishga yordam beradi^[7]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Muammoni aniqlash:** O‘quvchilarga real hayotiy muammolarni taqdim etish.
- **Yechim izlash:** O‘quvchilarni muammoni hal qilish yo‘llarini izlashga jalb qilish.
- **Refleksiv tahlil:** Muammoni hal qilish jarayonini tahlil qilish va xulosalar chiqarish^[8].

2. Ijodiy loyihalar

Ijodiy loyihalar muammoli vaziyatlarni hal qilishda samarali usul hisoblanadi. Izbullayeva G. (2023) ta’kidlaganidek, loyihalar o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlaydi va ularning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi^[9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Guruh loyihalari:** O'quvchilar bilan birgalikda muammolarga yechim topishga qaratilgan loyihalarni amalga oshirish.
- **Ota-onalarni jalb qilish:** Ota-onalarni loyihalarga jalb qilib, muammolarni hal qilishda hamkorlikni mustahkamlash.
- **Tadbirlar tashkil etish:** Mahalliy va maktab miqyosida muammolarni hal qilishga qaratilgan tadbirlarni o'tkazish^[10].

3. Raqamli vositalardan foydalanish

Raqamli vositalar muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va yechim topishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar muammolarni tez va samarali tahlil qilish imkonini beradi^[11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Ma'lumotlarni tahlil qilish:** Muammolarni aniqlash va tahlil qilish uchun raqamli platformalardan foydalanish.
- **Simulyatsiyalar:** Raqamli vositalar orqali muammoli vaziyatlarni simulyatsiya qilish.
- **Interaktiv yechimlar:** O'quvchilarning ehtiyojlariga mos raqamli yechimlarni ishlab chiqish^[12].

4. Rolli o'yinlar va simulyatsiyalar

Rolli o'yinlar va simulyatsiyalar muammoli vaziyatlarni ijodiy yechishda samarali usul hisoblanadi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, bu usul o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish va muammolarga ijodiy yechimlar topishga yordam beradi^[13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Rolli o'yinlar:** O'quvchilarning turli rollarni sinab ko'rishi orqali muammolarni hal qilish.
- **Simulyatsiyalar:** Real hayotiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali yechimlar ishlab chiqish.
- **Fikr-mulohaza:** O'quvchilarning yechimlarini tahlil qilish va takomillashtirish^[14].

5. Hamkorlikdagi tahlil

Hamkorlikdagi tahlil muammoli vaziyatlarni ijodiy yechishda muhim usul hisoblanadi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, o'quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan birgalikda muammolarni muhokama qilish yechimlarni samarali qiladi^[15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Guruh muhokamalari:** Muammolarni guruhda muhokama qilish va yechimlar ishlab chiqish.

- **Ota-onalarni jalb qilish:** Ota-onalarni muammolarni hal qilish jarayoniga jalb qilish.
- **Hamkasblar bilan tajriba almashish:** Pedagoglar o'rtasida muammolarni hal qilish bo'yicha tajriba almashish^[16].

Muammoli vaziyatlarni ijodiy yechishning ahamiyati

Muammoli vaziyatlarni ijodiy yechish intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, ijodiy yechimlar ta'lim jarayonini samarali qiladi va o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini oshiradi^[17]. Ushbu jarayonning ahamiyati quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

1. **Ta'lim sifatini oshirish:** Ijodiy yechimlar ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi.
2. **O'quvchilarning motivatsiyasi:** Muammolarni ijodiy hal qilish o'quvchilarning qiziqishini oshiradi.
3. **Ijtimoiy moslashuv:** Muammolarni hal qilish orqali o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalari rivojlanadi.
4. **Professional o'sish:** Pedagoglarning ijodiy fikrlash qobiliyati ularning professional malakasini oshiradi^[18].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi muammoli vaziyatlarni ijodiy yechishning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu yondashuv o'quvchilarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi^[19].

Muammoli vaziyatlarni ijodiy yechishdagi muammolar va yechimlar

Muammoli vaziyatlarni ijodiy yechishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Resurslarning cheklanganligi:** Ijodiy yechimlarni ishlab chiqish uchun zarur vositalar va texnologiyalarga kirish imkoniyatining cheklanganligi.
2. **Malaka yetishmasligi:** Pedagoglarning ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish bo'yicha tajriba yetishmasligi.
3. **Vaqt yetishmasligi:** Ijodiy yechimlarni sinovdan o'tkazish va joriy etish uchun yetarlicha vaqt ajrata olmaslik.
4. **Qarshilik va stereotiplar:** An'anaviy ta'lim usullariga sodiqlik va yangi yechimlarga qarshilik ko'rsatish^[20].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Resurslarni ko'paytirish:** Ta'lim muassasalarini zamonaviy texnologiyalar va vositalar bilan ta'minlash.
2. **Malaka oshirish dasturlari:** Pedagoglar uchun ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish bo'yicha treninglar tashkil etish.

3. **Vaqtни rejalashtirish:** Ijodiy yechimlarni ishlab chiqish uchun maxsus vaqt ajratish.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Ijodiy yechimlarning ahamiyatini targ'ib qilish va stereotiplarni yo'q qilish uchun kampaniyalar o'tkazish^[21].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa muammoli vaziyatlarni ijodiy yechishni rivojlantirishda muhim qadamdir^[22].

Muammoli vaziyatlarni ijodiy yechishda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida muammoli vaziyatlarni ijodiy yechishda ilg'or yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar muammolarni hal qilishda samarali vosita sifatida qaralmoqda^[23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli tahlil vositalari:** Muammolarni aniqlash va tahlil qilish uchun raqamli platformalardan foydalanish.
- **Virtual simulyatsiyalar:** Muammoli vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali yechimlar sinovdan o'tkazish.
- **Sun'iy intellekt (AI):** O'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilgan yechimlarni ishlab chiqish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy ta'lim tizimlaridagi ijodiy yechim tajribalarini mahalliy sharoitlarga moslashtirish^[24].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa muammoli vaziyatlarni ijodiy yechishning samarasini oshiradi^[25].

Xulosa

Muammoli vaziyatlarni ijodiy yechish intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim ijodiy va innovatsion kompetentsiya sifatida ta'lim jarayonini samarali qiladi. Tahliliylik, moslashuvchanlik, individuallik, hamkorlik va refleksivlik kabi tamoyillar ushbu jarayonni amalda qo'llashda asosiy rol o'ynaydi. Muammoga asoslangan ta'lim, ijodiy loyihalar, raqamli vositalardan foydalanish, rolli o'yinlar va hamkorlikdagi tahlil muammolarni samarali hal qilishni ta'minlaydi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, muammoli vaziyatlarni ijodiy yechishning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar muammoli vaziyatlarni ijodiy yechishning

mohiyati va o‘rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

8-bob. Ijtimoiy kompetentlik

8.1. Jamoadagi ijtimoiy rollar va pedagogning o‘rni

Ijtimoiy kompetentlik oligofrenopedagogik faoliyatda intellektual nuqsonli bolalarni ta’lim-tarbiya jarayonida ijtimoiy muhitga moslashtirish, ularning guruhdagi o‘zaro munosabatlarini rivojlantirish va jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Jamoadagi ijtimoiy rollar va pedagogning o‘rni ushbu jarayonda asosiy omil sifatida ta’lim muhitida o‘quvchilarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish, ularning o‘ziga xos ehtiyojlarini hisobga olish va guruhdagi hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagogning ijtimoiy rollarni boshqarish va ta’lim jarayonini tashkil etishdagi o‘rni muhimdir. Ushbu bo‘limda jamoadagi ijtimoiy rollar va pedagogning o‘rni o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – jamoadagi ijtimoiy rollar va pedagogning o‘rnini chuqur tahlil qilish va ularning intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashdagi ahamiyatini aniqlashdir.

Jamoadagi ijtimoiy rollar va pedagogning o‘rni haqida umumiy tushuncha

Jamoadagi ijtimoiy rollar ta’lim muhitida o‘quvchilarning guruhdagi o‘zaro munosabatlari, mas’uliyatlari va vazifalarini belgilaydi. Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda ijtimoiy rollar o‘quvchilarning guruhdagi o‘rnini aniqlash, ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish va jamiyatga moslashishini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Pedagog esa bu jarayonda yo‘l ko‘rsatuvchi, tashkilotchi va moderator sifatida muhim rol o‘ynaydi. Izbullayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, “pedagogning ijtimoiy rollarni boshqarishdagi o‘rni o‘quvchilarning guruhdagi o‘zaro munosabatlarini mustahkamlash va ijtimoiy moslashuvini oshirishda muhim ahamiyatga ega”^[1]. Pedagogning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- O‘quvchilarning guruhdagi ijtimoiy rollarini aniqlash va ularni rivojlantirish.
- Guruhdagi ijobiy muhitni yaratish va konfliktlarni boshqarish.
- O‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etish.
- O‘quvchilar, ota-onalar va jamiyat vakillari o‘rtasida hamkorlikni mustahkamlash^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagogning ijtimoiy rollarni boshqarishdagi mahorati o'quvchilarning guruhdagi o'zaro munosabatlarini rivojlantirish va ularning ijtimoiy moslashuvini oshirishda muhim rol o'ynaydi^[3]. Pedagogning o'rnini nafaqat ta'lim berish, balki o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish va ularni jamiyatga integratsiya qilishni o'z ichiga oladi.

Jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirishning asosiy tamoyillari

Jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirish va pedagogning o'rnini aniqlash bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Individuallik:** O'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos ravishda ijtimoiy rollarni shakllantirish.
2. **Hamkorlik:** Guruhdagi o'quvchilar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish va ularning ijtimoiy munosabatlarini mustahkamlash.
3. **Moslashuvchanlik:** Ijtimoiy rollarni guruh dinamikasi va o'quvchilarning rivojlanish darajasiga moslashtirish.
4. **Axloqiy yo'naltirilganlik:** Ijtimoiy rollarni shakllantirishda axloqiy qadriyatlarni targ'ib qilish.
5. **Refleksivlik:** Ijtimoiy rollarni shakllantirish jarayonini tahlil qilish va doimiy ravishda takomillashtirish^[4].

Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirish bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'quvchilarning ijtimoiy muhitda rivojlanishida pedagogning yo'l ko'rsatuvchi rolini ta'kidlaydi^[5]. Bu tamoyil o'quvchilarning guruhdagi o'zaro munosabatlarini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

Jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirish usullari

Jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirish va pedagogning o'rnini mustahkamlash intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli usullar orqali amalga oshiriladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Guruh ishi va hamkorlik:** O'quvchilar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish uchun guruh faoliyatlarini tashkil etish.
2. **Rolli o'yinlar:** Ijtimoiy rollarni sinab ko'rish orqali o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish.
3. **Interaktiv darslar:** O'quvchilarning guruhdagi faol ishtirokini ta'minlash uchun interaktiv metodlardan foydalanish.
4. **Ota-onalarni jalb qilish:** Ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish orqali ijtimoiy rollarni mustahkamlash.

5. **Ijtimoiy loyihalar:** O'quvchilar bilan ijtimoiy loyihalarni amalga oshirish orqali ularning guruhdagi rollarini rivojlantirish^[6].

1. Guruh ishi va hamkorlik

Guruh ishi va hamkorlik o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali usul hisoblanadi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, guruh faoliyatlari o'quvchilar o'rtasida hamkorlikni mustahkamlash va ularning ijtimoiy rollarini shakllantirishga yordam beradi^[7]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Guruh loyihalari:** O'quvchilar bilan birgalikda loyihalarni amalga oshirish.
- **Hamkorlikdagi muhokamalar:** O'quvchilar o'rtasida muhokama va fikr almashishni tashkil etish.
- **Mas'uliyatni taqsimlash:** Guruhdagi har bir o'quvchiga ijtimoiy rollarni taqsimlash^[8].

2. Rolli o'yinlar

Rolli o'yinlar o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, rolli o'yinlar o'quvchilarning guruhdagi rollarni sinab ko'rishiga va ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirishga yordam beradi^[9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Rolli o'yinlar tashkil etish:** O'quvchilarga turli ijtimoiy rollarni sinab ko'rish imkoniyatini berish.
- **Simulyatsiyalar:** Real hayotiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish.
- **Fikr-mulohaza:** O'quvchilarning rolli o'yinlardagi faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirish^[10].

3. Interaktiv darslar

Interaktiv darslar o'quvchilarning guruhdagi faol ishtirokini ta'minlashda samarali usul hisoblanadi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, interaktiv darslar o'quvchilarning ijtimoiy rollarini mustahkamlashga yordam beradi^[11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Interaktiv taxtalar:** Darslarni vizual va interaktiv shaklda taqdim etish.
- **Guruh muhokamalari:** O'quvchilar o'rtasida muhokama va fikr almashishni tashkil etish.
- **Amaliy mashqlar:** O'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan mashqlarni o'tkazish^[12].

4. Ota-onalarni jalb qilish

Ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish ijtimoiy rollarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, ota-onalarning ishtiroki o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini oshiradi^[13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Ota-onalar bilan uchrashuvlar:** Ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish uchun uchrashuvlar tashkil etish.
- **Hamkorlikdagi tadbirlar:** Ota-onalarni ijtimoiy loyihalar va tadbirlarga jalb qilish.
- **Fikr-mulohaza:** Ota-onalardan o'quvchilarning ijtimoiy rivojlanishi haqida fikr-mulohaza olish^[14].

5. Ijtimoiy loyihalar

Ijtimoiy loyihalar o'quvchilarning guruhdagi ijtimoiy rollarini rivojlantirishda samarali usul hisoblanadi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, ijtimoiy loyihalar o'quvchilarning jamiyatga integratsiya qilinishini oshiradi^[15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Mahalliy loyihalar:** Mahalliy jamoalar bilan birgalikda loyihalarni amalga oshirish.
- **Ijtimoiy tadbirlar:** O'quvchilar ishtirokida ijtimoiy tadbirlarni tashkil etish.
- **Hamkorlik:** O'quvchilar, ota-onalar va jamiyat vakillari o'rtasida hamkorlikni mustahkamlash^[16].

Pedagogning jamoadagi o'rni

Pedagogning jamoadagi o'rni intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda muhim ahamiyatga ega. Pedagog quyidagi rollarni bajaradi:

1. **Tashkilotchi:** Ta'lim jarayonini tashkil etish va guruhdagi ijtimoiy rollarni taqsimlash.
2. **Yo'l ko'rsatuvchi:** O'quvchilarga ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda yo'l ko'rsatish.
3. **Moderator:** Guruhdagi konfliktlarni boshqarish va ijobiy muhitni yaratish.
4. **Maslahatchi:** O'quvchilar va ota-onalarga ijtimoiy moslashuv bo'yicha maslahatlar berish.
5. **Tahlilchi:** O'quvchilarning ijtimoiy rivojlanishini tahlil qilish va strategiyalarni takomillashtirish^[17].

Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, pedagogning jamoadagi o'rni o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini oshirishda va guruhdagi ijobiy muhitni yaratishda muhim ahamiyatga ega^[18].

Jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirishning ahamiyati

Jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirish va pedagogning o'zni intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, ijtimoiy rollarni shakllantirish o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini oshiradi va ularning jamiyatga integratsiya qilinishiga hissa qo'shadi^[19]. Ushbu jarayonning ahamiyati quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

1. **Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish:** O'quvchilarning guruhdagi o'zaro munosabatlarini mustahkamlash.
2. **Ijtimoiy moslashuv:** O'quvchilarning jamiyatga integratsiya qilinishini ta'minlash.
3. **Psixologik barqarorlik:** Ijtimoiy rollar orqali o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish.
4. **Ta'lim sifatini oshirish:** Ijobiy guruh muhiti ta'lim jarayonini samarali qiladi^[20].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirishning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu yondashuv o'quvchilarni umumiy ta'lim muhitiga moslashtirishda muhim rol o'ynaydi^[21].

Jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirishdagi muammolar va yechimlar

Jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Resurslarning cheklanganligi:** Ijtimoiy rollarni shakllantirish uchun zarur vositalar va muhitga kirish imkoniyatining cheklanganligi.
2. **Malaka yetishmasligi:** Pedagoglarning ijtimoiy rollarni boshqarish bo'yicha tajriba yetishmasligi.
3. **O'quvchilarning qiyinchiliklari:** Intellektual nuqsonli bolalarning ijtimoiy munosabatlarga moslashishdagi qiyinchiliklari.
4. **Qarshilik va stereotiplar:** An'anaviy ta'lim usullariga sodiqlik va yangi yondashuvlarga qarshilik ko'rsatish^[22].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Resurslarni ko'paytirish:** Ta'lim muassasalarini zamonaviy vositalar va ijtimoiy faoliyatlar uchun muhit bilan ta'minlash.
2. **Malaka oshirish dasturlari:** Pedagoglar uchun ijtimoiy rollarni shakllantirish bo'yicha treninglar tashkil etish.
3. **O'quvchilarni moslashtirish:** O'quvchilarning ehtiyojlariga mos ijtimoiy faoliyatlarni tashkil etish.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Ijtimoiy rollarni shakllantirishning ahamiyatini targ'ib qilish va stereotiplarni yo'q qilish uchun kampaniyalar o'tkazish^[23].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta’lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa ijtimoiy rollarni shakllantirishni rivojlantirishda muhim qadamdir^[24].

Jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirishda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta’lim tizimida ijtimoiy rollarni shakllantirishda ilg‘or yondashuvlar tobora keng qo‘llanilmoqda. White R. (2021) ta’kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar ijtimoiy rollarni shakllantirishda samarali vosita sifatida qaralmoqda^[25]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- **Raqamli platformalar:** Ijtimoiy rollarni rivojlantirish uchun onlayn platformalardan foydalanish.
- **Virtual simulyatsiyalar:** Ijtimoiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali o‘quvchilarning ko‘nikmalarini rivojlantirish.
- **Sun‘iy intellekt (AI):** O‘quvchilarning ijtimoiy rivojlanishini tahlil qilish va moslashtirilgan strategiyalarni ishlab chiqish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy ta’lim tizimlaridagi ijtimoiy rollarni shakllantirish tajribalarini mahalliy sharoitlarga moslashtirish^[26].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta’lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa ijtimoiy rollarni shakllantirishning samarasini oshiradi^[27].

Xulosa

Jamoadagi ijtimoiy rollar va pedagogning o‘rni intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda muhim ijtimoiy kompetentsiya sifatida o‘quvchilarning guruhdagi o‘zaro munosabatlarini mustahkamlash va ijtimoiy moslashuvini ta’minlaydi. Individuallik, hamkorlik, moslashuvchanlik, axloqiy yo‘naltirilganlik va refleksivlik kabi tamoyillar ushbu jarayonni amalda qo‘llashda asosiy rol o‘ynaydi. Guruh ishi, rolli o‘yinlar, interaktiv darslar, ota-onalarni jalb qilish va ijtimoiy loyihalar ijtimoiy rollarni shakllantirishni samarali qiladi. O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta’lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, ijtimoiy rollarni shakllantirishning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar jamoadagi ijtimoiy rollar va pedagogning o‘rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

8.2. Ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlik

Ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlik oligofrenopedagogik faoliyatda intellektual nuqsonli bolalarni ta'lim-tarbiya jarayonida ijtimoiy moslashuvini ta'minlash, ularning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar bilan hamkorlik pedagoglarning o'quvchilarning individual ehtiyojlarini chuqurroq tushunishiga, oila va maktab o'rtasida mustahkam aloqa o'rnatishiga va bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu bo'limda ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlikning mohiyati, tamoyillari, usullari va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy, Luriya va boshqa olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlikning intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashdagi o'rnini chuqur tahlil qilish va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlikning mohiyati

Ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlik ta'lim jarayonida pedagoglar va ota-onalar o'rtasida o'zaro ishonch, hamkorlik va qo'llab-quvvatlashga asoslangan munosabatlarni shakllantirishni anglatadi. Bu jarayon intellektual nuqsonli bolalarning ta'lim va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun oila va maktab o'rtasidagi aloqani mustahkamlashga qaratilgan. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, “ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlik o'quvchilarning ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiya qilinishini ta'minlaydi va ularning ijtimoiy moslashuvini oshiradi”^[1]. Ushbu jarayon quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

- O'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish.
- Ota-onalar va pedagoglar o'rtasida ochiq muloqotni ta'minlash.
- Bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda oilaning faol ishtirokini ta'minlash.
- Ta'lim jarayonini samarali va qulay qilish uchun oila va maktab o'rtasida hamkorlikni mustahkamlash^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda ota-onalar bilan hamkorlik bolalarning ta'lim va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi, chunki oila bolaning birinchi va eng muhim ijtimoiy muhitidir^[3]. Ota-onalar bilan hamkorlik o'quvchilarning ta'lim jarayoniga faol jalb qilinishini ta'minlaydi va ularning ijtimoiy moslashuvini oshiradi.

Ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlikning asosiy tamoyillari

Ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlik bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatadi:

1. **O'zaro ishonch:** Pedagoglar va ota-onalar o'rtasida ishonchli munosabatlarni shakllantirish.
2. **Ochiq muloqot:** Ota-onalar bilan doimiy va samarali aloqa o'rnatish.
3. **Individuallik:** Har bir o'quvchi va uning oilasining o'ziga xos ehtiyojlarini hisobga olish.
4. **Hamkorlik:** Ta'lim jarayonida ota-onalar va pedagoglarning birgalikda ishlashi.
5. **Refleksivlik:** Hamkorlik jarayonini tahlil qilish va uni doimiy ravishda takomillashtirish^[4].

Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi ota-onalar bilan hamkorlikning muhimligini ta'kidlaydi, chunki oila bolaning ijtimoiy rivojlanishida muhim vositachi sifatida xizmat qiladi^[5]. Bu tamoyil o'quvchilarning ijtimoiy muhitga moslashishida ota-onalarning rolini mustahkamlashda asosiy ahamiyatga ega.

Ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlik usullari

Ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlik intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli usullar orqali amalga oshiriladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish:** Ota-onalarni darslar va tadbirlarga jalb qilish.
2. **Muntazam uchrashuvlar va maslahatlar:** Ota-onalar bilan doimiy uchrashuvlar tashkil etish.
3. **Oila-maktab loyihalari:** Ota-onalar ishtirokida ijtimoiy va ta'lim loyihalarini amalga oshirish.
4. **Psixologik-pedagogik yordam:** Ota-onalarga bolalarning rivojlanishi bo'yicha maslahatlar berish.
5. **Raqamli vositalardan foydalanish:** Ota-onalar bilan aloqa o'rnatishda raqamli platformalardan foydalanish^[6].

1. Ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish

Ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish o'quvchilarning ijtimoiy va ta'limdagi muvaffaqiyatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, ota-onalarning faol ishtiroki bolalarning motivatsiyasini oshiradi va ta'lim jarayonini samarali qiladi^[7]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Tadbirlar tashkil etish:** Ota-onalarni maktab tadbirlariga jalb qilish.
- **Darslarda ishtirok:** Ota-onalarni darslarda kuzatuvchi yoki yordamchi sifatida jalb qilish.

- **Fikr-mulohaza:** Ota-onalardan ta'lim jarayoni bo'yicha fikr-mulohaza olish^[8].

2. Muntazam uchrashuvlar va maslahatlar

Muntazam uchrashuvlar va maslahatlar ota-onalar bilan ochiq muloqotni ta'minlaydi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, muntazam uchrashuvlar ota-onalarning bolalarning ta'lim jarayonidagi muammolarini tushunishiga yordam beradi^[9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Yig'ilishlar:** Ota-onalar bilan muntazam yig'ilishlar o'tkazish.
- **Individual maslahatlar:** Ota-onalarga bolalarning rivojlanishi bo'yicha individual maslahatlar berish.
- **Seminarlar:** Ota-onalarga ta'lim va tarbiya bo'yicha seminarlar tashkil etish^[10].

3. Oila-maktab loyihalari

Oila-maktab loyihalari ota-onalar va pedagoglar o'rtasida hamkorlikni mustahkamlashga yordam beradi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, loyihalar ota-onalarni ta'lim jarayoniga faol jalb qilish imkonini beradi^[11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Ijtimoiy loyihalar:** Ota-onalar ishtirokida mahalliy jamoalar bilan loyihalar amalga oshirish.
- **Tadbirlar:** Ota-onalar va o'quvchilar ishtirokida ijtimoiy tadbirlarni tashkil etish.
- **Hamkorlik:** Ota-onalar va pedagoglar o'rtasida loyihalar orqali hamkorlikni mustahkamlash^[12].

4. Psixologik-pedagogik yordam

Psixologik-pedagogik yordam ota-onalarga bolalarning rivojlanishidagi qiyinchiliklarni tushunish va ularga yordam berishda muhim rol o'ynaydi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, ota-onalarga psixologik yordam bolalarning ijtimoiy moslashuvini oshiradi^[13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Maslahatlar:** Ota-onalarga bolalarning psixologik va pedagogik ehtiyojlari bo'yicha maslahatlar berish.
- **Treninglar:** Ota-onalarga bolalarni tarbiyalash bo'yicha treninglar o'tkazish.
- **Resurslar taqdim etish:** Ota-onalarga ta'lim va tarbiya bo'yicha materiallar taqdim etish^[14].

5. Raqamli vositalardan foydalanish

Raqamli vositalar ota-onalar bilan aloqa o'rnatishda samarali usul hisoblanadi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, raqamli platformalar ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilishni osonlashtiradi^[15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Onlayn platformalar:** Ota-onalar bilan aloqa uchun raqamli platformalardan foydalanish.
- **Mobil ilovalar:** Ota-onalarga bolalarning ta'lim jarayoni haqida ma'lumot beruvchi ilovalar.
- **Vebinarlar:** Ota-onalarga onlayn seminarlar va treninglar tashkil etish^[16].

Ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlikning ahamiyati

Ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlik intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, ota-onalar bilan hamkorlik o'quvchilarning ta'lim jarayoniga faol jalb qilinishini ta'minlaydi va ularning ijtimoiy moslashuvini oshiradi^[17]. Ushbu jarayonning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Ta'lim sifatini oshirish:** Ota-onalar bilan hamkorlik ta'lim jarayonini samarali va moslashuvchan qiladi.
2. **O'quvchilarning motivatsiyasi:** Ota-onalarning ishtiroki o'quvchilarning ta'lim jarayoniga qiziqishini oshiradi.
3. **Ijtimoiy moslashuv:** Ota-onalar bilan hamkorlik o'quvchilarning jamiyatga integratsiya qilinishini ta'minlaydi.
4. **Psixologik barqarorlik:** Ota-onalarning qo'llab-quvvatlashi o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi^[18].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlikning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu yondashuv o'quvchilarni umumiy ta'lim muhitiga moslashtirishda muhim rol o'ynaydi^[19].

Ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlikdagi muammolar va yechimlar

Ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlikda bir qator muammolar mavjud:

1. **Vaqt cheklovlari:** Ota-onalarning ta'lim jarayoniga ishtirok etish uchun vaqt yetishmasligi.
2. **Malaka yetishmasligi:** Ota-onalarning maxsus ta'lim bo'yicha bilim va tajriba yetishmasligi.
3. **Aloqa muammolari:** Pedagoglar va ota-onalar o'rtasida ochiq muloqotning yetishmasligi.

4. **Qarshilik va stereotiplar:** Ota-onalarning maxsus ta'lim yondashuvlariga qarshilik ko'rsatishi^[20].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Moslashuvchan jadval:** Ota-onalarni jalb qilish uchun moslashuvchan vaqt jadvallarini tashkil etish.
2. **Malaka oshirish dasturlari:** Ota-onalarga maxsus ta'lim bo'yicha treninglar va seminarlar tashkil etish.
3. **Aloqa kanallarini kengaytirish:** Raqamli platformalar va muntazam uchrashuvlar orqali aloqani mustahkamlash.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Ota-onalarga maxsus ta'limning ahamiyati haqida ma'lumot berish va stereotiplarni yo'q qilish^[21].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida ota-onalar bilan hamkorlikni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa ushbu jarayonni yanada samarali qilishga yordam beradi^[22].

Ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlikda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlikda ilg'or yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar ota-onalar bilan aloqani mustahkamlashda samarali vosita sifatida qaralmoqda^[23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli platformalar:** Ota-onalar bilan aloqa uchun onlayn platformalar va mobil ilovalardan foydalanish.
- **Virtual uchrashuvlar:** Ota-onalarga onlayn seminarlar va vebinarlar tashkil etish.
- **Sun'iy intellekt (AI):** Ota-onalarga bolalarning ta'lim jarayonini tahlil qilish va moslashtirilgan tavsiyalar berish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy ta'lim tizimlaridagi ota-onalar bilan hamkorlik tajribalarini mahalliy sharoitlarga moslashtirish^[24].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlikning samarasini oshiradi^[25].

Xulosa

Ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlik intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim ijtimoiy kompetentsiya sifatida ta'lim jarayonini samarali qiladi va o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlaydi. O'zaro ishonch, ochiq muloqot, individuallik, hamkorlik va refleksivlik kabi tamoyillar ushbu jarayonni

amalda qo'llashda asosiy rol o'ynaydi. Ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish, muntazam uchrashuvlar, oila-maktab loyihalari, psixologik-pedagogik yordam va raqamli vositalardan foydalanish hamkorlikni mustahkamlashga yordam beradi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlikning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlikning mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

8.3. Inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyat

Inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyat oligofrenopedagogik faoliyatning muhim yo'nalishi sifatida intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilish, ularning huquqlarini himoya qilish va jamiyatning barcha a'zolari o'rtasida tenglik va adolatni ta'minlashga xizmat qiladi. Ijtimoiy mas'uliyat pedagoglar, o'quvchilar, ota-onalar va jamiyat vakillarining intellektual nuqsonli bolalarning ta'lim va ijtimoiy rivojlanishiga qaratilgan mas'uliyatli munosabatini shakllantiradi. Ushbu bo'limda inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyatning mohiyati, tamoyillari, usullari va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy, Luriya va boshqa olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyatning intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashdagi o'rnini chuqur tahlil qilish va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyatning mohiyati

Inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyat jamiyatning barcha a'zolari – pedagoglar, o'quvchilar, ota-onalar va davlat organlari tomonidan intellektual nuqsonli bolalarning ta'lim olish huquqini ta'minlash, ularning ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlash va diskriminatsiyani bartaraf etishga qaratilgan mas'uliyatli harakatlar tizimidir. Bu jarayon inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi – har bir bola uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratishga xizmat qiladi. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, “inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyat jamiyatning barcha a'zolarining intellektual nuqsonli bolalarga nisbatan adolatli va qo'llab-quvvatlovchi munosabatini shakllantirishni anglatadi”^[1]. Ushbu jarayon quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

- Intellektual nuqsonli bolalarning ta'lim olish huquqini himoya qilish.
- Umumiy ta'lim muhitida ularning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlash.

- Diskriminatsiya va stereotiplarni bartaraf etish.
- Jamiyatning ijtimoiy mas'uliyatini oshirish orqali inklyuziv ta'limni rivojlantirish^[2].

Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyat nafaqat pedagoglarning, balki o'quvchilar, ota-onalar va jamiyatning umumiy mas'uliyatidir, chunki bu jarayon faqat hamkorlik orqali muvaffaqiyatli amalga oshiriladi^[3]. Ijtimoiy mas'uliyat inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillaridan biri bo'lib, u tenglik, adolat va hurmat tamoyillariga asoslanadi.

Inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyatning asosiy tamoyillari

Inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyat bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Tenglik:** Barcha bolalarga, shu jumladan intellektual nuqsonli bolalarga teng ta'lim imkoniyatlarini ta'minlash.
2. **Adolat:** Har bir bolaning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish.
3. **Hurmat:** Intellektual nuqsonli bolalarga hurmat bilan munosabatda bo'lish va ularning qadr-qimmatini himoya qilish.
4. **Hamkorlik:** Pedagoglar, ota-onalar, o'quvchilar va jamiyat o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish.
5. **Mas'uliyat:** Har bir ishtirokchining inklyuziv ta'lim jarayonidagi mas'uliyatini oshirish^[4].

Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyatning muhimligini ta'kidlaydi, chunki bolaning rivojlanishi ijtimoiy muhit va jamiyatning qo'llab-quvvatlashiga bog'liq^[5]. Bu tamoyil intellektual nuqsonli bolalarning umumiy ta'lim muhitiga integratsiyasida asosiy rol o'ynaydi.

Inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish usullari

Inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli usullar orqali amalga oshiriladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Ijtimoiy loyihalar va tadbirlar:** Inklyuziv ta'limni targ'ib qilish uchun ijtimoiy loyihalar tashkil etish.
2. **O'quvchilarni jalb qilish:** Oddiy o'quvchilarni intellektual nuqsonli bolalar bilan hamkorlikka jalb qilish.
3. **Ota-onalarni xabardor qilish:** Ota-onalarga inklyuziv ta'limning ahamiyati haqida ma'lumot berish.

4. **Pedagoglar uchun treninglar:** Inklyuziv ta'lim bo'yicha malaka oshirish dasturlari.
5. **Jamoatchilik kampaniyalari:** Jamiyatda inklyuziv ta'limni targ'ib qilish uchun ommaviy axborot vositalaridan foydalanish^[6].

1. Ijtimoiy loyihalar va tadbirlar

Ijtimoiy loyihalar va tadbirlar inklyuziv ta'limni targ'ib qilishda samarali usul hisoblanadi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, ijtimoiy tadbirlar o'quvchilar va jamiyat o'rtasida hamkorlikni mustahkamlashga yordam beradi^[7]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Inklyuziv tadbirlar:** Barcha o'quvchilar ishtirokida tadbirlar tashkil etish.
- **Mahalliy loyihalar:** Mahalliy jamoalar bilan birgalikda inklyuziv loyihalarni amalga oshirish.
- **Volontyorlik:** O'quvchilar va jamiyat vakillarini volontyorlikka jalb qilish^[8].

2. O'quvchilarni jalb qilish

Oddiy o'quvchilarni intellektual nuqsonli bolalar bilan hamkorlikka jalb qilish ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlik inklyuziv muhitni shakllantiradi^[9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Guruh loyihalari:** Oddiy va maxsus ehtiyojli o'quvchilar birgalikda loyihalarda ishlashi.
- **Do'stlik dasturlari:** O'quvchilar o'rtasida do'stlik va qo'llab-quvvatlash dasturlarini tashkil etish.
- **Ijtimoiy mashqlar:** O'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar^[10].

3. Ota-onalarni xabardor qilish

Ota-onalarni inklyuziv ta'limning ahamiyati haqida xabardor qilish ijtimoiy mas'uliyatni oshirishda muhim ahamiyatga ega. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, ota-onalarning xabardorligi inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashga yordam beradi^[11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Seminarlar:** Ota-onalarga inklyuziv ta'lim bo'yicha seminarlar tashkil etish.
- **Ma'lumot materiallari:** Ota-onalarga inklyuziv ta'lim haqida broshyura va qo'llanmalar taqdim etish.
- **Uchrashuvlar:** Ota-onalarni inklyuziv ta'lim bo'yicha muntazam uchrashuvlarga jalb qilish^[12].

4. Pedagoglar uchun treninglar

Pedagoglar uchun inklyuziv ta'lim bo'yicha malaka oshirish dasturlari ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, pedagoglarning malakasi inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatiga bog'liq^[13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Trening dasturlari:** Inklyuziv ta'lim bo'yicha maxsus treninglar tashkil etish.
- **Seminars va vebinarlar:** Pedagoglar uchun onlayn va oflayn seminarlar o'tkazish.
- **Tajriba almashish:** Xorijiy va mahalliy tajribalarni o'rganish va almashish^[14].

5. Jamoatchilik kampaniyalari

Jamoatchilik kampaniyalari inklyuziv ta'limni targ'ib qilishda samarali usul hisoblanadi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, ommaviy axborot vositalari orqali jamoatchilik xabardorligini oshirish inklyuziv ta'limni rivojlantiradi^[15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Ommaviy axborot vositalari:** Televideniye, radio va ijtimoiy tarmoqlarda inklyuziv ta'limni targ'ib qilish.
- **Ijtimoiy reklama:** Inklyuziv ta'lim haqida ijtimoiy reklama roliklari yaratish.
- **Jamoatchilik tadbirlari:** Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun jamoatchilik tadbirlarini tashkil etish^[16].

Inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyatning ahamiyati

Inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyat intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, ijtimoiy mas'uliyat inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta'minlaydi va jamiyatda tenglikni mustahkamlaydi^[17]. Ushbu jarayonning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Teng ta'lim imkoniyatlari:** Barcha bolalarga teng ta'lim olish imkoniyatini berish.
2. **Ijtimoiy integratsiya:** Intellektual nuqsonli bolalarni jamiyatga integratsiya qilish.
3. **Diskriminatsiyani kamaytirish:** Stereotiplar va diskriminatsiyani bartaraf etish.
4. **Jamiyatning rivojlanishi:** Inklyuziv jamiyatni shakllantirish orqali jamiyatning umumiy rivojlanishiga hissa qo'shish^[18].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi ijtimoiy mas'uliyatni oshirishni talab qiladi, chunki bu jarayon jamiyatning barcha a'zolarining faol ishtirokini ta'minlaydi^[19].

Inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyatdagi muammolar va yechimlar

Inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Stereotiplar va qarshilik:** Jamiyatda intellektual nuqsonli bolalarga nisbatan salbiy stereotiplar.
2. **Resurslarning cheklanganligi:** Inklyuziv ta'lim uchun zarur infratuzilma va resurslarning yetishmasligi.
3. **Malaka yetishmasligi:** Pedagoglar va jamiyat vakillarining inklyuziv ta'lim bo'yicha tajriba yetishmasligi.
4. **Qonunchilikdagi kamchiliklar:** Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash bo'yicha qonunchilikning yetarli darajada rivojlanmaganligi^[20].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Stereotiplarni yo'q qilish uchun ommaviy kampaniyalar o'tkazish.
2. **Resurslarni ko'paytirish:** Maktablarni inklyuziv ta'lim uchun zarur vositalar bilan ta'minlash.
3. **Malaka oshirish:** Pedagoglar va jamiyat vakillari uchun inklyuziv ta'lim bo'yicha treninglar tashkil etish.
4. **Qonunchilikni takomillashtirish:** Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash bo'yicha qonunchilikni rivojlantirish^[21].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) inklyuziv ta'limni rivojlantirish va ijtimoiy mas'uliyatni oshirishni qo'llab-quvvatlaydi^[22].

Inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyatda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishda ilg'or yondashuvlar qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar inklyuziv ta'limni targ'ib qilishda samarali vosita sifatida ishlatilmoqda^[23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli kampaniyalar:** Ijtimoiy tarmoqlarda inklyuziv ta'limni targ'ib qilish.
- **Virtual platformalar:** Inklyuziv ta'lim bo'yicha onlayn resurslar va platformalar yaratish.

- **Sun'iy intellekt (AI):** Inklyuziv ta'lim jarayonini tahlil qilish va moslashtirish uchun AI vositalaridan foydalanish.
- **Xalqaro tajriba:** Xorijiy mamlakatlardagi inklyuziv ta'lim tajribalarini mahalliy sharoitlarga moslashtirish^[24].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori inklyuziv ta'limni rivojlantirish va ijtimoiy mas'uliyatni oshirishni qo'llab-quvvatlaydi^[25].

Xulosa

Inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyat intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim ijtimoiy kompetentsiya sifatida tenglik, adolat va hamkorlikni ta'minlaydi. Tenglik, adolat, hurmat, hamkorlik va mas'uliyat kabi tamoyillar ushbu jarayonni amalda qo'llashda asosiy rol o'ynaydi. Ijtimoiy loyihalar, o'quvchilarni jalb qilish, ota-onalarni xabardor qilish, pedagoglar uchun treninglar va jamoatchilik kampaniyalari ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishga yordam beradi. O'zbekistonda inklyuziv ta'lim tizimining rivojlanishi ijtimoiy mas'uliyatning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyatning mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

8.4. Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik oligofrenopedagogik faoliyatda intellektual nuqsonli bolalarni jamiyatning faol a'zosi sifatida shakllantirish, ularning ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirish va fuqarolik huquq va majburiyatlarini tushunishga yordam berishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv o'quvchilarning jamiyatdagi o'rnini aniqlash, ularning ijtimoiy faolligini oshirish va fuqarolik ongini shakllantirishga qaratilgan. Ayniqsa, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik ularning ijtimoiy moslashuvini, mustaqilligini va jamiyatga integratsiya qilinishini ta'minlaydi. Ushbu bo'limda fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikning mohiyati, tamoyillari, usullari va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy, Luriya va boshqa olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikning intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashdagi o'rnini chuqur tahlil qilish va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikning mohiyati

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik ta'lim jarayonida o'quvchilarning jamiyatdagi huquq va majburiyatlarini tushunishi, ijtimoiy mas'uliyatni his qilishi

va jamiyat manfaatlariga xizmat qilishga intilishini anglatadi. Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda bu jarayon ularning fuqarolik ongini shakllantirish, ijtimoiy faolligini rivojlantirish va jamiyatga integratsiya qilinishini ta'minlashga qaratilgan. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, "fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik o'quvchilarning jamiyatdagi faol ishtirokini ta'minlaydi va ularning ijtimoiy moslashuvini oshiradi"[¹]. Ushbu jarayon quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

- O'quvchilarning fuqarolik huquq va majburiyatlarini tushunishini ta'minlash.
- Ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish va jamiyat manfaatlariga xizmat qilishga intilishni shakllantirish.
- O'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish va ularni jamiyatning faol a'zosi sifatida tayyorlash.
- Ta'lim jarayonini fuqarolik tarbiyasi bilan boyitish va ijtimoiy integratsiyani ta'minlash[²].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik ularning jamiyatga moslashishini oshiradi va mustaqillik ko'nikmalarini rivojlantiradi[³]. Bu jarayon o'quvchilarning ijtimoiy faolligini rag'batlantiradi va ularning jamiyatdagi o'rnini mustahkamlaydi.

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikning asosiy tamoyillari

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikni rivojlantirish bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Mas'uliyat:** O'quvchilarning ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirish va jamiyat manfaatlariga xizmat qilishga intilishni shakllantirish.
2. **Faollik:** O'quvchilarning ijtimoiy faolligini rag'batlantirish va ularni jamiyatdagi faol ishtirokchiga aylantirish.
3. **Individuallik:** O'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos ravishda fuqarolik tarbiyasini tashkil etish.
4. **Hamkorlik:** O'quvchilar, ota-onalar, pedagoglar va jamiyat vakillari o'rtasida hamkorlikni mustahkamlash.
5. **Refleksivlik:** Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikni rivojlantirish jarayonini tahlil qilish va doimiy ravishda takomillashtirish[⁴].

Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'quvchilarning ijtimoiy muhitda rivojlanishida jamiyatning rolini ta'kidlaydi[⁵]. Bu tamoyil o'quvchilarning fuqarolik ongini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikni rivojlantirish usullari

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikni rivojlantirish intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli usullar orqali amalga oshiriladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Ijtimoiy loyihalar:** O'quvchilar ishtirokida jamiyat manfaatlariga xizmat qiluvchi loyihalarni amalga oshirish.
2. **Fuqarolik ta'limi darslari:** Fuqarolik huquq va majburiyatlari bo'yicha maxsus darslar tashkil etish.
3. **Jamiyat bilan hamkorlik:** Mahalliy jamoalar va tashkilotlar bilan birgalikda faoliyatlar o'tkazish.
4. **Rolli o'yinlar va simulyatsiyalar:** Fuqarolik vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali o'quvchilarning faolligini rivojlantirish.
5. **Raqamli vositalardan foydalanish:** Ijtimoiy faollikni rag'batlantirish uchun raqamli platformalardan foydalanish^[6].

1. Ijtimoiy loyihalar

Ijtimoiy loyihalar o'quvchilarning fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishda samarali usul hisoblanadi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, ijtimoiy loyihalar o'quvchilarning jamiyat manfaatlariga xizmat qilishini oshiradi va ularning ijtimoiy faolligini rag'batlantiradi^[7]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Mahalliy loyihalar:** O'quvchilar ishtirokida mahalliy jamoalar bilan loyihalar amalga oshirish.
- **Ekologik tadbirlar:** Atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan loyihalar.
- **Ijtimoiy yordam:** Ehtiyojmandlarga yordam berishga qaratilgan faoliyatlar^[8].

2. Fuqarolik ta'limi darslari

Fuqarolik ta'limi darslari o'quvchilarning huquq va majburiyatlarini tushunishiga yordam beradi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, maxsus darslar o'quvchilarning fuqarolik ongini shakllantiradi va ularning ijtimoiy mas'uliyatini oshiradi^[9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Huquq va majburiyatlar:** O'quvchilarga fuqarolik huquq va majburiyatlari haqida ma'lumot berish.
- **Qonunlar:** Jamiyat qonunlari va ularning ahamiyati haqida darslar o'tkazish.
- **Muloqot mashqlari:** Fuqarolik muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish^[10].

3. Jamiyat bilan hamkorlik

Jamiyat bilan hamkorlik o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, mahalliy

jamoalar bilan hamkorlik o'quvchilarning jamiyatga integratsiya qilinishini ta'minlaydi^[11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Mahalliy tashkilotlar:** Mahalliy tashkilotlar bilan birgalikda tadbirlar o'tkazish.
- **Volontyorlik:** O'quvchilarni volontyorlik faoliyatiga jalb qilish.
- **Jamiyat tadbirlari:** Mahalliy tadbirlarda ishtirok etish^[12].

4. Rolli o'yinlar va simulyatsiyalar

Rolli o'yinlar va simulyatsiyalar o'quvchilarning fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishda samarali usul hisoblanadi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, rolli o'yinlar o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish va fuqarolik vaziyatlarni tushunishga yordam beradi^[13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Fuqarolik simulyatsiyalari:** Fuqarolik vaziyatlarni simulyatsiya qilish.
- **Rolli o'yinlar:** O'quvchilarga turli fuqarolik rollarni sinab ko'rish imkoniyatini berish.
- **Fikr-mulohaza:** O'quvchilarning faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirish^[14].

5. Raqamli vositalardan foydalanish

Raqamli vositalar ijtimoiy faollikni rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, raqamli platformalar o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshiradi va fuqarolik ongini shakllantirishga yordam beradi^[15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Onlayn platformalar:** Ijtimoiy faollik uchun raqamli platformalardan foydalanish.
- **Virtual tadbirlar:** Onlayn tadbirlar va loyihalar tashkil etish.
- **Ma'lumot resurslari:** Fuqarolik ta'limi bo'yicha raqamli materiallar taqdim etish^[16].

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikning ahamiyati

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu jarayon o'quvchilarning jamiyatga integratsiya qilinishini ta'minlaydi va ularning ijtimoiy mas'uliyatini oshiradi^[17]. Ushbu jarayonning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Ijtimoiy moslashuv:** O'quvchilarning jamiyatga integratsiya qilinishini ta'minlash.
2. **Mustaqillik:** O'quvchilarning mustaqillik ko'nikmalarini rivojlantirish.

3. **Fuqarolik ong:** O'quvchilarning fuqarolik huquq va majburiyatlarini tushunishini oshirish.
4. **Ijtimoiy barqarorlik:** Jamiyatning ijtimoiy barqarorligiga hissa qo'shish^[18].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu yondashuv o'quvchilarni jamiyatning faol a'zosiga aylantirishda muhim rol o'ynaydi^[19].

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikdagi muammolar va yechimlar

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikni rivojlantirishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Resurslarning cheklanganligi:** Ijtimoiy faollik uchun zarur vositalar va muhitga kirish imkoniyatining cheklanganligi.
2. **Malaka yetishmasligi:** Pedagoglarning fuqarolik ta'limi bo'yicha tajriba yetishmasligi.
3. **O'quvchilarning qiyinchiliklari:** Intellektual nuqsonli bolalarning ijtimoiy faollikka moslashishdagi qiyinchiliklari.
4. **Qarshilik va stereotiplar:** Jamiyatning maxsus ta'lim o'quvchilariga nisbatan stereotiplari^[20].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Resurslarni ko'paytirish:** Ta'lim muassasalarini ijtimoiy faollik uchun vositalar bilan ta'minlash.
2. **Malaka oshirish dasturlari:** Pedagoglar uchun fuqarolik ta'limi bo'yicha treninglar tashkil etish.
3. **O'quvchilarni moslashtirish:** O'quvchilarning ehtiyojlariga mos ijtimoiy faoliyatlarni tashkil etish.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Jamiyatda maxsus ta'lim o'quvchilarining ijtimoiy faolligi haqida ma'lumot berish va stereotiplarni yo'q qilish^[21].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida fuqarolik tarbiyasini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa ushbu jarayonni yanada samarali qilishga yordam beradi^[22].

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikda ilg'or yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar ijtimoiy faollikni rag'batlantirishda

samarali vosita sifatida qaralmoqda^[23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli platformalar:** Ijtimoiy faollik uchun onlayn platformalar va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish.
- **Virtual loyihalar:** Onlayn ijtimoiy loyihalar va tadbirlar tashkil etish.
- **Sun'iy intellekt (AI):** O'quvchilarning ijtimoiy faolligini tahlil qilish va moslashtirilgan strategiyalarni ishlab chiqish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy ta'lim tizimlaridagi fuqarolik ta'limi tajribalarini mahalliy sharoitlarga moslashtirish^[24].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikning samarasini oshiradi^[25].

Xulosa

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim ijtimoiy kompetensiya sifatida o'quvchilarning jamiyatga integratsiya qilinishini ta'minlaydi va ularning fuqarolik ongini shakllantiradi. Mas'uliyat, faollik, individuallik, hamkorlik va refleksivlik kabi tamoyillar ushbu jarayonni amalda qo'llashda asosiy rol o'ynaydi. Ijtimoiy loyihalar, fuqarolik ta'limi darslari, jamiyat bilan hamkorlik, rolli o'yinlar va raqamli vositalardan foydalanish fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikni rivojlantirishni samarali qiladi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikning mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

8.5. Mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikda ishlash

Mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikda ishlash oligofrenopedagogik faoliyatda intellektual nuqsonli bolalarni ijtimoiy muhitga moslashtirish, ularning jamiyatga integratsiya qilinishini ta'minlash va mahalliy jamoaning faol ishtirokini rag'batlantirishda muhim ahamiyatga ega. Mahalla O'zbekistonda an'anaviy ijtimoiy tuzilma sifatida oila va maktab o'rtasidagi bog'lovchi halqa bo'lib, intellektual nuqsonli bolalarning ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ushbu bo'limda mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikning mohiyati, tamoyillari, usullari va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy, Luriya va boshqa olimlarning ishlariga asoslanadi.

Bo‘limning maqsadi – mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikning intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashdagi o‘rnini chuqur tahlil qilish va uning ta‘lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikning mohiyati

Mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikda ishlash ta‘lim jarayonida pedagoglar, ota-onalar, mahalla faollari va jamoatchilik vakillari o‘rtasida o‘zaro hamkorlik va qo‘llab-quvvatlashga asoslangan munosabatlarni shakllantirishni anglatadi. Bu jarayon intellektual nuqsonli bolalarning ijtimoiy moslashuvini ta‘minlash, ularning jamiyatga integratsiya qilinishini oshirish va mahalliy jamoaning faol ishtirokini ta‘minlashga qaratilgan. Izbullayeva G. (2022) ta‘kidlaganidek, “mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlik o‘quvchilarning ijtimoiy muhitga moslashishini ta‘minlaydi va ularning jamiyatdagi faol ishtirokini rag‘batlantiradi”^[1]. Ushbu jarayon quyidagi maqsadlarni ko‘zlaydi:

- Mahalla va jamoatchilikni ta‘lim jarayoniga jalb qilish va ularning faol ishtirokini ta‘minlash.
- O‘quvchilarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda mahalliy jamoaning rolini mustahkamlash.
- Intellektual nuqsonli bolalarning jamiyatga integratsiya qilinishini qo‘llab-quvvatlash.
- Mahalla va maktab o‘rtasida mustahkam aloqa o‘rnatish va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta‘kidlaganidek, mahalla O‘zbekistonda intellektual nuqsonli bolalarning ijtimoiy rivojlanishida muhim vositachi sifatida xizmat qiladi, chunki u oila va maktab o‘rtasidagi bog‘lovchi halqadir^[3]. Mahalla bilan hamkorlik o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini oshiradi va ularning jamiyatdagi o‘rnini mustahkamlaydi.

Mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikning asosiy tamoyillari

Mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlik bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko‘rsatadi:

1. **Hamkorlik:** Pedagoglar, ota-onalar, mahalla faollari va jamoatchilik vakillari o‘rtasida birgalikda ishlash.
2. **Ochiq muloqot:** Mahalla va jamoatchilik bilan doimiy va samarali aloqa o‘rnatish.
3. **Individuallik:** O‘quvchilarning o‘ziga xos ehtiyojlarini hisobga olgan holda hamkorlikni tashkil etish.
4. **Ijtimoiy mas‘uliyat:** Mahalla va jamoatchilikni ijtimoiy mas‘uliyatga jalb qilish.

5. **Refleksivlik:** Hamkorlik jarayonini tahlil qilish va uni doimiy ravishda takomillashtirish^[4].

Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikning muhimligini ta'kidlaydi, chunki mahalla bolaning ijtimoiy rivojlanishida muhim muhit sifatida xizmat qiladi^[5]. Bu tamoyil o'quvchilarning mahalliy jamoaga moslashishida asosiy ahamiyatga ega.

Mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlik usullari

Mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlik intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli usullar orqali amalga oshiriladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Mahalla tadbirlari:** Mahalla faollari ishtirokida tadbirlar tashkil etish.
2. **Ijtimoiy loyihalar:** Mahalla va jamoatchilik bilan birgalikda ijtimoiy loyihalarni amalga oshirish.
3. **Mahalla kengashlari:** Mahalla kengashlari bilan muntazam uchrashuvlar o'tkazish.
4. **Jamoatchilikni jalb qilish:** Mahalliy tashkilotlar va volontyorlarni ta'lim jarayoniga jalb qilish.
5. **Raqamli vositalardan foydalanish:** Mahalla va jamoatchilik bilan aloqa o'rnatishda raqamli platformalardan foydalanish^[6].

1. Mahalla tadbirlari

Mahalla tadbirlari o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirishda samarali usul hisoblanadi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, mahalla tadbirlari o'quvchilarning mahalliy jamoaga integratsiya qilinishini ta'minlaydi^[7]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Mahalla bayramlari:** O'quvchilar ishtirokida mahalla bayramlarini tashkil etish.
- **Sport musobaqalari:** Mahalla yoshlari bilan birgalikda sport tadbirlarini o'tkazish.
- **Madaniy tadbirlar:** Mahalla an'analarini o'quvchilarga o'rgatish orqali tadbirlar tashkil etish^[8].

2. Ijtimoiy loyihalar

Ijtimoiy loyihalar mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikni mustahkamlashga yordam beradi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, ijtimoiy loyihalar o'quvchilarning ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantiradi va mahalla faolligini oshiradi^[9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Ekologik loyihalar:** Mahalla bilan birgalikda atrof-muhitni muhofaza qilish loyihalarini amalga oshirish.
- **Ijtimoiy yordam loyihalari:** Ehtiyojmand oilalarga yordam berish loyihalarini tashkil etish.
- **Mahalla obodonlashtirish:** Mahalla hududini obodonlashtirishga qaratilgan loyihalar^[10].

3. Mahalla kengashlari

Mahalla kengashlari bilan muntazam uchrashuvlar o'quvchilarning ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, mahalla kengashlari bilan hamkorlik o'quvchilarning mahalliy jamoaga moslashishini oshiradi^[11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Muntazam yig'ilishlar:** Mahalla kengashi bilan o'quvchilarning rivojlanishi bo'yicha yig'ilishlar o'tkazish.
- **Maslahatlar:** Mahalla faollaridan o'quvchilarning ijtimoiy faolligi bo'yicha maslahatlar olish.
- **Hamkorlik rejalari:** Mahalla bilan birgalikda ta'lim va ijtimoiy faoliyat rejalari ishlab chiqish^[12].

4. Jamoatchilikni jalb qilish

Jamoatchilikni ta'lim jarayoniga jalb qilish o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali usul hisoblanadi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, mahalliy tashkilotlar va volontyorlar o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini oshiradi^[13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Volontyorlik dasturlari:** Mahalliy volontyorlarni o'quvchilar bilan ishlashga jalb qilish.
- **Mahalliy tashkilotlar:** Mahalliy tashkilotlar bilan hamkorlikda tadbirlar tashkil etish.
- **Jamoatchilik tadbirlari:** Mahalliy jamoatchilik ishtirokida tadbirlar o'tkazish^[14].

5. Raqamli vositalardan foydalanish

Raqamli vositalar mahalla va jamoatchilik bilan aloqa o'rnatishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, raqamli platformalar mahalla faollarini ta'lim jarayoniga jalb qilishni osonlashtiradi^[15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Mahalla guruhlari:** Mahalla faollari uchun ijtimoiy tarmoqlarda guruhlar tashkil etish.
- **Onlayn tadbirlar:** Mahalla bilan onlayn tadbirlar va loyihalar o'tkazish.
- **Ma'lumot almashinuvi:** Mahalla va maktab o'rtasida raqamli platformalar orqali ma'lumot almashish^[16].

Mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikning ahamiyati

Mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlik intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, mahalla bilan hamkorlik o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini oshiradi va ularning jamiyatga integratsiya qilinishini ta'minlaydi^[17]. Ushbu jarayonning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Ijtimoiy moslashuv:** O'quvchilarning mahalliy jamoaga integratsiya qilinishini ta'minlash.
2. **Ijtimoiy barqarorlik:** Mahalla orqali ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash.
3. **Ta'lim sifatini oshirish:** Mahalla ishtiroki ta'lim jarayonini samarali qiladi.
4. **Jamoatchilik xabardorligi:** Mahalla orqali maxsus ta'lim haqida jamoatchilik xabardorligini oshirish^[18].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda mahalla tizimining rivojlanishi maxsus ta'limda hamkorlikning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki mahalla o'quvchilarni ijtimoiy muhitga moslashtirishda muhim rol o'ynaydi^[19].

Mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikdagi muammolar va yechimlar

Mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikda bir qator muammolar mavjud:

1. **Resurslarning cheklanganligi:** Hamkorlik uchun zarur vositalar va muhitga kirish imkoniyatining cheklanganligi.
2. **Malaka yetishmasligi:** Mahalla faollarining maxsus ta'lim bo'yicha bilim yetishmasligi.
3. **Aloqa muammolari:** Mahalla va maktab o'rtasida ochiq muloqotning yetishmasligi.
4. **Qarshilik va stereotiplar:** Mahalla a'zolarining maxsus ta'lim o'quvchilariga nisbatan stereotiplari^[20].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Resurslarni ko'paytirish:** Mahalla va maktab o'rtasida hamkorlik uchun vositalar bilan ta'minlash.
2. **Malaka oshirish dasturlari:** Mahalla faollari uchun maxsus ta'lim bo'yicha treninglar tashkil etish.

3. **Aloqa kanallarini kengaytirish:** Raqamli platformalar va muntazam uchrashuvlar orqali aloqani mustahkamlash.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Mahalla a'zolariga maxsus ta'limning ahamiyati haqida ma'lumot berish va stereotiplarni yo'q qilish^[21].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida mahalla bilan hamkorlikni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa ushbu jarayonni yanada samarali qilishga yordam beradi^[22].

Mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikda ilg'or yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar mahalla bilan aloqani mustahkamlashda samarali vosita sifatida qaralmoqda^[23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli platformalar:** Mahalla faollari bilan aloqa uchun onlayn platformalar va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish.
- **Virtual tadbirlar:** Mahalla bilan onlayn tadbirlar va loyihalar tashkil etish.
- **Sun'iy intellekt (AI):** Mahalla va maktab o'rtasida ma'lumot almashish va tahlil qilish uchun AI vositalaridan foydalanish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy ta'lim tizimlaridagi mahalla bilan hamkorlik tajribalarini mahalliy sharoitlarga moslashtirish^[24].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa mahalla bilan hamkorlikning samarasini oshiradi^[25].

Xulosa

Mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikda ishlash intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim ijtimoiy kompetentsiya sifatida o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlaydi va ularning jamiyatga integratsiya qilinishini oshiradi. Hamkorlik, ochiq muloqot, individuallik, ijtimoiy mas'uliyat va refleksivlik kabi tamoyillar ushbu jarayonni amalda qo'llashda asosiy rol o'ynaydi. Mahalla tadbirlari, ijtimoiy loyihalar, mahalla kengashlari, jamoatchilikni jalb qilish va raqamli vositalardan foydalanish hamkorlikni mustahkamlashga yordam beradi. O'zbekistonda mahalla tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, mahalla bilan hamkorlikning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikning mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

III. Yakuniy qism

1. Xulosa va tavsiyalar

Ushbu o'quv qo'llanma oligofrenopedagogik faoliyatning nazariy va amaliy asoslarini chuqur yoritishga qaratilgan bo'lib, maxsus pedagogikaning ixtisoslashgan bo'limi sifatida oligofrenopedagogikaning o'rnini, ahamiyatini, tarixiy rivojlanishini, intellektual nuqsonli bolalar ta'limining psixologik-pedagogik xususiyatlarini, shuningdek, oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligini rivojlantirish yo'llarini keng ko'lamda tahlil qiladi. Asosiy qismning har bir bo'limi – 1-bobdan 8-bobgacha – ilmiy adabiyotlar, milliy qonunchilik hujjatlari (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4860-son qarori, 2020; Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori, 2021), UNICEF hisobotlari (2023) va xorijiy olimlarning (L.S. Vygotskiy, A.R. Luriya, M. Montessori, J. Itard, E. Segen) tadqiqotlariga asoslangan holda tuzilgan. Ushbu yakuniy qismda barcha bo'limlarning asosiy natijalari umumlashtiriladi, oligofrenopedagogikaning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni va kelajakdagi istiqbollari baholanadi, shuningdek, amaliyot, ilmiy-tadqiqot va davlat siyosati darajasida qo'llanilishi mumkin bo'lgan tavsiyalar beriladi.

Oligofrenopedagogika maxsus pedagogikaning muhim tarkibiy qismi sifatida intellektual rivojlanishida nuqsonlarga ega shaxslarning ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish, ularning ijtimoiy moslashuvi va mustaqil hayot kechirishiga yordam berishga yo'naltirilgan. Maxsus pedagogika alohida ta'lim ehtiyojlariga ega shaxslarning ta'lim va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashga xizmat qilsa, oligofrenopedagogika intellektual nuqsonlarga moslashtirilgan maxsus metodlar va yondashuvlarni taklif etadi. Ushbu sohaning ilmiy asoslari psixologiya, nevrologiya, pedagogika va sotsiologiyaning integratsiyasiga tayanadi. L.S. Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" va "nuqsonlarni kompensatsiya qilish" tushunchalari, A.R. Luriyaning nevropsixologik tadqiqotlari intellektual nuqsonli bolalarning potentsial imkoniyatlarini rivojlantirishda muhim vosita sifatida qo'llaniladi. J. Itardning individual ta'lim tajribalari, E. Segenning sensorli mashg'ulotlari va M. Montessorining amaliy metodlari oligofrenopedagogikaning dastlabki poydevorini yaratgan bo'lib, zamonaviy ta'limda vizual-ko'rsatkichli usullar, takroriy mashqlar va o'yinli yondashuvlar sifatida davom etmoqda.

Intellektual nuqsonli bolalar ta'limi psixologik va pedagogik xususiyatlarni hisobga olgan holda tashkil etiladi. Intellektual nuqsonlar yengil, o'rtacha va og'ir darajada namoyon bo'lib, ularning sabablari genetik omillar, homiladorlik davridagi ta'sirlar, tug'ilish jarayonidagi muammolar yoki postnatal kasalliklar bilan bog'liq. Psixologik jihatdan bu bolalarda fikrlashning cheklanganligi, xotira va diqqat muammolari, emotsional beqarorlik va nutq rivojlanishidagi kechikishlar kuzatiladi. Pedagogik jihatdan individual yondashuv, soddalashtirilgan ta'lim mazmuni, vizual materiallar, korreksion mashg'ulotlar va inklyuziv muhit zarur.

Raqamli texnologiyalar – interaktiv taxtalar, mobil ilovalar va multimedia vositalari – o‘quv jarayonini qiziqarli va samarali qilishda katta rol o‘ynaydi. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanishi umumiy maktablarda intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish imkoniyatlarini kengaytirdi, bu jarayonda pedagoglarning maxsus tayyorgarligi, ota-onalar va tengdoshlar bilan hamkorlik muhim ahamiyatga ega.

Oligofrenopedagogik yondashuvning tarixiy shakllanishi XVIII asrdan boshlab insonparvarlik g‘oyalari va ijtimoiy tenglik tamoyillari bilan chambarchas bog‘liq. Dastlabki tajribalar xayriya muassasalarida amalga oshirilgan bo‘lsa, XIX asrda maxsus maktablar tashkil etildi. XX asrda Vygotskiy va Luriyaning nazariyalari ilmiy asoslarni mustahkamladi. O‘zbekistonda sovet davrida maxsus internat-maktablar faoliyat yuritgan bo‘lsa, mustaqillikdan keyin PQ-4860-son qarori inklyuziv ta’limni rivojlantirishga asos bo‘ldi. Zamonaviy muammolar – malakali kadrlar yetishmasligi, resurslar cheklanganligi, jamiyatdagi stereotiplar va inklyuziv muhitning yetarli emasligi – yechim talab qiladi. Buning uchun malaka oshirish kurslari, resurslarni ko‘paytirish, jamoatchilik xabardorligini oshirish va qonunchilikni takomillashtirish zarur.

Oligofrenopedagogning kompetentligi integrativ tushuncha bo‘lib, kasbiy-pedagogik, shaxsiy, axloqiy, refleksiv, ijodiy va ijtimoiy kompetentliklarni o‘z ichiga oladi. Kasbiy-pedagogik kompetentlik ta’lim jarayonini loyihalash, diagnostika qilish va individual dasturlar ishlab chiqishni ta’minlaydi. Shaxsiy kompetentlik empatiya, sabr-toqat va o‘zini boshqarish ko‘nikmalariga asoslanadi. Axloqiy kompetentlik insonparvarlik, teng huquqlilik va kasbiy etikani ta’minlaydi. Refleksiv kompetentlik o‘z faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirishga yordam beradi. Ijodiy kompetentlik innovatsion metodlar va milliy qadriyatlarni qo‘llash orqali ta’limni boyitadi. Ijtimoiy kompetentlik inklyuziv ta’limda mas’uliyat, fuqarolik pozitsiyasi, mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikni rivojlantiradi. Ushbu kompetentliklar oligofrenopedagogni intellektual nuqsonli bolalar bilan samarali ishlashga tayyorlaydi va ularning jamiyatda faol ishtirok etishini ta’minlaydi.

O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimining rivojlanishi oligofrenopedagogikaning kelajakdagi istiqbollarini yorqinlashtirmoqda. Inklyuziv ta’limning kengayishi, raqamli texnologiyalarning joriy etilishi, xalqaro tajriba almashinuvi va milliy islohotlar oligofrenopedagoglarning rolini oshiradi. UNICEF loyihalari maxsus muassasalarni zamonaviy jihozlar bilan ta’minlash va pedagoglar malakasini oshirishga qaratilgan. Davlat siyosati maxsus ta’limni qo‘llab-quvvatlashda muhim qadamlar qo‘ymoqda, ammo malakali kadrlar tayyorlash, resurslarni ko‘paytirish va jamiyat xabardorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha choralar talab etiladi.

Tavsiyalar ta’lim muassasalarida oligofrenopedagoglarcha uchun doimiy malaka oshirish kurslarini tashkil etish, xalqaro tajribani mahalliy sharoitlarga moslashtirish, individual ta’lim dasturlarini raqamli vositalar bilan boyitish,

mahalla va jamoatchilikni ijtimoiy loyihalarga jalb qilishni o'z ichiga oladi. Ilmiy-tadqiqotda intellektual nuqsonlarning nevropsixologik asoslarini o'rganish, inklyuziv ta'lim samaradorligini baholash bo'yicha empirik ishlar olib borish zarur. Jamiyat darajasida stereotiplarni yo'q qilish uchun ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish, ota-onalarni ta'lim jarayoniga faol jalb qilish muhim. Davlat siyosatida maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy resurslar bilan ta'minlash, oligofrenopedagoglar uchun rag'batlantirish tizimini joriy etish tavsiya etiladi. Ushbu tavsiyalar oligofrenopedagogikaning samaradorligini oshirish va intellektual nuqsonli bolalarning jamiyatda teng huquqli ishtirok etishini ta'minlashga xizmat qiladi. O'quv qo'llanma oligofrenopedagoglar, talabalar va mutaxassislar uchun mustahkam nazariy va amaliy poydevor yaratadi, maxsus ta'lim tizimining rivojlanishiga hissa qo'shadi.

2. Oligofrenopedagog kompetentligini rivojlantirish istiqbollari

Oligofrenopedagog kompetentligini rivojlantirish istiqbollari zamonaviy ta'lim tizimining global tendensiyalari, O'zbekistonning milliy islohotlari, texnologik innovatsiyalar va xalqaro hamkorlikning integratsiyasiga bog'liq bo'lib, intellektual nuqsonli bolalarning ta'lim va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashda oligofrenopedagoglarning rolini yanada muhimlashtiradi. Ushbu bo'limda oligofrenopedagog kompetentligining kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlari – raqamli transformatsiya, inklyuziv ta'limning kengayishi, kasbiy rivojlanish dasturlari, ilmiy-integratsiya, xalqaro tajriba almashinuvi va milliy siyosatning qo'llab-quvvatlashi – o'zbek va xorijiy adabiyotlar, milliy qonunchilik hujjatlari (PQ-4860-son qarori, 2020; Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori, 2021), UNICEF hisobotlari (2023) va zamonaviy tadqiqotlar (White R., 2021; Boyatzis R., 2022) asosida chuqur tahlil qilinadi. Oligofrenopedagog kompetentligi integrativ tushuncha sifatida kasbiy-pedagogik, shaxsiy, axloqiy, refleksiv, ijodiy va ijtimoiy ko'nikmalarni o'z ichiga olgan holda, 2030-yilgacha inklyuziv ta'lim tizimining to'liq joriy etilishi va sun'iy intellekt texnologiyalarining keng qo'llanilishi bilan yangi bosqichga o'tadi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi oligofrenopedagoglarni zamonaviy talablarga moslashtirish, ularning malakasini oshirish va innovatsion metodlarni joriy etish orqali intellektual nuqsonli bolalarning jamiyatda faol ishtirok etishini ta'minlaydi.

Oligofrenopedagog kompetentligining asosiy istiqboli raqamli transformatsiya bilan bog'liq bo'lib, sun'iy intellekt, virtual reallik va mobil texnologiyalar ta'lim jarayonini individual va samarali qilishda muhim rol o'ynaydi. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli vositalar intellektual nuqsonli bolalarning kognitiv jarayonlarini rivojlantirishda vizual va o'yinli elementlarni birlashtirib, diqqatni jalb qiladi va xotirani mustahkamlaydi. Masalan, sun'iy intellekt asosidagi diagnostika platformalari (AI-driven assessment tools) intellektual nuqson darajasini aniq baholash, individual ta'lim dasturlarini avtomatik ravishda moslashtirish va o'quvchining rivojlanish dinamikasini real vaqt rejimida monitoring qilish imkonini beradi. O'zbekistonda UNICEF loyihalari

doirasida maxsus ta'lim muassasalari interaktiv taxtalar, maxsus dasturiy ta'minotlar va mobil ilovalar bilan ta'minlanmoqda, ammo kelajakda milliy raqamli platforma yaratish – masalan, “Oligofrenopedagogika AI Hub” – oligofrenopedagoglar uchun onlayn resurslar, virtual simulyatsiyalar va masofaviy malaka oshirish kurslarini birlashtirishi mumkin. Bu platforma Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasini raqamli shaklda amalga oshirib, o'quvchining potentsial imkoniyatlarini aniqlash va rivojlantirishda yordam beradi. Raqamli transformatsiya oligofrenopedagogning ijodiy kompetentligini oshiradi, chunki u yangi multimedia materiallar yaratish, virtual loyihalar tashkil etish va o'yinli metodlarni raqamli muhitda qo'llash ko'nikmalarini talab qiladi.

Inklyuziv ta'limning kengayishi oligofrenopedagog kompetentligining yana bir muhim istiqboli bo'lib, umumiy ta'lim muassasalarida intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish imkoniyatlarini oshiradi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, inklyuziv sinflarda oligofrenopedagoglar tengdoshlar bilan muloqotni rag'batlantirish, moslashtirilgan muhit yaratish va ota-onalar bilan hamkorlik qilishda yetakchi rol o'ynaydi. 2030-yilgacha O'zbekistonda inklyuziv ta'lim tizimining to'liq joriy etilishi (UNICEF hisoboti, 2023) umumiy maktablarda maxsus sinflar, qo'llab-quvvatlash guruhlari va resurs xonalarini ko'paytirishni talab qiladi. Oligofrenopedagoglar inklyuziv muhitda ishlash uchun maxsus tayyorgarlikka ega bo'lishi kerak – bu kasbiy-pedagogik kompetentlikni rivojlantirish orqali amalga oshiriladi. Masalan, inklyuziv sinflarda vizual-ko'rsatkichli materiallar, soddalashtirilgan vazifalar va differensial ta'lim usullarini qo'llash oligofrenopedagogning individual yondashuv ko'nikmalarini oshiradi. Inklyuziv ta'lim oligofrenopedagogning ijtimoiy kompetentligini mustahkamlaydi, chunki u tengdoshlar o'rtasida empatiya va hamkorlikni shakllantirish, stereotiplarni yo'q qilish va jamiyatning ijtimoiy mas'uliyatini oshirishda faol ishtirok etadi. O'zbekistonda PQ-4860-son qarori inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bo'lib, kelajakda umumiy maktab o'qituvchilarini oligofrenopedagogika bo'yicha qayta tayyorlash dasturlari joriy etilishi mumkin.

Kasbiy rivojlanish dasturlari oligofrenopedagog kompetentligini rivojlantirishning markaziy istiqboli sifatida xalqaro sertifikatlash, onlayn platformalar va milliy akademiyalar orqali amalga oshiriladi. Muslimov N.A. (2015) va Tojiboeva G.R. (2020) asarlarida ta'kidlaganidek, doimiy malaka oshirish oligofrenopedagogning shaxsiy va refleksiv kompetentligini oshiradi. Xalqaro tajribada Montessori, IB (International Baccalaureate) inkluziv ta'lim kurslari va edX, Coursera platformalari oligofrenopedagoglarga zamonaviy metodlarni o'rgatadi. O'zbekistonda maxsus ta'lim bo'yicha milliy akademiya tashkil etish – masalan, Oligofrenopedagogika va Inklyuziv Ta'lim Akademiyasi – pedagoglar uchun yillik treninglar, seminarlar va xalqaro tajriba almashinuvi dasturlarini birlashtirishi mumkin. Bu akademiya Vygotskiy va Luriya nazariyalarini mahalliy sharoitlarga moslashtirish, nevropsixologik tadqiqotlarni o'tkazish va raqamli kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. Kasbiy rivojlanish oligofrenopedagogning axloqiy kompetentligini mustahkamlaydi,

chunki u insonparvarlik va teng huquqlilik tamoyillarini xalqaro standartlarga moslashtiradi.

Ilmiy-integratsiya oligofrenopedagog kompetentligining ilmiy asoslarini mustahkamlashda muhim istiqbol bo'lib, psixologiya, nevrologiya, pedagogika va sotsiologiyani birlashtirgan tadqiqot markazlarini yaratishni talab qiladi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, intellektual nuqsonlarning nevropsixologik mexanizmlarini o'rganish maxsus ta'lim metodlarini takomillashtiradi. Kelajakda O'zbekistonda Oligofrenopedagogika Ilmiy-Tadqiqot Markazi tashkil etilib, miya faoliyatini skanerlash (fMRI, EEG) texnologiyalari yordamida intellektual nuqsonli bolalarning kognitiv jarayonlarini tahlil qilishi mumkin. Bu markaz oligofrenopedagoglarning refleksiv kompetentligini oshiradi, chunki ular o'z faoliyatini empirik ma'lumotlar asosida tahlil qiladi. Ilmiy-integratsiya inklyuziv ta'limning samaradorligini baholash bo'yicha longitudinal tadqiqotlarni olib borishga yordam beradi, masalan, intellektual nuqsonli bolalarning ijtimoiy moslashuvi va o'quv natijalarini 5-10 yillik monitoring qilish.

Xalqaro tajriba almashinuvi oligofrenopedagog kompetentligini rivojlantirishda global tendensiyalarni mahalliy sharoitlarga moslashtirish imkonini beradi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) qiyosiy pedagogika asarida xorijiy tajribani o'rganishning ahamiyatini ta'kidlaydi. Masalan, Finlyandiya va Kanada inklyuziv ta'lim modellarida oligofrenopedagoglarning umumiy sinflarda yordamchi o'qituvchi sifatida ishlaydi, bu O'zbekistonda joriy etilishi mumkin. Xalqaro loyihalar – UNESCO, UNICEF va World Bank bilan hamkorlik – oligofrenopedagoglarga stajirovka va grant dasturlarini taklif etadi. Bu almashinuv oligofrenopedagogning ijodiy kompetentligini oshiradi, chunki u xorijiy innovatsion metodlarni (masalan, VR orqali ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatish) mahalliy madaniyatga moslashtiradi.

Milliy siyosatning qo'llab-quvvatlashi oligofrenopedagog kompetentligini rivojlantirishning huquqiy va moliyaviy asosi bo'lib, maxsus ta'limni davlat dasturlariga kiritishni talab qiladi. Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) zamonaviy yondashuvlarni joriy etishga qaratilgan bo'lib, kelajakda "Maxsus Ta'limni Rivojlantirish Milliy Strategiyasi 2030" ishlab chiqilishi mumkin. Bu strategiya oligofrenopedagoglarning uchun rag'batlantirish tizimi (maosh oshirish, ijtimoiy kafolatlar), maxsus muassasalarni raqamli jihozlar bilan ta'minlash va mahalla bilan hamkorlikni mustahkamlashni o'z ichiga oladi. Milliy siyosat oligofrenopedagogning ijtimoiy kompetentligini oshiradi, chunki u fuqarolik pozitsiyasi va mahalla faollari bilan birgalikda ijtimoiy loyihalarni amalga oshiradi.

Oligofrenopedagog kompetentligini rivojlantirish istiqbollari intellektual nuqsonli bolalarning jamiyatda teng huquqli ishtirok etishini ta'minlashga xizmat qiladi. Raqamli transformatsiya ta'limni individual qiladi, inklyuziv ta'lim ijtimoiy integratsiyani oshiradi, kasbiy rivojlanish malakani mustahkamlaydi, ilmiy-

integratsiya nazariyani takomillashtiradi, xalqaro almashinuv innovatsiyalarni joriy etadi, milliy siyosat esa barcha jarayonlarni qo'llab-quvvatlaydi. O'zbekistonda ushbu istiqbollarning amalga oshirilishi oligofrenopedagoglarni zamonaviy mutaxassisga aylantirib, maxsus ta'lim tizimini global standartlarga yaqinlashtiradi. Ushbu rivojlanish yo'llari o'quv qo'llanmaning asosiy qismidagi tahlillarni amaliyotga tatbiq etish uchun mustahkam poydevor yaratadi va intellektual nuqsonli bolalarning kelajagini yorqinlashtiradi.

GLOSSARIY

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	O'zbekcha ma'nosi
Oligofrenopedagogika	Олигофренопедагогика	Oligophrenopedagogy	Intellektual rivojlanishida nuqsonlarga ega bolalarni o'qitish va tarbiyalashga qaratilgan maxsus pedagogika bo'limi.
Maxsus pedagogika	Специальная педагогика	Special education	Alohida ta'lim ehtiyojlariga ega shaxslarning ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishga yo'naltirilgan pedagogik fan.
Intellektual nuqson	Интеллектуальная недостаточность	Intellectual disability	Aqliy rivojlanishdagi cheklovlar, kognitiv qobiliyatlarning pastligi.
Inklyuziv ta'lim	Инклюзивное образование	Inclusive education	Alohida ehtiyojli bolalarni umumiy ta'lim muhitida o'qitish tizimi.
Kompetentlik	Компетентность	Competence	Zarur bilim, ko'nikma va qobiliyatlar majmui.
Diagnostika	Диагностика	Diagnostics	Nuqson darajasini aniqlash va baholash jarayoni.
Korreksiya	Коррекция	Correction	Nuqsonlarni tuzatish va rivojlantirishga qaratilgan pedagogik ish.
Reabilitatsiya	Реабилитация	Rehabilitation	Shaxsni ijtimoiy hayotga moslashtirish va qobiliyatlarini tiklash.
Kognitiv rivojlanish	Когнитивное развитие	Cognitive development	Aqliy jarayonlar – fikrlash, xotira, diqqatning rivoji.
Emotsional barqarorlik	Эмоциональная стабильность	Emotional stability	Hissiy holatni boshqarish va stressga chidamlilik.

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	O'zbekcha ma'nosi
Ijtimoiy integratsiya	Социальная интеграция	Social integration	Shaxsning jamiyatga moslashuvi va ishtiroki.
Individual ta'lim dasturi	Индивидуальная образовательная программа	Individual education program	Har bir o'quvchining ehtiyojlariga mos ta'lim rejasi.
Vizual-ko'rsatkichli metodlar	Визуально-демонстрационные методы	Visual-demonstrative methods	Rasm, diagramma va modellar bilan o'qitish.
Takroriy mashqlar	Повторные упражнения	Repetitive exercises	Bilimni mustahkamlash uchun takror ishlash.
Yaqin rivojlanish zonasi	Зона ближайшего развития	Zone of proximal development	Yordam bilan bajariladigan vazifalar doirasi.
Nuqsonlarni kompensatsiya qilish	Компенсация дефектов	Defect compensation	Zaif tomonlarni kuchli funksiyalar orqali qoplash.
Nevropsixologiya	Нейропсихология	Neuropsychology	Miya faoliyati va ruhiy jarayonlar bog'liqligi.
Logopediya	Логопедия	Speech therapy	Nutq nuqsonlarini tuzatish va rivojlantirish.
Surdo pedagogika	Сурдопедагогика	Surdopedagogy	Eshitishda cheklovi bo'lganlar ta'limi.
Tiflo pedagogika	Тифлопедагогика	Typhlopedagogy	Ko'rishda cheklovi bo'lganlar ta'limi.
Ortopedagogika	Ортопедагогика	Orthopedagogy	Jismoniy nuqsonli shaxslar ta'limi.
Yengil intellektual zaiflik	Легкая интеллектуальная недостаточность	Mild intellectual disability	Soddalashtirilgan dasturlarni o'zlashtira oladigan daraja.
O'rtacha intellektual zaiflik	Средняя интеллектуальная недостаточность	Moderate intellectual disability	Kognitiv qobiliyatlari sezilarli cheklangan daraja.
Og'ir intellektual zaiflik	Тяжелая интеллектуальная недостаточность	Severe intellectual disability	O'qishga jalb qilinishi juda cheklangan holat.
Diqqat beqarorligi	Нестабильность внимания	Attention instability	Diqqatni jamlash qiyinligi.
Nutq rivojlanishida kechikish	Задержка развития речи	Speech development delay	Nutq shakllanishidagi kechikish.

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	O'zbekcha ma'nosi
O'yinli metodlar	Игровые методы	Play-based methods	O'yin orqali o'qitish.
Resurs xonalari	Ресурсные комнаты	Resource rooms	Maxsus jihozlangan yordam xonalari.
Maxsus sinflar	Специальные классы	Special classes	Nuqsonli bolalar uchun alohida sinflar.
Jamiyat xabardorligi	Осведомленность общества	Community awareness	Stereotiplarni yo'qotishga qaratilgan ma'rifat.
Malaka oshirish kurslari	Курсы повышения квалификации	Professional development	Pedagoglar malakasini oshirish kurslari.
Raqamli transformatsiya	Цифровая трансформация	Digital transformation	Ta'limga raqamli texnologiyalarni tatbiq qilish.
Sun'iy intellekt	Искусственный интеллект	Artificial intelligence	Kompyuterning aqliy jarayonlarni takrorlashi.
Virtual reallik	Виртуальная реальность	Virtual reality	Kompyuter orqali yaratilgan muhit.
Mahalla loyihalari	Махаллинские проекты	Community projects	Mahalla ishtirokidagi ijtimoiy loyihalar.
Ommaviy axborot kampaniyalari	Кампании массовой информации	Public campaigns	Jamiyat xabardorligini oshirish kampaniyalari.
Kasbiy-pedagogik kompetentlik	Профессионально-педагогическая компетентность	Professional-pedagogical competence	Pedagogik faoliyat ko'nikmalari.
Shaxsiy kompetentlik	Личная компетентность	Personal competence	Empatiya, sabr, o'zini boshqarish.
Axloqiy kompetentlik	Этическая компетентность	Ethical competence	Insonparvarlik va kasbiy etika.
Refleksiv kompetentlik	Рефлексивная компетентность	Reflective competence	O'z faoliyatini tahlil qilish.
Ijodiy kompetentlik	Творческая компетентность	Creative competence	Yangi metodlar va ijodiy yechimlar.
Ijtimoiy kompetentlik	Социальная компетентность	Social competence	Jamiyat bilan hamkorlik.
Pedagogik jarayon	Педагогический процесс	Pedagogical process	Ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish.

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	O'zbekcha ma'nosi
Individual yondashuv	Индивидуальный подход	Individual approach	Har o'quvchi xususiyatidan kelib chiqib o'qitish.
Soddalashtirilgan ta'lim mazmuni	Упрощенное содержание образования	Simplified curriculum	Materiallarni idrok darajasiga moslashtirish.
Korreksion mashg'ulotlar	Коррекционные занятия	Corrective classes	Kognitiv funksiyalarni rivojlantirish darslari.
Ota-onalar bilan hamkorlik	Сотрудничество с родителями	Collaboration with parents	Maktab-oila hamkorligi.
Stereotiplar	Стереотипы	Stereotypes	Noto'g'ri tasavvurlar.
Malakali kadrlar	Квалифицированные кадры	Qualified personnel	Yuqori malakali mutaxassislar.
Resurslar cheklanganligi	Ограниченность ресурсов	Resource limitations	Material jihozlarning yetishmasligi.
Xalqaro tajriba almashinuvi	Международный обмен опытом	International exchange	Xorij tajribasini o'rganish.
Milliy siyosat	Национальная политика	National policy	Davlat siyosati va strategiya.
Rag'batlantirish tizimi	Система стимулирования	Incentive system	Rag'bat choralar tizimi.
Ilmiy-amaliy model	Научно-практическая модель	Scientific-practical model	Nazariya + amaliyot modeli.
Ob'ekt	Объект	Object	Tadqiqot ob'ekti.
Predmet	Предмет	Subject	Tadqiqot predmeti.
Maqsad	Цель	Goal	Asosiy maqsad.
Vazifalar	Задачи	Tasks	Maqsadga erishish vazifalari.
Nazariy asoslar	Теоретические основы	Theoretical foundations	Ilmiy nazariyalar.
Amaliy tatbiq	Практическое применение	Practical application	Amaliyotga qo'llash.
Mustaqil ishlar	Самостоятельные работы	Independent work	Mustaqil topshiriqlar.
Loyiha rejalar	Проектные планы	Project plans	Loyiha rejalar.
Refleksiv jurnallar	Рефлексивные журналы	Reflective journals	Faoliyatni yozma tahlil qilish.
Ota-onalar bilan hamkorlik shablonlari	Шаблоны сотрудничества с родителями	Templates for collaboration	Ota-onalar bilan ish shakllari.
WISC-IV	WISC-IV	WISC-IV	Intellektni baholash

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	O'zbekcha ma'nosi
			testi.
Raven matritsasi	Матрицы Равена	Raven's matrices	Noverbal intellekt testi.
Vineland shkala	Шкала Винеланда	Vineland scale	Ijtimoiy moslashuvni baholash.
Xotira mashqlari	Упражнения на память	Memory exercises	Xotirani rivojlantirish.
Diqqat mashqlari	Упражнения на внимание	Attention exercises	Diqqatni rivojlantirish.
Nutq mashqlari	Упражнения на речь	Speech exercises	Nutqni rivojlantirish.
AI Hub	AI Hub	AI Hub	Sun'iy intellekt platformasi.
Mobil ilovalar	Мобильные приложения	Mobile applications	Mobil ilovalar.
Interaktiv taxtalar	Интерактивные доски	Interactive whiteboards	Interaktiv vositalar.
Tengdoshlar bilan hamkorlik	Сотрудничество со сверстниками	Peer collaboration	Birgalikdagi o'qish.
Refleksiya	Рефлексия	Reflection	O'z faoliyatini tahlil qilish.
Ijodkorlik	Творчество	Creativity	Yangi g'oyalar yaratish.
Pedagogika nazariyasi	Теория педагогики	Pedagogy theory	Pedagogika nazariyalari.
Qiyosiy pedagogika	Сравнительная педагогика	Comparative pedagogy	Ta'lim tizimlarini taqqoslash.
Pedagogik va psixologik metodika	Педагогическая и психологическая методика	Pedagogical and psychological methodology	O'qitish va psixologik metodlar.
Pedagogik kompetentlik	Педагогическая компетентность	Pedagogical competence	Pedagogik ko'nikmalar.
Kasbiy malaka	Профессиональная квалификация	Professional qualification	Kasbiy malaka.
Kommunikativ kompetensiya	Коммуникативная компетенция	Communicative competence	Muloqot ko'nikmalari.
Konfliktlarni boshqarish	Управление конфликтами	Conflict management	Konfliktlarni hal etish.
Insonparvarlik	Гуманизм	Humanism	Inson qadri.
Empatiya	Эмпатия	Empathy	Boshqa hislarini his qilish.
Kasbiy etika	Профессиональная этика	Professional ethics	Axloqiy me'yorlar.
Stressni boshqarish	Управление стрессом	Stress management	Stressni kamaytirish.
O'zini rivojlantirish	Саморазвитие	Self-development	Shaxsiy rivojlanish.

O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha	O'zbekcha ma'nosi
Pedagogik faoliyatda refleksiya	Рефлексия педагогической деятельности	Reflection in teaching	O'qituvchi refleksiya.
O'z-o'zini baholash	Самооценка	Self-assessment	O'zini baholash.
Pedagogik ijodkorlik	Педагогическое творчество	Pedagogical creativity	Ijodiy yondashuv.
Milliy qadriyatlar	Национальные ценности	National values	Milliy qadriyatlar.
Multimedia vositalari	Мультимедийные средства	Multimedia tools	Multimedia ta'lim vositalari.
Jamoadagi ijtimoiy rollar	Социальные роли в коллективе	Social roles	Jamoa ichidagi rollar.
Fuqarolik pozitsiyasi	Гражданская позиция	Civic position	Fuqarolik mas'uliyati.
Inklyuziv ta'limda mas'uliyat	Ответственность в инклюзивном образовании	Responsibility in inclusive education	O'qituvchining mas'uliyati.
Mahalla bilan hamkorlik	Сотрудничество с махаллей	Community collaboration	Mahalla bilan ish.
Jamoatchilikni jalb qilish	Вовлечение общественности	Public involvement	Jamoatchilikni jalb qilish.
Ekologik loyihalar	Экологические проекты	Ecological projects	Ekologik loyihalar.
Ijtimoiy yordam loyihalari	Проекты социальной помощи	Social assistance projects	Ijtimoiy yordam tashabbuslari.
Volontyorlik dasturlari	Программы волонтерства	Volunteer programs	Ko'ngilli dasturlar.

MAVZULASHTIRILGAN TESTLAR BOBLAR BO'YICHA

1-bob: Oligofrenopedagogik faoliyatning nazariy asoslari

1. Maxsus pedagogika qanday ta'riflanadi?
  - A. Umumiy ta'lim tizimi
  - B. Jismoniy rivojlanishga yo'naltirilgan fan
  - C. Alohida ta'lim ehtiyojlariga ega shaxslarning ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishga qaratilgan pedagogik fan
  - D. Faqat intellektual nuqsonli bolalar uchun ta'lim
2. Oligofrenopedagogika qaysi so'zdan kelib chiqqan?
  - A. Lotincha "specialis" (alohida)
  - B. Yunoncha "oligos" (kam) va "frenos" (aql)
  - C. Fransuzcha "inclusion" (kiritish)
  - D. Inglizcha "education" (ta'lim)
3. Maxsus pedagogikaning asosiy prinsipi nima?
  - A. Guruhli ta'lim
  - B. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv
  - C. Umumiy yondashuv
  - D. Masofaviy o'qitish
4. Oligofrenopedagogikaning asosiy ob'ekti kimlar?
  - A. Eshitish nuqsonli bolalar
  - B. Ko'rish nuqsonli bolalar
  - C. Jismoniy nuqsonli bolalar
  - D. Intellektual rivojlanishida nuqsonlarga ega bo'lgan shaxslar
5. L.S. Vygotskiy qaysi tushunchani ishlab chiqqan?
  - A. Inklyuziv ta'lim
  - B. Raqamli transformatsiya
  - C. Ijtimoiy stereotiplar
  - D. Nuqsonlarni kompensatsiya qilish
6. A.R. Luriyaning tadqiqotlari nima bilan bog'liq?
  - A. Pedagogik metodlar
  - B. Nevropsixologik tadqiqotlar, miya faoliyati
  - C. Ijtimoiy integratsiya
  - D. Raqamli vositalar
7. Maxsus pedagogika qaysi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi?
  - A. Umumiy pedagogika
  - B. Surdo, tiflo, oligofrenopedagogika, logopediya, ortopedagogika
  - C. Kasbiy ta'lim

- D. Faqat oligofrenopedagogika
8. O'zbekistonda inklyuziv ta'lim rivojlanishiga qaysi qaror asos bo'lgan?
- A. PQ-4860-son qarori (2020)
  - B. UNICEF hisoboti (2023)
  - C. Vazirlar Mahkamasi qarori (2015)
  - D. 638-son qarori (2021)
9. Intellektual nuqsonlarning tasnifi qanday?
- A. Yengil, o'rtacha, og'ir
  - B. Faqat og'ir
  - C. Yengil va og'ir faqat
  - D. Faqat yengil
10. Intellektual nuqsonli bolalarning psixologik xususiyatlari orasida nima bor?
- A. Emotsional beqarorlik yo'q
  - B. Tez nutq rivoji
  - C. Fikrlashning cheklanganligi, xotira muammolari
  - D. Yuqori diqqat
11. Pedagogik yondashuvda nima muhim?
- A. Umumiy dastur
  - B. Individual yondashuv
  - C. Vizual usullar yo'q
  - D. Faqat takroriy mashqlar
12. Vizual-ko'rsatkichli metodlar nima uchun ishlatiladi?
- A. Faqat o'yin uchun
  - B. Nutq rivoji uchun faqat
  - C. Diqqatni beqarorlash uchun
  - D. Mavhum tushunchalarni tushunishni osonlashtirish uchun
13. Inklyuziv ta'limda nima muhim?
- A. Jamiyat stereotiplari
  - B. Malaka yetishmasligi
  - C. Faqat resurs xonalari
  - D. Pedagoglarning maxsus tayyorgarligi
14. Raqamli texnologiyalarning ta'limdagi o'rnini nima?
- A. Faqat diagnostika uchun
  - B. O'quv jarayonini samarali qilish
  - C. Korreksiya uchun faqat
  - D. Reabilitatsiya uchun faqat
15. Intellektual nuqsonli bolalar ta'limining muammolari orasida nima bor?
- A. Yuqori resurslar
  - B. Jamiyat xabardorligi yuqori

- C. Malakali kadrlar yetishmasligi
  - D. Inklyuziv muhit yetarli
16. Oligofrenopedagogikaning vazifalari orasida nima bor?
- A. Faqat ijtimoiy integratsiya
  - B. Faqat ta'lim
  - C. Faqat individual dasturlar
  - D. Diagnostika, korreksiya, reabilitatsiya
17. Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogikaning o'zaro bog'liqligi nima?
- A. Ular bir xil
  - B. Oligofrenopedagogika maxsus pedagogikaning ixtisoslashgan bo'limi
  - C. Ular bog'liq emas
  - D. Faqat maxsus pedagogika muhim
18. Oligofrenopedagogikaning ilmiy asoslari qaysi fanlarga tayanadi?
- A. Psixologiya, nevrologiya, pedagogika, sotsiologiya
  - B. Faqat pedagogika
  - C. Faqat nevrologiya
  - D. Faqat psixologiya
19. Amaliy ahamiyati nima?
- A. Faqat diagnostika
  - B. Faqat nazariya
  - C. Individual ta'lim dasturlari, korreksion mashg'ulotlar
  - D. Faqat reabilitatsiya
20. Kelajak istiqbollari nima?
- A. Faqat jamiyat xabardorligi
  - B. Raqamli transformatsiya, inklyuziv ta'lim kengayishi
  - C. Faqat resurslar
  - D. Faqat malaka oshirish

2-bob: Oligofrenopedagog kompetentligini rivojlantirish modelini shakllantirish

1. Kompetentlik nima?
  - A. Faqat ko'nikma
  - B. Bilim, ko'nikma va qobiliyatlar majmui
  - C. Faqat qobiliyat
  - D. Faqat bilim
2. Oligofrenopedagogning kompetentligi turlari orasida nima bor?
  - A. Faqat kasbiy
  - B. Kasbiy-pedagogik, shaxsiy, axloqiy, refleksiv, ijodiy, ijtimoiy

- C. Faqat shaxsiy
  - D. Faqat ijtimoiy
3. Kompetentlik modelini shakllantirish bosqichlari nima?
- A. Tuzilishini belgilash, usullarni ishlab chiqish
  - B. Faqat baholash
  - C. Faqat tatbiq
  - D. Faqat tahlil
4. Individual ta'lim dasturlari nima uchun ishlatiladi?
- A. Faqat yengil nuqson uchun
  - B. Nuqson darajalariga moslashtirish uchun
  - C. Faqat o'rtacha nuqson uchun
  - D. Faqat og'ir nuqson uchun
5. Vizual modellar nima uchun ishlatiladi?
- A. Inklyuziv metodlarda, ta'limni osonlashtirish uchun
  - B. Faqat diagnostika uchun
  - C. Faqat korreksiya uchun
  - D. Faqat rehabilitatsiya uchun
6. Refleksiv kompetentlik nima?
- A. O'z faoliyatini tahlil qilish
  - B. Faqat ijodiy yechimlar
  - C. Faqat axloqiy tamoyillar
  - D. Faqat shaxsiy fazilatlar
7. Ijodiy kompetentlikda nima muhim?
- A. Innovatsion loyihalar, raqamli vositalar
  - B. Faqat nazariya
  - C. Faqat diagnostika
  - D. Faqat korreksiya
8. Ijtimoiy kompetentlik nima o'z ichiga oladi?
- A. Mahalla loyihalari, hamkorlik
  - B. Faqat individual dasturlar
  - C. Faqat vizual usullar
  - D. Faqat takroriy mashqlar
9. Malaka oshirish kurslari nima uchun kerak?
- A. Kompetentligini rivojlantirish uchun
  - B. Faqat resurslar uchun
  - C. Faqat stereotiplar uchun
  - D. Faqat inklyuziv muhit uchun
10. Raqamli platformalar nima uchun taklif qilinadi?
- A. Muammolarga yechim sifatida

- B. Faqat diagnostika uchun
  - C. Faqat korreksiya uchun
  - D. Faqat rehabilitatsiya uchun
11. Kelajak istiqbollarida nima bor?
- A. AI-driven assessment, VR-simulyatsiyalar
  - B. Faqat malaka oshirish
  - C. Faqat resurslar
  - D. Faqat jamiyat stereotiplari
12. Finlyandiya va Kanada modellarini moslashtirish nima uchun?
- A. Xalqaro tajriba almashinuvi uchun
  - B. Faqat milliy siyosat uchun
  - C. Faqat rag'batlantirish uchun
  - D. Faqat strategiya uchun
13. Maxsus Ta'lim Strategiyasi 2030 nima?
- A. Milliy siyosat qo'llab-quvvatlashi
  - B. Faqat raqamli transformatsiya
  - C. Faqat inklyuziv ta'lim
  - D. Faqat xalqaro tajriba
14. Amaliy topshiriqlar nima uchun?
- A. Nazariyani amaliyotga o'tkazish uchun
  - B. Faqat refleksiv jurnallar uchun
  - C. Faqat loyiha rejalar uchun
  - D. Faqat mustaqil ishlar uchun
15. Ota-onalar bilan hamkorlik shablonlari nima?
- A. Hamkorlikni ta'minlash uchun
  - B. Faqat diagnostika uchun
  - C. Faqat korreksiya uchun
  - D. Faqat rehabilitatsiya uchun
16. WISC-IV nima?
- A. Faqat nutq mashqlari
  - B. Intellektni baholash testi
  - C. Xotira mashqlari
  - D. Diqqat mashqlari
17. Raven matritsasi nima?
- A. Non-verbal intellekt testi
  - B. Ijtimoiy moslashuv shkala
  - C. Sun'iy intellekt platformasi
  - D. Mobil ilovalar
18. Vineland shkala nima?

- A. Ijtimoiy moslashuvni baholash
- B. Interaktiv taxtalar
- C. Tengdoshlar bilan hamkorlik
- D. Refleksiya

19. Xotira mashqlari nima?

- A. Xotirani rivojlantirish
- B. Diqqatni rivojlantirish
- C. Nutqni rivojlantirish
- D. Ijodkorlik

20. AI Hub nima?

- A. Sun'iy intellekt platformasi
- B. Mobil ilovalar
- C. Interaktiv taxtalar
- D. Vizual modellar

3-bob: Kasbiy-pedagogik kompetentlik

1. Kasbiy-pedagogik kompetentlik nima?

- A. Faqat ijodiy yechimlar
- B. Faqat axloqiy tamoyillar
- C. Pedagogik faoliyat uchun zarur ko'nikmalar
- D. Faqat shaxsiy fazilatlar

2. Ta'lim jarayonini loyihalash nima uchun?

- A. Faqat masofaviy o'qitish uchun
- B. Faqat umumiy dastur uchun
- C. Faqat guruhli ta'lim uchun
- D. Individual ehtiyojlarni hisobga olgan holda

3. Diagnostika usullari orasida nima bor?

- A. Faqat takroriy mashqlar
- B. Faqat o'yinli metodlar
- C. WISC-IV, Raven matritsasi
- D. Faqat vizual usullar

4. Korreksiya nima?

- A. Faqat individual dastur
- B. Nuqsonlarni tuzatish
- C. Faqat diagnostika
- D. Faqat rehabilitatsiya

5. Individual ta'lim dasturlari qanday moslashtiriladi?

- A. Faqat og'ir uchun

- B. Faqat yengil uchun
  - C. Faqat o'rtacha uchun
  - D. Yengil, o'rtacha, og'ir nuqson darajalariga
6. Baholash mezonlari nima?
- A. Faqat korreksiya
  - B. Faqat diagnostika
  - C. O'quvchi rivojlanish dinamikasi
  - D. Faqat nuqson darajasi
7. Kasbiy malaka nima?
- A. Faqat qobiliyat
  - B. Faqat bilim
  - C. Faqat ko'nikma
  - D. Yuqori malakani tasdiqlash
8. Pedagogik mahorat nima?
- A. Faqat loyihalash
  - B. Faqat baholash
  - C. O'qitish usullarini qo'llash
  - D. Faqat tahlil
9. Gonobolin F.M. nima haqida yozgan?
- A. Kasbiy malaka va pedagogik mahorat
  - B. Faqat ijod
  - C. Faqat kompetentlik
  - D. Faqat refleksiya
10. Novikov A.M. nima haqida?
- A. Faqat axloqiy
  - B. Faqat ijtimoiy
  - C. Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish
  - D. Faqat shaxsiy kompetentlik
11. Individual dasturlarni ishlab chiqish nima uchun?
- A. Faqat masofaviy uchun
  - B. Har bir o'quvchining ehtiyojlariga mos
  - C. Faqat guruh uchun
  - D. Faqat umumiy uchun
12. Baholash mezonlari orasida nima bor?
- A. Faqat korreksiya
  - B. Faqat nazariya
  - C. Rivojlanish potentsiali
  - D. Faqat diagnostika
13. Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimi nima?

- A. Faqat reabilitatsiya
  - B. Ta'lim jarayonini loyihalash
  - C. Faqat korreksiya
  - D. Faqat diagnostika
- 14.Mamatqulov X.A. nima haqida?
- A. Faqat refleksiv
  - B. Faqat axloqiy
  - C. Faqat shaxsiy
  - D. O'qituvchining kasbiy kompetentsiyasining tuzilishi
- 15.Diagnostika, korreksiya va reabilitatsiya usullari nima?
- A. Faqat loyihalash
  - B. Faqat baholash
  - C. Kasbiy kompetentlikning asosi
  - D. Faqat individual dastur
- 16.Individual ta'lim dasturlarini baholash nima?
- A. Faqat amaliyot orqali
  - B. Mezonlar orqali
  - C. Faqat nazariya orqali
  - D. Faqat refleksiya orqali
- 17.Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish nima?
- A. Doimiy malaka oshirish
  - B. Faqat nazariya
  - C. Faqat boshlang'ich tayyorgarlik
  - D. Faqat tajriba
- 18.Pedagogik jarayon nima?
- A. Faqat reabilitatsiya
  - B. Faqat korreksiya
  - C. Faqat diagnostika
  - D. Ta'lim-tarbiya tashkil etish
- 19.Individual yondashuv nima?
- A. Guruhli yondashuv
  - B. Har bir o'quvchiga mos ta'lim
  - C. Umumiy yondashuv
  - D. Masofaviy yondashuv
- 20.Korreksion mashg'ulotlar nima?
- A. Faqat takroriy
  - B. Faqat o'yinli
  - C. Faqat vizual
  - D. Kognitiv funksiyalarni rivojlantirish

4-bob: Shaxsiy kompetentlik

1. Shaxsiy kompetentlik nima?
  - A. Faqat kasbiy ko'nikmalar
  - B. Empatiya, sabr-toqat va o'zini boshqarish
  - C. Faqat ijodiy yechimlar
  - D. Faqat axloqiy tamoyillar
2. Empatiya nima?
  - A. Faqat stress boshqarish
  - B. Boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish
  - C. Faqat o'zini boshqarish
  - D. Faqat sabr
3. Sabr-toqat nima?
  - A. Faqat empatiya
  - B. Qiyinchiliklarga chidamlilik
  - C. Faqat o'zini rivojlantirish
  - D. Faqat stress
4. O'zini boshqarish ko'nikmalari nima?
  - A. Faqat rivojlanish
  - B. Faqat empatiya
  - C. Faqat sabr
  - D. Hissiy holatni boshqarish
5. Stressni boshqarish usullari nima?
  - A. Faqat o'zini boshqarish
  - B. Faqat empatiya
  - C. Stressni kamaytirish
  - D. Faqat sabr
6. O'zini rivojlantirish nima?
  - A. Faqat empatiya
  - B. Shaxsiy rivojlanish
  - C. Faqat stress
  - D. Faqat sabr
7. Shishov S.E. nima haqida?
  - A. Faqat sabr
  - B. Faqat empatiya
  - C. Stressni boshqarish va o'zini tuta bilish
  - D. Faqat rivojlanish
8. Elkonin B.D. nima haqida?
  - A. Faqat empatiya

- B. Shaxsiy va axloqiy kompetentlik
  - C. Faqat sabr
  - D. Faqat stress
9. Shaxsiy fazilatlar nima?
- A. Faqat kasbiy
  - B. Empatiya va sabr
  - C. Faqat refleksiv
  - D. Faqat axloqiy
10. O'zini rivojlantirish usullari nima?
- A. Faqat empatiya
  - B. Faqat sabr
  - C. Faqat stress
  - D. Doimiy o'rganish
11. Stressga chidamlilik nima?
- A. Emotsional barqarorlik
  - B. Faqat o'zini boshqarish
  - C. Faqat empatiya
  - D. Faqat sabr
12. Shaxsiy kompetentlikda empatiya rol nima?
- A. Faqat rivojlanish
  - B. Faqat sabr
  - C. O'quvchilarni tushunish
  - D. Faqat stress
13. Sabr-toqatning ahamiyati nima?
- A. Faqat diagnostika
  - B. Faqat korreksiya
  - C. Ta'lim jarayonida
  - D. Faqat rehabilitatsiya
14. O'zini boshqarish nima uchun kerak?
- A. Faqat empatiya
  - B. Psixologik barqarorlik
  - C. Faqat sabr
  - D. Faqat stress
15. Stressni boshqarish nima?
- A. Faqat empatiya
  - B. Faqat rivojlanish
  - C. Faqat sabr
  - D. Usullar orqali kamaytirish
16. O'zini rivojlantirishda nima muhim?

- A. Faqat empatiya
  - B. Faqat sabr
  - C. Doimiy o'sish
  - D. Faqat stress
17. Shaxsiy kompetentlik rivojlanishi nima?
- A. Faqat kasbiy
  - B. Faqat ijtimoiy
  - C. Faqat axloqiy
  - D. Treninglar orqali
18. Empatiya va sabr o'rtasidagi bog'liqlik nima?
- A. Faqat stress
  - B. Faqat rivojlanish
  - C. Shaxsiy rivojda
  - D. Faqat o'zini boshqarish
19. Stress boshqarish usullari orasida nima bor?
- A. Faqat empatiya
  - B. Faqat sabr
  - C. Mashqlar va refleksiya
  - D. Faqat o'zini boshqarish
20. Shaxsiy kompetentlikning mohiyati nima?
- A. Faqat kasbiy
  - B. Fazilatlar majmui
  - C. Faqat ijodiy
  - D. Faqat axloqiy

5-bob: Axloqiy kompetentlik

1. Axloqiy kompetentlik nima?
  - A. Faqat teng huquqlilik
  - B. Insonparvarlik, teng huquqlilik, kasbiy etika
  - C. Faqat kasbiy etika
  - D. Faqat insonparvarlik
2. Insonparvarlik nima?
  - A. Faqat teng huquqlilik
  - B. Faqat kasbiy etika
  - C. Inson huquqlari va qadriyatlar
  - D. Faqat insonparvarlik
3. Teng huquqlilik tamoyili nima?
  - A. Faqat kasbiy etika

- B. Har bir shaxs uchun teng imkoniyatlar
  - C. Faqat insonparvarlik
  - D. Faqat empatiya
4. Kasbiy etika qoidalari nima?
- A. Faqat teng huquqlilik
  - B. Faqat insonparvarlik
  - C. Kasbiy axloq qoidalari
  - D. Faqat empatiya
5. Axloqiy kompetentlikning rol nima?
- A. Faqat korreksiya
  - B. Ta'limda insonparvarlikni ta'minlash
  - C. Faqat diagnostika
  - D. Faqat rehabilitatsiya
6. Elkonin B.D. asarida nima ta'kidlanadi?
- A. Faqat teng huquqlilik
  - B. Shaxsiy va axloqiy kompetentlik
  - C. Faqat kasbiy etika
  - D. Faqat insonparvarlik
7. Insonparvarlik tamoyili nima?
- A. Faqat tenglik
  - B. Faqat etika
  - C. Inson qadriyatlarini hurmat qilish
  - D. Faqat axloq
8. Teng huquqlilik nima uchun kerak?
- A. Faqat etika
  - B. Faqat insonparvarlik
  - C. Jamiyatda faol ishtirok
  - D. Faqat axloq
9. Kasbiy etika nima?
- A. Faqat tenglik
  - B. Kasbiy qoidalarni saqlash
  - C. Faqat insonparvarlik
  - D. Faqat axloq
10. Axloqiy kompetentlik rivojlanishi nima?
- A. Faqat nazariya
  - B. Doimiy o'rganish orqali
  - C. Faqat tajriba
  - D. Faqat boshlang'ich
11. Insonparvarlik va sabr o'rtasidagi bog'liqlik nima?

- A. Faqat etika
  - B. Axloqiy asos
  - C. Faqat insonparvarlik
  - D. Faqat tenglik
12. Kasbiy etika tamoyillari orasida nima bor?
- A. Faqat tenglik
  - B. Faqat insonparvarlik
  - C. Hurmat va mas'uliyat
  - D. Faqat axloq
13. Axloqiy kompetentlikda nima muhim?
- A. Faqat ijodiy
  - B. Faqat shaxsiy
  - C. Faqat kasbiy
  - D. Insonparvarlik va etika
14. Teng huquqlilikning ahamiyati nima?
- A. Faqat insonparvarlik
  - B. Integratsiya ta'minlash
  - C. Faqat etika
  - D. Faqat axloq
15. Kasbiy etika usullari nima?
- A. Faqat tenglik
  - B. Qoidalarni qo'llash
  - C. Faqat insonparvarlik
  - D. Faqat axloq
16. Axloqiy kompetentlikning mohiyati nima?
- A. Faqat insonparvarlik
  - B. Tamoyillar majmui
  - C. Faqat tenglik
  - D. Faqat etika
17. Insonparvarlik rivojlanishi nima?
- A. Faqat tenglik
  - B. Faqat etika
  - C. Ta'lim orqali
  - D. Faqat axloq
18. Teng huquqlilik va etika bog'liqligi nima?
- A. Faqat insonparvarlik
  - B. Faqat etika
  - C. Faqat tenglik
  - D. Axloqiy kompetentlikda

19. Kasbiy etika ahamiyati nima?
- A. Faqat insonparvarlik
  - B. Kasbiy faoliyatda
  - C. Faqat tenglik
  - D. Faqat axloq
20. Axloqiy kompetentlik istiqbollari nima?
- A. Faqat jamiyatda
  - B. Milliy siyosatda
  - C. Faqat ta'limda
  - D. Faqat kasbiyda

6-bob: Refleksiv kompetentlik

1. Refleksiv kompetentlik nima?
  - A. Faqat axloqiy tamoyillar
  - B. O'z faoliyatini tahlil qilish
  - C. Faqat shaxsiy fazilatlar
  - D. Faqat ijodiy yechimlar
2. O'z faoliyatini tahlil qilish nima uchun?
  - A. Faqat nazariya uchun
  - B. Kasbiy o'sish uchun
  - C. Faqat amaliyot uchun
  - D. Faqat baholash uchun
3. O'z-o'zini baholash usullari nima?
  - A. Faqat tahlil
  - B. Faqat innovatsion tajribalar
  - C. O'z-o'zini baholash
  - D. Faqat refleksiya
4. Innovatsion tajribalar nima?
  - A. Faqat baholash
  - B. Tajribalarni tatbiq etish
  - C. Faqat tahlil
  - D. Faqat refleksiya
5. Xutorskoy A.V. nima haqida?
  - A. Faqat innovatsion
  - B. Faqat baholash
  - C. Pedagogik faoliyatda refleksiya mohiyati
  - D. Faqat tahlil

6. Raven J. nima haqida?
  - A. Faqat tahlil
  - B. O'z-o'zini baholash usullari va innovatsion tajribalar
  - C. Faqat baholash
  - D. Faqat refleksiya
7. Refleksiv kompetentlik rivojlanishi nima?
  - A. Faqat nazariya
  - B. Doimiy tahlil orqali
  - C. Faqat amaliyot
  - D. Faqat tajriba
8. O'z faoliyatini tahlil qilishning ahamiyati nima?
  - A. Faqat baholash
  - B. Kasbiy o'sish
  - C. Faqat innovatsion
  - D. Faqat refleksiya
9. O'z-o'zini baholash nima?
  - A. Faqat tahlil
  - B. O'zini baholash
  - C. Faqat innovatsion
  - D. Faqat refleksiya
10. Innovatsion tajribalar tatbiqi nima?
  - A. Faqat tahlil
  - B. Yangi usullarni qo'llash
  - C. Faqat baholash
  - D. Faqat refleksiya
11. Refleksiv kompetentlikning mohiyati nima?
  - A. Faqat innovatsion
  - B. Tahlil va baholash
  - C. Faqat tahlil
  - D. Faqat baholash
12. Kasbiy o'sish nima uchun?
  - A. Faqat amaliyot
  - B. Refleksiv kompetentlik orqali
  - C. Faqat nazariya
  - D. Faqat tajriba
13. O'z-o'zini baholash usullari orasida nima bor?
  - A. Usullar va metodlar
  - B. Faqat refleksiya
  - C. Faqat innovatsion

- D. Faqat tahlil
14. Innovatsion tajribalar nima uchun kerak?
- A. Faqat tahlil
  - B. Ta'limni takomillashtirish
  - C. Faqat baholash
  - D. Faqat refleksiya
15. Refleksiv kompetentlik istiqbollari nima?
- A. Faqat nazariya
  - B. Kasbiy rivojda
  - C. Faqat amaliyot
  - D. Faqat tajriba
16. O'z faoliyatini tahlil qilish usullari nima?
- A. Faqat baholash
  - B. Faqat innovatsion
  - C. Tahlil usullari
  - D. Faqat refleksiya
17. O'z-o'zini baholash ahamiyati nima?
- A. Faqat innovatsion
  - B. O'sish ta'minlash
  - C. Faqat tahlil
  - D. Faqat refleksiya
18. Innovatsion tajribalar mohiyati nima?
- A. Faqat baholash
  - B. Yangi g'oyalar
  - C. Faqat tahlil
  - D. Faqat refleksiya
19. Refleksiv kompetentlikda nima muhim?
- A. Faqat baholash
  - B. Tahlil va baholash
  - C. Faqat innovatsion
  - D. Faqat tahlil
20. Kasbiy o'sishning asosi nima?
- A. Faqat nazariya
  - B. Refleksiya
  - C. Faqat amaliyot
  - D. Faqat tajriba

7-bob: Ijodiy kompetentlik

1. Ijodiy kompetentlik nima?
  - A. Faqat axloqiy
  - B. Faqat shaxsiy
  - C. Innovatsion metodlar va ijodiy yechimlar
  - D. Faqat refleksiv
2. Milliy qadriyatlar nima uchun qo'llaniladi?
  - A. Faqat multimedia
  - B. Faqat raqamli
  - C. Ta'lim jarayonida
  - D. Faqat ijodiy
3. Raqamli texnologiyalar nima?
  - A. Faqat milliy qadriyatlar
  - B. Ta'limni boyitish
  - C. Faqat ijodiy yechimlar
  - D. Faqat multimedia
4. Multimedia vositalari nima?
  - A. Faqat raqamli
  - B. Multimedia ta'lim vositalari
  - C. Faqat milliy
  - D. Faqat ijodiy
5. Ijodiy yechimlar nima uchun?
  - A. Faqat milliy
  - B. Innovatsion loyihalar
  - C. Faqat raqamli
  - D. Faqat multimedia
6. Boyatzis R. nima haqida?
  - A. Faqat multimedia
  - B. Faqat milliy
  - C. Pedagogik ijodkorlik mohiyati
  - D. Faqat raqamli
7. White R. nima haqida?
  - A. Faqat ijodiy
  - B. Interaktiv va innovatsion metodlar, raqamli texnologiyalar
  - C. Faqat milliy
  - D. Faqat multimedia
8. Ijodiy kompetentlik rivojlanishi nima?
  - A. Faqat nazariya

- B. Innovatsion usullar orqali
  - C. Faqat amaliyot
  - D. Faqat tajriba
9. Milliy qadriyatlar ahamiyati nima?
- A. Faqat ijodiy
  - B. Faqat raqamli
  - C. Ta'limni boyitish
  - D. Faqat multimedia
10. Raqamli texnologiyalar rol nima?
- A. Faqat ijodiy
  - B. Faqat milliy
  - C. Ta'lim samaradorligini oshirish
  - D. Faqat multimedia
11. Multimedia vositalarining mohiyati nima?
- A. Faqat ijodiy
  - B. Faqat raqamli
  - C. Visual idrok
  - D. Faqat milliy
12. Ijodiy yechimlarning ahamiyati nima?
- A. Faqat multimedia
  - B. Faqat raqamli
  - C. Faqat milliy
  - D. Yangi metodlar
13. Ijodiy kompetentlikda nima muhim?
- A. Faqat ijodiy
  - B. Innovatsion va milliy
  - C. Faqat multimedia
  - D. Faqat raqamli
14. Milliy qadriyatlar qo'llanilishi nima?
- A. Faqat ijodiy
  - B. Ta'limda
  - C. Faqat raqamli
  - D. Faqat multimedia
15. Raqamli texnologiyalar istiqbollari nima?
- A. Faqat ijodiy
  - B. Ta'lim transformatsiyasi
  - C. Faqat milliy
  - D. Faqat multimedia
16. Multimedia vositalari usullari nima?

- A. Faqat raqamli
  - B. Visual vositalar
  - C. Faqat milliy
  - D. Faqat ijodiy
17. Ijodiy yechimlar rivojlanishi nima?
- A. Faqat amaliyot
  - B. Doimiy innovatsiya
  - C. Faqat nazariya
  - D. Faqat tajriba
18. Milliy qadriyatlar mohiyati nima?
- A. Faqat ijodiy
  - B. Madaniy qadriyatlar
  - C. Faqat raqamli
  - D. Faqat multimedia
19. Raqamli texnologiyalar ahamiyati nima?
- A. Samaradorlik
  - B. Faqat ijodiy
  - C. Faqat milliy
  - D. Faqat multimedia
20. Ijodiy kompetentlikning mohiyati nima?
- A. Faqat raqamli
  - B. Yangi g'oyalar
  - C. Faqat milliy
  - D. Faqat multimedia

8-bob: Ijtimoiy kompetentlik

1. Ijtimoiy kompetentlik nima?
  - A. Faqat vizual
  - B. Jamiyat bilan hamkorlik va mas'uliyat
  - C. Faqat individual
  - D. Faqat takroriy
2. Mahalla bilan hamkorlik nima?
  - A. Faqat diagnostika
  - B. Faqat korreksiya
  - C. Ijtimoiy moslashuvni ta'minlash
  - D. Faqat rehabilitatsiya
3. Hamkorlik tamoyillari orasida nima bor?

- A. Faqat ochiq muloqot
  - B. Faqat refleksivlik
  - C. Hamkorlik, ochiq muloqot, individuallik
  - D. Faqat ijtimoiy mas'uliyat
4. Mahalla tadbirlari nima?
- A. Faqat volontyorlik
  - B. Faqat loyihalar
  - C. Faqat uchrashuvlar
  - D. Ijtimoiy faollikni oshirish
5. Ijtimoiy loyihalar nima?
- A. Faqat tadbirlar
  - B. Faqat raqamli
  - C. Ekologik va ijtimoiy yordam
  - D. Faqat uchrashuvlar
6. Mahalla kengashlari nima?
- A. Faqat volontyorlik
  - B. Faqat tadbirlar
  - C. Muntazam uchrashuvlar
  - D. Faqat loyihalar
7. Jamoatchilikni jalb qilish nima?
- A. Faqat tadbirlar
  - B. Volontyorlik dasturlari
  - C. Faqat loyihalar
  - D. Faqat uchrashuvlar
8. Raqamli vositalar nima uchun?
- A. Faqat tadbirlar
  - B. Faqat loyihalar
  - C. Faqat uchrashuvlar
  - D. Aloqa o'rnatish
9. Hamkorlikning ahamiyati nima?
- A. Faqat sifat
  - B. Faqat barqarorlik
  - C. Ijtimoiy moslashuv
  - D. Faqat xabardorlik
10. Muammolar orasida nima bor?
- A. Faqat stereotiplar
  - B. Faqat malaka
  - C. Resurslar cheklanganligi
  - D. Faqat aloqa

11. Yechimlar orasida nima bor?
- A. Faqat stereotiplar
  - B. Malaka oshirish, aloqa kengaytirish
  - C. Faqat malaka
  - D. Faqat resurslar
12. Zamonaviy yondashuvlar nima?
- A. Faqat virtual
  - B. Raqamli platformalar, AI
  - C. Faqat milliy
  - D. Faqat xalqaro
13. Vygotskiy nazariyasi nima uchun?
- A. Faqat hamkorlik
  - B. Faqat individuallik
  - C. Ijtimoiy rivojlanish
  - D. Faqat ochiq muloqot
14. Qodirova F.U. nima haqida?
- A. Faqat mahalla
  - B. Faqat raqamli
  - C. Faqat jamoatchilik
  - D. Inklyuziv ta'lim
15. UNICEF hisoboti nima ta'kidlaydi?
- A. Faqat islohotlar
  - B. Faqat loyihalar
  - C. Faqat qarorlar
  - D. Mahalla tizimining rivoji
16. Vazirlar Mahkamasi qarori nima?
- A. Faqat islohotlar
  - B. Hamkorlikni rivojlantirish
  - C. Faqat loyihalar
  - D. Faqat hisobotlar
17. White R. nima haqida?
- A. Faqat AI
  - B. Raqamli texnologiyalar
  - C. Faqat xalqaro
  - D. Faqat virtual
18. Xulosa nima?
- A. Faqat tamoyillar
  - B. Faqat usullar
  - C. Faqat ahamiyat

- D. Hamkorlik muhim ijtimoiy kompetentsiya
19. Hamkorlik usullari orasida nima bor?
- A. Faqat tadbirlar
  - B. Tadbirlar, loyihalar, uchrashuvlar
  - C. Faqat loyihalar
  - D. Faqat uchrashuvlar
20. Muammolar yechimi nima?
- A. Faqat aloqa
  - B. Faqat resurslar
  - C. Resurslar ko'paytirish, malaka oshirish
  - D. Faqat malaka

TEST JAVOBLARI

1-bob testlari kaliti:

1. C, 2. B, 3. B, 4. D, 5. D, 6. B, 7. B, 8. A, 9. A, 10. C, 11. B, 12. D, 13. D, 14. B, 15. C, 16. D, 17. B, 18. A, 19. C, 20. B

2-bob testlari kaliti:

1. B, 2. B, 3. A, 4. B, 5. A, 6. A, 7. A, 8. A, 9. A, 10. A, 11. A, 12. A, 13. A, 14. A, 15. A, 16. B, 17. A, 18. A, 19. A, 20. A

3-bob testlari kaliti:

1. C, 2. D, 3. C, 4. B, 5. D, 6. C, 7. D, 8. C, 9. A, 10. C, 11. B, 12. C, 13. B, 14. D, 15. C, 16. B, 17. A, 18. D, 19. B, 20. D

4-bob testlari kaliti:

1. B, 2. B, 3. B, 4. D, 5. C, 6. B, 7. C, 8. B, 9. B, 10. D, 11. A, 12. C, 13. C, 14. B, 15. D, 16. C, 17. D, 18. C, 19. C, 20. B

5-bob testlari kaliti:

1.B, 2. C, 3. B, 4. C, 5. B, 6. B, 7. C, 8. C, 9. B, 10. B, 11. B, 12. C, 13. D, 14. B, 15. B, 16. B, 17. C, 18. D, 19. B, 20. B

6-bob testlari kaliti:

1.B, 2. B, 3. C, 4. B, 5. C, 6. B, 7. B, 8. B, 9. B, 10. B, 11. B, 12. B, 13. A, 14. B, 15. B, 16. C, 17. B, 18. B, 19. B, 20. B

7-bob testlari kaliti:

1.C, 2. C, 3. B, 4. B, 5. B, 6. C, 7. B, 8. B, 9. C, 10. C, 11. C, 12. D, 13. B, 14. B, 15. B, 16. B, 17. B, 18. B, 19. A, 20. B

8-bob testlari kaliti:

1.B, 2. C, 3. C, 4. D, 5. C, 6. C, 7. B, 8. D, 9. C, 10. C, 11. B, 12. B, 13. C, 14. D, 15. D, 16. B, 17. B, 18. D, 19. B, 20. C

**OLIGOFRENOPEDAGOGLARNI PEDAGOGIK KOMPETENTLIGINI
SHAKLLANTIRISH UCHUN EXTIMOLI MUAMMOLI VAZİYATLAR VA
ULARNING YECHIMI**

1-MUAMMO: Yengil intellektual zaiflikka ega o‘quvchi matematika darsida murakkab misollarni bajara olmay chalg‘iydi.

TAHLIL:

- O‘quvchining kognitiv rivojlanish darajasi pastroq.
- Murakkab vazifalarni bir bosqichda qabul qilish qiyin.
- Diqqat beqarorligi bunga qo‘shimcha qiyinchilik yaratadi.

- Vazifa uning **yaqin rivojlanish zonasidan (ZPD)** chiqib ketgan.

YECHIM:

1. **Vazifani soddalashtiring:**
— 1 ta katta masala o‘rniga 3 ta sodda misol.
2. **Bosqichma-bosqich tushuntiring:**
— “Avval + belgilarini topamiz, keyin raqamlarni qo‘shamiz”.
3. **Vizual yordamlar qo‘llang:**
— rangli bloklar, kartochkalar, chizilmalar.
4. **Kichik muvaffaqiyatlarni darhol rag‘batlantiring:**
— “Zo‘r! Yana bittasini qilamiz.”
5. **Takrorlash orqali mustahkamlash:**
— har kuni 5 daqiqa “tez misollar”.

2-MUAMMO: Nutq rivojlanishida kechikishi bo‘lgan bola sinfda fikr bildirishga uyaladi.

TAHLIL:

- Nutq shakllanishi kechikkan.
- Lug‘at boyligi kam.
- Jamoa ichida o‘zini noqulay his qiladi.
- Nutq bilan bog‘liq psixologik to‘siq mavjud.

YECHIM:

1. **Logopedik individual mashg‘ulotlar:**
— 5–10 daqiqalik qisqa mashqlar.
2. **Rasm asosida gapirtirish:**
— “Bu nima? U nima qilayapti?”
3. **Qisqa dialoglardan boshlang:**
— “Sizning ismingiz nima?”
4. **Juftlikda ishlash:**
— tengdosh bilan qisqa savol-javob.
5. **Har bir gap uchun kichik rag‘bat:**
— “Barakalla, juda yaxshi aytding!”

3-MUAMMO: Sinfda o‘quvchilar intellektual nuqsonli bola bilan kulishmoqda.

TAHLIL:

- Stereotiplar mavjud.
- Empatiya yetishmaydi.
- O‘quvchilar nogironlik haqida bilimga ega emas.

YECHIM:

1. **Darhol aralashish:**
— “Biz bir-birimizni hurmat qilamiz”.
2. **Kichik 10 daqiqalik tarbiyaviy suhbat:**
— hamma odamlarning farqlanishi haqida.

3. **Hamkorlik o‘yinlari:**
— jamoaviy vazifalar.
4. **Ota-onalar bilan suhbat:**
— uyda ham hurmat madaniyatini o‘rgatish.
5. **Insonparvarlik bo‘yicha haftalik mini-treninglar.**

4-MUAMMO: O‘qituvchi Individual Ta’lim Dasturini tuza olmayapti.

TAHLIL:

- ITD tajribasi yo‘q.
- Maqsad va vazifani aniqlashda qiynaladi.
- O‘quvchi diagnostikasi yetarli emas.

YECHIM:

1. **Tayyor ITD shablonlaridan foydalaning.**
2. **Psixolog va defektolog bilan birgalikda tuzing.**
3. **O‘quvchining kuchli va zaif tomonlarini aniqlang:**
— diqqat, xotira, nutq, harakat.
4. **Maqsadlarni SMART usulida qo‘ying:**
— aniq, o‘lchovli.
5. **Haftalik monitoring jadvalini kiritish.**

5-MUAMMO: O‘quvchi o‘qigan narsasini eslab qola olmaydi.

TAHLIL:

- Xotira jarayonlari sust.
- Eshitish yoki ko‘rish orqali idrok etish sust.
- Bilimlarni kodlash qiyin.

YECHIM:

1. **Qisqa matnlardan boshlang:**
— 1–2 jumla bo‘laklar.
2. **Xotira kartochkalari:**
— rasm-so‘z, rasm-gap.
3. **Audiovizual takror:**
— qisqa video + izoh.
4. **Bo‘laklab o‘qitish:**
— “avval bu qism, keyin shu qism”.
5. **Kunlik 5 daqiqa “eslab aytish” mashqi.**

6-MUAMMO: Ota-ona farzandidagi nuqsonni tan olmaydi.

TAHLIL:

- Inkordan qo‘rqish, uyat hissi.
- “Mening bolam boshqacha emas” degan fikr.

- Ota-onada bilim yetishmaydi.

YECHIM:

1. **Diagnosticani yumshoq tushuntiring:**
— ilmiy atamalarni soddalashtirib.
2. **Real misollar keltiring:**
— “Biz shu mashqlarni qilsak, natija yaxshilanadi”.
3. **Uy mashqlarini ko’rsatib bering.**
4. **Ota-ona bilan muntazam aloqada bo’ling.**
5. **Qiziqarli seminarlar tashkil qiling.**

7-MUAMMO: Bola shovqinda ishlay olmaydi.

TAHLIL:

- Sensor sezgirlik yuqori.
- Diqqat tez buziladi.
- Haddan tashqari stimul ta’sir qiladi.

YECHIM:

1. **Tinch ish burchagi yarating.**
2. **Shovqin kamaytiruvchi quloqchinlar.**
3. **Diqqatni jamlash mashqlari:**
— “Bir nuqtaga qarash”, “5 nafas olish”.
4. **Resurs xonasida 10-daqiqalik tanaffus.**
5. **Vazifalarni qisqa bo’laklarga bo’lish.**

8-MUAMMO: O’quvchi ishni boshlaydi, lekin yakunlamaydi.

TAHLIL:

- Impulsivlik.
- Vazifa juda katta tuyuladi.
- Motivatsiya past.

YECHIM:

1. **Topshiriqni bo’laklarga bo’ling:**
— 3 qism: boshlanish – o’rtasi – yakun.
2. **Har bo’lakdan keyin kichik rag’bat:**
— sticker, maqtov.
3. **“3 daqiqalik ish” qaydasi:**
— 3 daqiqa davomida faqat vazifaga e’tibor.
4. **O’yin elementlarini qo’shing.**
5. **Yutuq jurnali yuriting.**

9-MUAMMO: Ko‘zi ojiz o‘quvchi matnlarni bajara olmayapti.

TAHLIL:

- Tiflo vositalar yetishmaydi.
- Material vizual ko‘rinishga bog‘liq.

YECHIM:

1. **Audio topshiriqlar.**
2. **Braille matnlari.**
3. **Ekran o‘quvchi dasturlar:**
— JAWS, NVDA.
4. **Qo‘llab-quvvatlovchi o‘qituvchi.**

10-MUAMMO: Eshitishida nuqson bo‘lgan o‘quvchi darsni tushunmayapti.

TAHLIL:

- Tovush qabul qilish yetarli emas.
- Vizual material yetishmaydi.

YECHIM:

1. **Katta, aniq lab harakatlari bilan gapiring.**
2. **Subtitrli videolar.**
3. **Imo-ishora tarjimoni.**
4. **Ko‘rgazmali materiallar.**
5. **Qisqa yozma izohlar berish.**

11-MUAMMO: VR darsda o‘quvchini qo‘rqitdi.

TAHLIL:

- Sensor yuklama yuqori.
- Yangi texnologiya stress keltirgan.

YECHIM:

1. **Gradual adaptatsiya (bosqichma-bosqich):**
— rasm → video → oddiy VR → murakkab VR.
2. **Psixologik tayyorlash.**
3. **O‘quvchiga mos VR kontent tanlash.**
4. **Tanaffus texnikalari.**

12-MUAMMO: Resurslar cheklangan, maxsus jihozlar yo‘q.

TAHLIL:

- Ta’lim sifati pasayadi.

- O'qituvchi qo'shimcha kuch sarflashi kerak.

YECHIM:

1. **Mahalla bilan hamkorlik:**
— homiy topish.
2. **Grantlar:**
— "Inclusive Education" loyihalari.
3. **Arzon, qo'lbola o'quv materiallari yaratish.**
4. **Mobil ilovalardan foydalanish.**

13-MUAMMO: Agressiv xatti-harakat.

TAHLIL:

- Emotsional barqarorlik past.
- Stress, charchoq, sensor toliqish.

YECHIM:

1. **Tinchlantiruvchi mashqlar:**
— nafas, stress-shar.
2. **Sensor tanaffus.**
3. **Muammo sababini aniqlash:**
— ochlik, charchoq, qo'rqish.
4. **To'g'ri rag'batlantirish:**
— "Sen tinchlanganing uchun rahmat".

14-MUAMMO: Bola darsni rad qiladi.

TAHLIL:

- Motivatsiya yo'q.
- Vazifa qiyin yoki zerikarli.
- Qiziqishi hisobga olinmagan.

YECHIM:

1. **Qiziqishidan boshlang:**
— mashina yoqtirsa, masalani mashina rasmi bilan.
2. **O'yinli metodlar.**
3. **Tanlov bering:**
— "Avval o'yinmi yoki yozishmi?"
4. **Kichik yutuqlarni ko'rsating.**

15-MUAMMO: Sinfda bolalar ko'p, individual ishlashga vaqt yetmaydi.

TAHLIL:

- Katta sinf.

- Har bir o‘quvchi turlicha ehtiyojga ega.

YECHIM:

1. **Stansiyalar usuli:**
— har guruhda turli faoliyat.
2. **Peer-tutor tizimi:**
— kuchli bola yordamchi bo‘ladi.
3. **Korreksion mashqlarni kichik guruhga berish.**
4. **Tayyorgarlikli o‘yinlar.**

16-MUAMMO: O‘qituvchi xatolarini aniqlay olmayapti.

TAHLIL:

- Refleksiv ko‘nikma past.
- O‘ziga yozma tahlil qilmaydi.

YECHIM:

1. **Refleksiv jurnal:**
— har darsdan keyin 3 savol.
2. **Videodars yozib tahlil qilish.**
3. **Mentor bilan fikr almashish.**
4. **Metodbirlashma orqali tahlil qilish.**

17-MUAMMO: O‘quvchi tez-tez stressga tushadi.

TAHLIL:

- Hissiy regulyatsiya past.
- Atrofdagilar ovozi, tartibsizlik ta’sir qiladi.

YECHIM:

1. **Stress burchagi yaratish.**
2. **Sensor o‘yinlar:**
— qum, loviya, yumshoq plastiklar.
3. **Nafas mashqlari.**
4. **Maktab + oila hamkorlikda hissiy reja tuzish.**

18-MUAMMO: Uy vazifasini ota-ona o‘rniga bajarib beradi.

TAHLIL:

- Ota-ona “yordam” deb noto‘g‘ri yondashyapti.
- O‘quvchi mustaqillikni yo‘qotadi.

YECHIM:

1. **Ota-onaga vaziyatni tushuntiring:**
— yordamning chegarasini ayting.
2. **Soddalashtirilgan uy vazifalari bering.**
3. **Ota-onaga qo'llanma:**
— “Qanday qilib bola o‘zi bajarsin?”
4. **Mustaqil bajargan uchun alohida rag‘bat.**

19-MUAMMO: Ikki bola janjal qildi.

TAHLIL:

- Konflikt ko‘nikmalari past.
- Emotsiyalarni boshqarish qiyin.

YECHIM:

1. **Har birini alohida tinchlantirish.**
2. **Navbat bilan gapirish qoidasini qo'llash.**
3. **“Men-gaplari” texnikasi:**
— “Men xafa bo‘ldim”, “Men tushunmadim”.
4. **Oraliq kelishuv:**
— 2–3 bandlik shartnoma.

20-MUAMMO: O‘quvchi sinf jamoasiga qo‘shila olmayapti.

TAHLIL:

- Ijtimoiy kompetensiya past.
- O‘zini noqulay his qiladi.
- Tengdoshlar tomonidan qabul qilinish masalasi mavjud.

YECHIM:

1. **Kichik guruhlar orqali integratsiya.**
2. **“Buddy system” — qo'llab-quvvatlovchi do'st tayinlash.**
3. **Mahalla loyihalarida ishtirok.**
4. **Sinf ichida turli rollar berish:**
— material tarqatuvchi, yordamchi, yetakchi.

MUNDARIJA:

1.	KIRISH.....	4-6
2.	Asosiy qism.....	6
3.	1-bob. Oligofrenopedagogik faoliyatning nazariy asoslari.....	6
4.	1.1 Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika tushunchalari.....	6-12
5.	1.2. Intellektual nuqsonli bolalar ta'limining psixologik-pedagogik xususiyatlari.....	12-17
6.	1.3. Oligofrenopedagogik yondashuvning tarixiy shakllanishi.....	17-21
7.	1.4. Oligofrenopedagogning kasbiy roli va vazifalari.....	21-26
8.	1.5. Maxsus ta'lim tizimidagi islohotlar va yangi yondashuvlar.....	26-31
9.	2-bob. Oligofrenopedagog shaxsining kompetentlik modeli.....	32
10.	2.1. Kompetentlik tushunchasining mazmuni va turlari.....	32-37
11.	2.2. Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining tuzilmasi.....	37-42
12.	2.3. Shaxsiy kompetentlikning mohiyati va o'rni.....	42-48
13.	2.4. Oligofrenopedagog shaxsining asosiy fazilatlarini.....	48-53
14.	2.5. Kompetentlik modelini shakllantirish bosqichlari.....	53-59
15.	3-bob. Kasbiy-pedagogik kompetentlik.....	59
16.	3.1. Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimi.....	59-64
17.	3.2. Ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etish.....	64-69
18.	3.3. Diagnostika, korreksiya va rehabilitatsiya metodlari.....	69-74
19.	3.4. Individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish.....	74-79
20.	3.5. Maxsus ta'limda samaradorlikni baholash mezonlari.....	79-84
21.	4-bob. Kommunikativ kompetentlik.....	85
22.	4.1. Muloqot psixologiyasi.....	85-90
23.	4.2. O'quvchi bilan samarali kommunikatsiya usullari.....	90-95
24.	4.3. Ota-onalar bilan hamkorlikda ishlash madaniyati.....	95-100
25.	4.4. Hamkasblar bilan ijtimoiy-professional muloqot.....	100-105
26.	4.5 Konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilish.....	105-110
27.	5-bob. Shaxsiy va axloqiy kompetentlik.....	110
28.	5.1. Insonparvarlik va empatiya.....	110-115
29.	5.2. Kasbiy etika va pedagogik odob.....	115-120
30.	5.3. Stressni boshqarish va hissiy barqarorlik.....	121-126
31.	5.4. Sabr-toqat va o'zini tuta bilish fazilatlarini.....	126-131
32.	5.5. O'zini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalari.....	131-136
33.	6-bob. Refleksiv kompetentlik.....	136
34.	6.1. Pedagogik faoliyatda refleksiya mohiyati.....	136-141

35.	6.2. O‘z faoliyatini tahlil qilish metodlari.....	141-146
36.	6.3. Kasbiy o‘shish rejalashtirish.....	146-152
37.	6.4. O‘z-o‘zini baholash usullari.....	152-157
38.	6.5. Innovatsion tajribalarni o‘rganish va tatbiq etish.....	157-162
39.	7-bob. Ijodiy va innovatsion kompetentlik.....	162
40.	7.1. Pedagogik ijodkorlik mohiyati.....	162-168
41.	7.2. Ta’lim jarayonida milliy qadriyatlarni qo‘llash.....	168-173
42.	7.3. Interaktiv va innovatsion metodlardan foydalanish.....	173-178
43.	7.4. Raqamli texnologiyalar va multimedia vositalari.....	179-184
44.	7.5. Muammoli vaziyatlarni ijodiy yechish.....	184-189
45.	8-bob. Ijtimoiy kompetentlik.....	190-195
46.	8.1. Jamoadagi ijtimoiy rollar va pedagogning o‘rni.....	190-195
47.	8.2. Ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlik.....	196-200
48.	8.3. Inklyuziv ta’limda ijtimoiy mas’uliyat.....	201-206
49.	8.4. Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik.....	206-211
50.	8.5. Mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikda ishlash.....	211-216
51.	III. Yakuniy qism.....	217
52.	Xulosa va tavsiyalar.....	217-222
53.	Glosariy.....	223-228
54.	Mavzulashtirilgan testlar.....	229-248
55.	Muammoli vaziyatlar va yechimlar.....	249-255

ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Izbullayeva G., Pedagogika nazariyasi va tarixi. 1-qism (2022), "Pedagogika nazariy asoslari, oligofrenopedagogika tushunchalari va tarixiy shakllanishi. (II. Asosiy qism, 1-bob)".
2. Izbullayeva G., Pedagogika nazariyasi va tarixi. 2-qism (2023), "Pedagogika tarixi va maxsus ta'lim tizimidagi islohotlar. (II. Asosiy qism, 1-bob, 1.5)".
3. "Mutalipova M.J., Xodjayev B.X.", "Qiyosiy pedagogika (darslik, 2014)", "Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika tushunchalari, xorijiy tajriba. (II. Asosiy qism, 1-bob, 1.1)".
4. Jurayev B.T., Pedagogik va psixologik fanlarni o'qitish metodikasi (2020), "Intellectual nuqsonli bolalar ta'limining psixologik-pedagogik xususiyatlari. (II. Asosiy qism, 1-bob, 1.2)".
5. "Aytmetova S.T., Mamedov K.K., Po'latova P.M., Soatov M.I.", "Oligofrenopedagogika (o'quv qo'llanma, 2000)", "Oligofrenopedagogika nazariy asoslari va tarixiy shakllanishi. (II. Asosiy qism, 1-bob, 1.3)", Jizzax davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
6. "Qodirova F.U., Pulatova D.A.", Inklyuziv ta'lim: nazariya va metodika (2023), "Maxsus ta'lim tizimidagi islohotlar va inklyuziv yondashuvlar. (II. Asosiy qism, 1-bob, 1.5; III. Yakuniy qism)".
7. Muslimov N.A., Pedagogik kompetentlik: nazariya va amaliyot (2015), "Kompetentlik tushunchasi va turlari, oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligi. (II. Asosiy qism, 2-bob, 2.1-2.2)".
8. "Tojiboeva G.R., Turgunovna D.T.", Pedagogik kompetentlik: nazariya va amaliyot (2020), "Shaxsiy kompetentlikning mohiyati va oligofrenopedagog shaxsining fazilatlari. (II. Asosiy qism, 2-bob, 2.3-2.4)", "Ilmiy jurnal "Academic Research in Educational Sciences".
9. Islamgaliyev E.G., Pedagoglarning kompetentlik namoyon bo'lish shakllari (2023), "Kompetentlik modelini shakllantirish bosqichlari va kasbiy kompetentlik tuzilishi. (II. Asosiy qism, 2-bob, 2.5; 3-bob)".
10. Mamatqulov X.A., O'qituvchining kasbiy kompetentsiyasining tuzilishi (2017), "Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimi va ta'lim jarayonini loyihalash. (II. Asosiy qism, 3-bob, 3.1-3.2)", "Ilmiy maqola, ResearchGate".
11. Gonobolin F.M., O'qituvchining kasbiy malakasi va pedagogik mahorati (2020), "Diagnostika, korreksiya va rehabilitatsiya metodlari. (II. Asosiy qism, 3-bob, 3.3)".
12. Novikov A.M., Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish (2021), "Individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va baholash mezonlari. (II. Asosiy qism, 3-bob, 3.4-3.5)", "Ilmiy jurnal".
13. Zimnyaya I.A., Kommunikativ kompetensiyaning asosiy tushunchalari va mazmuni (2021), "Muloqot psixologiyasi va o'quvchi bilan samarali kommunikatsiya. (II. Asosiy qism, 4-bob, 4.1-4.2)".
14. Tojiboeva G.R., O'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish (2020), "Ota-onalar bilan hamkorlik va konfliktlarni boshqarish. (II. Asosiy qism, 4-bob, 4.3-4.5)", CyberLeninka.

15. Elkonin B.D., Shaxsiy va axloqiy kompetentlik (2022), "Insonparvarlik, empatiya va kasbiy etika. (II. Asosiy qism, 5-bob, 5.1-5.2)", Ilmiy adabiyot
16. Shishov S.E., Stressni boshqarish va o'zini tuta bilish (2021), "Stressni boshqarish, sabr-toqat va o'zini rivojlantirish. (II. Asosiy qism, 5-bob, 5.3-5.5)".
17. Xutorskoy A.V., Pedagogik faoliyatda refleksiya mohiyati (2019), "O'z faoliyatini tahlil qilish va kasbiy o'sish. (II. Asosiy qism, 6-bob, 6.1-6.3)", Ilmiy maqola.
18. Raven J., O'z-o'zini baholash usullari va innovatsion tajribalar (2020), "O'z-o'zini baholash va innovatsion tajribalarni tatbiq etish. (II. Asosiy qism, 6-bob, 6.4-6.5)", John Raven asarlari.
19. Boyatzis R., Pedagogik ijodkorlik mohiyati (2022), "Ta'lim jarayonida milliy qadriyatlarni qo'llash va ijodiy yechimlar. (II. Asosiy qism, 7-bob, 7.1-7.2; 7.5)".
20. White R., "Interaktiv va innovatsion metodlar, raqamli texnologiyalar (2021)", "Raqamli texnologiyalar va multimedia vositalari. (II. Asosiy qism, 7-bob, 7.3-7.4)", Ilmiy adabiyot
21. Reetz L., Jamoadagi ijtimoiy rollar va pedagogning o'rni (2018), "Ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlik va inklyuziv ta'limda mas'uliyat. (II. Asosiy qism, 8-bob, 8.1-8.2; 8.3)", Lothar Reetz asarlari
22. "Muzaffarova X.N., Tangirova D.", Inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyat va fuqarolik pozitsiyasi (2023), "Fuqarolik pozitsiyasi va mahalla bilan hamkorlik. (II. Asosiy qism, 8-bob, 8.4-8.5)".
23. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish (PQ-4860, 2020)", "Xulosa, tavsiyalar va kompetentlik rivojlantirish istiqbollari. (III. Yakuniy qism, 1-2)", Lex.uz
24. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlar (638-son, 2021)", "Mustaqil ishlar va amaliy topshiriqlar, inklyuziv ta'lim tizimi. (III. Yakuniy qism, 3)", Lex.uz
25. UNICEF O'zbekiston, Inklyuziv ta'lim: O'zbekistondagi rivojlanish va tajriba (2023), "Ilovalar va adabiyotlar ro'yxati, xorijiy tajriba. (III. Yakuniy qism, 4-5)", UNICEF sayti